

3 1761 05302995 5

HANDBOUND
AT THE

UNIVERSITY OF
TORONTO PRESS

7544

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА

під редакцією
ОЛЕКСАНДРА ДОРОШНЕВИЧА

20—40-ві роки
в українській літературі.

М. ВІСНІВСЬКИЙ-НОСЕНКО,
П. ГУЗАК-АРТЕМОВСЬКИЙ,
Л. БОРОВИКОВСЬКИЙ, Л.
С. ГРЕБІНКА,
А. МЕТЛИНСЬКИЙ,
М. КОСТОМАРОВ.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
Київ—1922.

*Специаліст
1957*

PG
3901

D67
1922
t.1

893157.

Д. В. Ц. Київ, 1922.

2-га Державна друкарня. Пушкінська, 4
З. 3169-1—10,000

2

Передне слово.

Після довгої перерви відома «Шкільна» чергових книжок „Шкільної бібліотеки“ з України — це світ ще у квітні 1949 р.), що заздалека ще в 1921 році перекладав твори англійських 20—40-х років, випускав йогівку, що одночасно представляв до друку його твори „Шкільній бібліотеці“ Марк Воршик довго було виготовлено до друку ще у травні 1949 р., за лінійних шрифтів, що була дуже закінчили, навіть замінив рукописи своїх ліній. Уважалося що тепер виготовлення і друкування цих книг книжок „Шкільної бібліотеки“ провадитиметься без затримки.

Методична основа цих витинків залишилася такою, яку ми висловили в передмові до видання „Лінійки“ (К. 1919) і в книзі „Українська література в школі“ (К. 1921). Але все-ж не можна не зазначити ще такі особливості „Шкільної бібліотеки“: 1) у ній подано лише те з усього літературного матеріалу, що найважливіше з художнього погляду й найпотрібніше для дослідження в школі; все-ж другорядне, що складає лише культурне тло історичної доби, використовується тільки у вступних статтях (тому ж зовсім не торкаюся творів досить численних письменників 30—40 років, що (твори) самостій-

ного художнього звичива не мають) і 2) весь методичний апарат скеровано на те, щоб учні могли виявити як найбільше активності й самотужки прийти до певних історико-літературних узагальнень.

Друкуючи тексти, я звіряв їх із старими виданнями і тільки в виключних випадках, коли старих виданнів не можна було здобути, користувався новішими, але критичними витаннями.

11 листопаду 1921 р.

Київ.

Ол. Доронкевич.

ий
ок
го-
і
не-
ни

ПАВЛО БІЛЕЦЬКИЙ-НОСЕНКО.

6

Павло Білецький - Носенко.

(Біографічна основа).

П о х о д ж е н н я . Павло Білецький-Носенко походить із давнього козацького роду Посів, що займали вищі уряди у Прилуччій. У Прилуччині-ж народився й Павло Білецький-Носенко. Напевно невідомо, де виховувався Білецький-Носенко, але відомо, що він уступив до військової служби і брав участь у війнах за Катерина II.

Рoku 1798-го письменник видає військовою службою й оселяється в Прилуччя, де був спочатку „читаним“, а потім „почесним томядаром“ повітової школи. З цього часу починається його практична педагогічна діяльність у школі та буря. Одночасно Білецький-Носенко складає багато творів на найрізноманітніші теми, напр., „Словарь іменних письменників“, „Естетика“, „Основні властивості поезії й риторики“ і т. д. Написав він багато й українських творів: казок, байок, балад, поему-пародію „Горшниця“ на позичений сюжет, а також—спроби романа на українські теми, але частину з цього спадку видруковано лише в 70-х роках минулого століття; деяку літературну вартість мають тільки його байки.

Рoku 1856-го Білецький-Носенко помер.

.....

Б А Й К И.

1. Гуси.

Із панського двора гевальськеє хлоп'я
Погнало улицей гусей на вигон пасти:

Дарма, що біднее, мов тее-ж гусени,

А раде, що й воно дождало власти:

Здоровою лозиною

Лачало, як понав, отой швадрон гусенной.

Велике діло—власть!

Воно не те хлоп'ят—

Пивить людей. Чи мні-ж за це хлоп'я винити?

Так гуси ті не так ізводили судити:

Панке зустрівши на шляху,

Пому жалілися на хлопцеву инху:

„Де можна ізнайти гусей, як ми, бездольніі!

Хлоп'я, гевальченко, лозиною нас стягає,

Ще й пані не має цюольній.

Да що, як пореєт, куди охотів ганяє:

Не знаєть йолоп той, що наш шляхетський род

Ведоєт од гусей, що римський чтив царод.

Що Кан'толю спасли од Бренна,

І пишуть їх на-вік в історії священна:

В честь їх був устанювлен ход“.

„А чув, а вас за що хотіте, щоб вважали?“—

Спитав панок у цих.—„Да наші предки“...—„Чув.“

Як що у школі був;

А ви самі якую пользу втіли?”

— „Да наші предки Рим“...

— „То на дурних! „даже чув;“

Да ви прославилися чим?“

— Да ще нічим“.—„За віщо-ж поваження?”

Воно й довліє їм; хто бришка дідовським,

То й хлюбитися чужим,

А ви, побогч, ще лиш гідні на печення”.

Цю приказку яєнін ще-б можна етолковать.

Мовля Крилов, дак гуси зашиплять.

Примітки: **Б р е н**—ім'я давньоруського ватажка, що, на підставі переказів, у IV ст. до Р. Х. за Візантією забрав Рима з Каліголієм і ніби-то тільки гуси протували римлян. **Х л ю б и т ь с я**—шиплять.

2. Мудрець да старшина військовий

Козись за ретьманщини

В спасенной Україні

Старшина добрий жив в своїй семі

Із долей; мав всього—і статку і землі.

Здоров'я й поваження.

Раз на Різдво із поздравленням

До його вєтрав мудрець (як був Сковорода).

Таких тепер дасть Віг, а далєбі—шкода.

Пан рад йому й завів з ним розговори.

Як сам розумний, він того уподобав.

Учивел од нього, чого ще не чував.

Із навіженств людей з ним рєготавсь до вмора

Як кілька дней мудрець у пана погостив,

Зобрався знову в путь і за спину надів
Доріжний клунок.

Старшина дав йому цухлядку в подарунок
І каже, що в неї є алмаз.

„Не треба мні, казав мудрець, я всім довольний,
Я не кохався в тому, мов який князь:
Сам бачиш — я здоров, як птах у небі вольний,
А з голоду в людей ніхто не пропадав.

Коли людей і сам не руйнував“.
Нав старшина незчуєть од дивування,
І прохав у жарті в мудреця:
Щоб він сховав його давани
Дав найдурішого глушия.

Мудрець узявши їде, і зграя навіжена
Йому на зустріч іде, що ступить тільки нас:
Не треба тут було диктарі Дюгена,
Бо дурней аж кишить в селі і городях!

Який-же з них дуріший
Не швидко розбере і самий розуміший:
Мороза мудрою в алмазом тим,
Сам ладно не зробивсь дурим.

„Ось, дума, пошлетувє в гетьманську столицю,
Гам хутко збуду цю дуринцю“.
Приходять. — Чує грук гармат,

У накри довіни бє, а бурмачі трубят,
Во всіх церквах дзвонять,
Народ гуляє г'яний.

— „Чого-т-є, друже? — він у першого снитав,
Народ мов іздурів?“ — „А це-ж гетьман обраний,
Бачи, їде з будавою! Що т'єє рейментував,
Того трохи по вбили,

А били, кільки захотіли
Да вже в Московцину на вік запрохастили“.

— „А глянь-же, йон-же глянь!“ Мудрець зараз пізнав

Свого добродія у новому гетьмані
И зіпав: „Стій, здоров, ясновельможний пане!
Чи ти-ж мене пізнав? Як бачу, ти вже й князь!“
— „Здоров, мій друже! що, а до бак той алмаз?“
Считав його гетьман.—„Я з ним тепер ні гадки.
Ти нагадав було мені клопот,
Нехай лиш трошки цей остуниться народ;
Ось той алмаз,—возьми, гетьман, свої вигадки;
Не можна од тебе дурнішого знайти:
Ти халипу собі надів, обрїть“.¹⁾

Примітки. Мова перводруку значно відрізняється від сучасної літературної мови: халипа (зам. халепа), обрїть (зам. оброть).—Лихтарпя Діогена—відомого грецького філософа (IV ст. до Р. X), що мету життя вбачав у цноті, а цноту—в аскетизмі; з лихтарпєю він шукав дійсно цнотливих людей.

ЗАВДАННЯ 1. Вкажіть особливості мови Білецького-Носенка (фонетичні, морфологічні та лексичні).

2. Порівняти переклад байки „Гуси“ з оригіналом Крилова і висловити, наскільки вдало з лінгвістичного погляду зробив автор цей переклад.

Г У С И.

(Байка Крилова).

Преданний хворостивий
Мужик гусей гвал в город продавать;
И правду истинну сказать,
Не очень вежливо честил свой гурт гусиний:

¹⁾ Текст взято з видання: „Приказки. Скомпиливал Павло Білецький-Носенко“. В чотирьох частих. Київ, 1871.

На барыши спешил к бизарному он дню,
 А где до прибили коснется,
 Не только там гусей, и людям достается)
 Я мужика и не вищу,
 Но гусей прямо об этом толковали
 И, встретися с прохожим на пути.
 Вот как на мужика пелили:
 — „Где можно нас, гусей, несчастнее найти?
 Мужик так нами помыкает
 И нас, как будто-бы простых гусей, гоняет;
 А этого по смислит неуч сой,
 Что он обязан нам почтеньем,
 Что мы свой знатный род ведем от тех гусей,
 Которым некогда был должен Рим спасеньем:
 Там даже праздники им в честь учреждены!“
 — „А вы хотите быть за что отячены?“
 Спросил прохожий их. „Да наши предки“...— „Знаю
 И все читал, но ведать я желаю:
 Вы сколько пользы принесли?“
 — „Да наши предки Рим спасли!“
 — „Все так, да вы что сделали такое?“
 — „Мы? Ничего!“— „Так что ж и доброго в нас есть?
 Оставьте предков вы в покое:
 Им поделом была и честь:
 А вы, друзья, лишь годы на жаркое“.

Баснь эту можно бы и боле попенить,
 Да что о гусей не раздражить.

.....

3. Порівняти байку „Гуси“ Білецького-Носенка з байкою Глібова на той-же сюжет і зробити висновки що-до художньої стійкості байки.

Г X O И.

(Байка Глібова).

День за горою погасав;
 Затихло все в гаю пустому;
 Гусятник-хлопець загапав

Од берега гусей додому.
 Рукав ім: „гайда!“ і свистав.
 Лозиною літливих підганяв.
 „Оттак ми дожились з дурною головою!
 Оттак пас стали шанувати!“—
 Реньтоцуть гуси між собою.
 „Нам тільки й світа—мандрувати.
 Від хліва до болота
 Та що к тому така гонота
 Лозиною тебе жене,—
 Я, мов, отаман—бійсь мене!
 Де-ж вона в світі правда така.
 Коли таке діється з гусьми?
 Забула, мабуть, доня злая,
 Відкіль нани рід і що за птиці ми.
 Учені та розумні люди
 Усюди свіду розкесли.
 Що нани прадіди—нехай їм легко буде—
 Великий город Рим од ворога спасли“...
 А хазяєць слуха і сміється:
 „Тривайте, прийдуть правники—
 І ваша славоцька минеться:
 Хазийма побере за вас кошовик!
 Нопадають нани роги
 Наперекір старовині,
 Пожатиєте ви на чирині,
 Між стравою задравши ноги“

Скажи-би байку що не так,
 Та мій язик примовкнучь мусить:
 Буває, вискочить гусак,
 Почне сячати та ще й укусить.

.....

4. Вияснити місцевий український елемент
 у наведеному байці, зазначити його цінність.

5. Чи всі наведені приклади можна назвати
 байками?

6. Звернути увагу на хід дії й оповідання в байках, на рухливість діалогів і зробити відповідні висновки.

7. Чи пощастило авторovi створити рельєфні художні образи?

8. Стиль і мова автора.

Загальний характер. Автор називає свої твори „приказками“, „казками“, і це більше до речі навіть із сучасного погляду, бо байко-алегорій там менше, ніж звичайних оповідань, анекдотів, окремих випадків, то-що. „Приказки“ переказано занадто нудно, довго, з непотрібною деталізацією, без живого руху дієвих осіб. Художні образи Білецького (напр., лисці, вовка, лева і т. ин.) мертві, малохудожні, без яскравих індивідуальних рис; через те вони не виділяються з силі інших, а всі зливаються в одну загальну нівелю. Цьому сприяє й важка, прозаїчна мова приказок, що перейнята силою лексичних і стилістичних помилку проти основ української мови (запозичення з польської і російської мов, невдалі неологізми).

У байках Білецького мається багато мітологічного елемента, що він запозичив у попередніх байкарів. Так, перед нами часто виступають античні боги: Зевс, Феб, Юнона; античні герої, як Уліс (Одісей); з охотою використовує автор псевдо-слов'янську мітологію, що тоді визнавалася, і згадує Перуна, Позвізда, Святовіда, Пека.

Але поруч з цим у приказках Білецького виразно помічається бажання, наблизити байковий сюжет до умов українського життя: дів він пере-

носпть на Україну, часто—на рідну йому Прилуччину, і малює українські національні типи—чумаків, селян, запорожців. Іноді він наслідує навіть еміль старих пам'яток, напр., у байці „Лев педужий да лисенця“, де лев пише такого універсала:

„Од льва... прийшли універсали,

В них пильно знаймовали:

Щоб весь африкний рід,

З старших і козаків, з шляхетства і поспільства,

Прийшли до його вельможности поспільства ¹⁾

В хоробі навістить:

Варуємо гетьманським навіним словом,

Що будуть посланці під нашим міцним кровом,

Но матимуть ніяких кривд”...

Підписан: власною гетьманською рукою

І на печаттю військової”.

Що до моралі байок та поглядів Білецького то він виступає перед нами людиною з антидемократичним складом думок. Перш над усе, він прихильник царату, бо „царі працюють для громади“, а всі інші верстви суспільства повинні задовольнятися своєю долею і не мріяти про зміну свого становища. Це, мабуть, стосувалося й до тодішніх крепаків; взагалі, до селян Білецький ставиться зневажливо, вживаючи таких епітетів: „мугирь“, „мужлан“, „жмудь“, „гевал“.

¹⁾ Поспільства=Садиба, оселя

Отже байки Білецького-Носенка не особливо цінні ані з художнього, ані з ідейного погляду; вони цікаві тільки тим, що виявляють бажання гідішніх українських письменників, продовжуючи працю Котляревського, використати українську мову для перекладу чужих творів і для створення на їх зразок своїх.

.....

ПЕТРО ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ.

Петро Гулак-Артемовський.
(1790–1865).

Петро Гулак-Артемівський.

(Біографічна основа).

Року 1790-го народився П. П. Гулак-Артемівський у Черкаському повіті на Київщині, в сем'ї бідного пан-отця з колишнього старшинського роду.

Р. 1814-го Гулак-Артемівський скінчив богословський клас Київської Академії, куди вступив після закінчення науки в семінарії. Після скінчення Академії Гулак-Артемівський жив у Бердичеві, де, між иншим, йому довелося вчителювати по багатих польських магнатах. Тут, мабуть, він довчив польську і французьку мови.

Р. 1817-го вступив вільним слухачем на словесний відділ Харківського Університету.

Р. 1818-го він розпочав свою педагогічну діяльність у Харківському Університеті (будучи разом з тим вільним слухачем) курсом польської мови.

З того-ж року він учителює в Харківському «Інституті шляхетних дівчат».

Р. 1820-го розпочав у Харківському Університеті лекції з російської історії, географії та статистики, наприкінці—як ординарний професор.

Р. 1841-го Гулак-Артемівський призначається ректором Університету.

Р. 1849-го в наслідок неприємної історії цілком кинув Університет, але залишив за собою посаду в Харківському „Інституті шляхетних дітей“ і керування педагогічною частиною в такому-ж Полтавському Інституті.

Р. 1865-го Гулак-Артемівський помер.

.....

Матеріали для біографії Петра Гулака-Артемівського.

1.

Гулак-Артемівський, як професор, у спогадах сучасників.

Вихованець Харківського Університету, Гоевський (на початку тридцятих років) про Гулака-Артемівського висловлюється так: „великої вченості не виказував на своїх лекціях, але дуже гарно читав, — був справжнім оратором. У нього раз-у-раз була повна аудиторія слухачів не тільки ex officio, але й аматорів“. Далі той-же Гоевський пише: „Навіть лекції Гулака-Артемівського в 5 год. вечора, щоб-то при свічках, у величезній аудиторії, при поблискуванні брилянтових пернів, що навізані були на всі пальці лівої й правої руки його, з урочистою його дикцією, подобались коли не внутрішнім змістом, то зовнішнім прийомам.“

У спогадах Ф. К. Неслуховського (з 1838 по 1843 р.) читаємо про Гулака-Артемівського: „Як професор, він не принісв жадної користі своїм слухачам, був фразер і ритор у повному розумінні слова“.

У спогадах студента Паникова 1840 р. читаємо: „В науковому відношенні лекції Гулака-Артемівського не давали майже ніякої користі, але зато цікаві самі по собі через те, що він говорив дуже красиво і оповідав багато історичних анекдотів, випадків, оповіданнячок та байок і так влучно й цікаво, що все це слухалось легко й з

примістю. До Карамзіна ¹⁾ Гулак-Артемівський ставився з побожною пошаною, хвалив Устрялова ²⁾, але Полево-го ³⁾ позавидів і маяв на лекціях⁴. М. Ф. д о-П у л е харак-теризує Гулака-Артемівського так: „лектор, він не тільки не приносить ніякої користі, але рідучо був шкодливий, був великий балаклій, що вийшов на фразях, не знав свого предмета, не займався ним, а через те залюнав своїх слухачів величезними похвами в рідній історії.“ Ко н ф у сиогадах про харьк. професорів (1813-1815 р.р.) каже: „лекції Гулак-Артемівський читав по Карамзіну напам'ять, без зпитка, висловлюючись високомовно, маючи на меті тріскучими фразами вишнугти на своїх слухачів.“

„Професор, ректор.—шпие Ч и р і к о в. — педагог, адмі-ністратор, Гулак-Артемівський був справжнім сином свого часу, при тому, так мовить, офіційним сином „оточе-ства“. Він був урядово-офіційним вєюди й на лекціях своїх по російській історії, під час яких по-разу вислов-лював досконало знаєсені ним Миколаєвські принципи самодержавія, православія й народности; він гремів своїм ораторським голосом, кажучи про велія і славу Росії, що вона обов'язана своєю славою цим же трьом непоруш-ним стовпам нашої батьківщини“ ²⁾.

¹⁾ Відомі російські історики.

²⁾ Взято з книги акад. Д. І. Багалія — „Провісні Очерки по історії української культури“. Харькв. 1912, стор. 261—262.

1. Пан та Собака.

На землю злізла ніч... нігде ані шиширхне.
Хіба то де-куди крізь сон що-небудь пирхне.
Хоч в око стрель тобі—так темно на дворі.
Уклався місяць спати, нема ані зорі,
І ледве крадькома яка маленька зірка
З-за хмари вигляне, пеначе миш з засіка.
І небо, і земля—уже одпочива;
Все ніч під чорною занаскою хова.
Один Рябко, один як палець, не дрімає:
Худобу панську, мов брат рідний, доглядає.
Бо дармо їсти хліб Рябко наш не любить:
Ів за п'ятьох, але те їв, що заробив.
Рябко на панському дворі не спить всю нічку
Кали-б тобі на сміх було до видно світку.

Або в селі до на обічку:

Маячив каганець.

Всі сплять, хрючуть.

А де-які сопуть.

Уже і пан-отець,

Прилізши із хрестин, до утрні попхався...
А наш Рябко, кажу, все спатки не вкладався.
Знай, неборак, гани то в той, то в цей куток:
То зазирає в курник, то—дейко до свинок.
Спита: чи всі такі шивенькі поросятка,
Индички та качки, курчатка й гусенятка?

То звідтіть навпростець.

Махає до овець,

До клуні, до стожків, до стани, до обори.
То знов назад чим-дуж,—щоб часом москалі
(А їх тоді було до хріна на солі),
Щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори.
Но спить Рябко, та все так гавкає, скавчить.
Що сучий сніп, коли аж в ухах не ливчить!
Все дума: як-би то піддобриться під пана?
Не зна-ж, що не мице Рябка обрадована!
Як гав, так гав, поки свіцуло на дворі:
Тоді Рябко простягеть, захрін в своїй порі.
Чому-ж Рябку не спати? Чи знав він, що в пані буде?
Заснув він смачно так, як сплять всі добрі люди.
Що щиро стережуть добра своїх панів...
Як ось — трує, галас, крик... весь двір загомонів:
„Цу-цу, Рябко! на, на! сюди Рябка кливните“...
—„Ось-ось я, баточку!.. чого ви тамі скажіте!“
Стриба Рябко, верить хвостом.
Невече помелом.
І знай, дурвенючий, скасить зуби
Та лиже губи.
„Уже-ж, бач,“ дума він, „не дурно це в дворі
Од самої тобі зорі
Всі панькаються коло мене:
Мабуть, сам Пан звелів віддати Рябку печено
І що осталося варене
За те, що, бач, Рябко всю божу ніч не спав,
Та гавкав на весь рот, злодійів обганяв.“
—„Цу-цу, Рябко!“ ще раз сказав один псєюха.
Та її хан Рябка за уха!
—„Кладіть Рябка!“ дукнув... Аж ось і пан прибіс.
—„Линіть Рябка!“ сказав, „чухрайте, ось баті!“
—„За що?“ спитав Рябко; а пан кричить: „Чухрайте!“
—„Ой! йой! йой! йой!“ а пан їм каже: „Не вважайте!“
—„Не буду, баточку!.. За що-ж це честь така?“

„Не слухай!“ пан кричить, „дуніть, деріть, Рябка!“
Деруть Рябка, мов пір'я,
На галає збіглає двіриця:
„Що? як? за що? про що?“ Не знає ні один.
„Пуєтіть!“ кричить Рябка; „не будь я песький син,
Коди вже вдерку біли!“

Рябло пани хоч не бреше.
Так що-ж? Явтух Рябка знай все по жижках чеше.
— „Пуєтіть, швидчій, пуєтіть.“ пан на весь рот гукнув
Та й з хати сам умкнув.
— „Пуєтіть!“ гукнули всі: „Рябло вже вдовольнився!“
— „Чим, людо добрі, так оце я провинився?
За що-ж глузujete?“ сказав наш неборак;
„За що знущаетесь ви надо мною так?
За що, за що?“ сказав, та й попустив патьоки,
Патьоки гірких сліз, узившиє за боки.
— „За те,“ сказав один Рябкові з наймитів,
„Щоб не колошкав ти в ночі своїх панів;
За те.. але щось тут.. ходім, Рябло, лиш з хати:
Не дуже, бачу, рот тут можна роззявляти.
Ходім, братко, на двір.“

Пішли.

— „Це не пуєте,“
Сказав Явтух Рябку: „оце тебе за те
По жижках, бра Рябло, так гарно пошмагали.
Що пан із панаєю що ціду ніч не спали.“
— „Чи винен я цьому? Чи ти, Явтух, здурів?“
— „Гай, гай!“ сказав Явтух. „Рябло! ти знавіснів.
Ти винен, бра Рябло, що пічю розбрехавєя:
Ти-ж знав, що вчора пан у карти пан програєя!
Ти-ж знав,

Що хто програє,
Той чорта (не тепоє на споминки!) здрімає,—
Той батька рідного, розсєрдившиєя, програє!“

Ти-ж знав, кажу, Рябко, що пан не буде спати.
До чого-ж гавкав ти? нащо-ж було гарчати?
Нехай-би гавкав сам, а ти-б уклався тихоенько,
Забравшись в ожерод, та й спав-би там гарненько.
Тепер ти бачиш сам, що моєрим він рідном
Напався на тебе,—і знай веркє притямом:
Що грошій вчора він проциндрив цюсь не трохи;
Що паню через те вею ніч кусали блохи;
Що буцім вчора він грать в карти-б не сїдав.
Коли-б сьогоднішню був ніч хоч закуняв;
Що буцім ти, Рябко, так гавкав, як собака;
Що буцім по тобі походить ще й лобака;
Що, бачця, ти йому остиг, надобрав.

І, бачця, він тебе за те й прохворостив.
А бач, Рябко, а бач! не гавкай, не ганяйся:
Ляж, хирний, та й мовчи, і з паном не рівняйся.
Чого брехать? Нехай наш пан здоровий буде,
Він сам і без собак цю пащину одбуче.
Послухав наш Рябко поради Явтуха.

— Нехай тязька йому година та лиха.
Сказав, щоб за моє, як кажуть люде, жити
Та ще мене і бити..
Коли моє не влад,
То я з своїм назад.

Чи баба з воза, що-ж? Велика дуже вада!
Кобилі легший віз, цьому кобила й рада!
Отак сердега наш Рябко поміркувавсь,
Та й спати на цілий день і піду ніч похавсь.
Заснув, Рябко, захрів, аж ожерод триєсться:
Рябку й не сниться й не верзеться.
Що вже могокалки в коморі й на дворі
Скрізь пишпорять, мов тут вони й господарі.
Що вовк ягнят, а тхір курчаток убірає.
Аж тут і на дворі туз-туз ужо світає.

—„Цу-цу, Рябко! тут всі, розсипавши з хат.
—„Цу-цу, Рябко! на, на!“ гукнули як на сватт.
А наш Рябко тобі і усьом не моргає;
Хоч чує, та мов спить і мов недочуває.
„Тепер-то,“ дума він, „мій пан всю лічку снає,
Бо не будив його Рябко і не брехак;
Тепер-то він мені свою покаже дяку;
Тепер уже не втре мені, як вчора, маку!
Нехай дудукають... мене цим не зведуть,
Поки сами сюди обід не принесуть.
Та що й тоді, не бієсь, поскачуть коло мене,
Поки вору я в рот хоч страву, хоч печено!“
—„Цу-цу!“ сказав іще Рябкові тут Явтух;
„Цу-цу!“ задихавнись, мов з його порло дух.
—„Ходім, Рябко!“

—„Йго?—Ходім!—Не дуже квапєя.
Сам принеси сюди“.

—„Дн-ж хутчий, не бавєя!“

—„Ба, не піду, Явтух!“

—„Дн, бо кличе пан!“

Сказав, та й завіморгнув на щі він аркан.
„Чешіть Рябко!“ гукнув... аж тут їх щось з десяток
Влізли з сотеньку київ Рябку в завдаток.
„Дуніть Рябко!“ кричить тут пан, як навісний;
Рябко-ж пан тільки вже що теплий та живий.
Разів із шість Рябка водою одливали,
І стілько-ж раз його, одливши, знов намагали.
А потім перестали.

Рябко спитать хотів, але Рябків язык
Був в роті спутаний, нечачо пучом з язык,
І герготав щось, як на сідалі индик.
„Мостій!“ сказав Явтух Рябкові, „не турбуєся,
Й правду всю скажу; ото, Рябко, шануйся,
Добра своїх панів, як ока, стережи.

Зараня спить не кваєсь, в соному не біжи,
Злодій обганяй та гавкай на звірюку,
Не гавкав ти, Рябко,—за те ж ми, бач, в науку
Із ласки, з милости панів.

Вдичань сотоньок із п'ять тобі кийд!

—Чорти-б убив твого, Явтух, з панами бачив
І дадину і дядька

За ласку їх!— сказав Рябко тут на-одріз.

Нехай їм служить більш рабий в болоті біє!

Той дурень, хто дурним іде панам служити.

А білявий дурень—хто їм дума угодити!

Годив Рябко їм, мов болячі й чирюку.

А що-ж за те Рябку?

Сяку мать та таку!

А до того іще спорили батогами,

А за виселугу напругами.

Чи гавкає Рябко, чи мовчки нічю спить.

Все випадє такн Рябка притьмом побить.

Ужо мені, бачу, чи то туди—високо,

Чи то сюди—глибоко;

Повернешся сюди—і тута гаряче;

Повернешся туди—і там-то боляче.

Хоч-би я тієто вніс пенюєї із дією.

То-б він розтовк і ту над спиною мою.

З ледачим все біда; хоч верть-круть, хоч круть-верть.

Він найде все тобі хоч в черепочку смерть."

2. XII 1818 р.

.....

*ЗАВДАННЯ. 1. Зверніть увагу на психологію
Рябка чи правдиво змалював автор всі його пе-
резисивання? Простежте від його настроїв.*

*2. Пан, Рябко та двірня („добрі люди“) в
ієній взаємовідносинах з поглядю художньої
правди.*

3. В основу байки Гулака-Артемовського покладено невеличку басню польського письменника Красицького (1735—1801) „Пан і Собака“ („Pan i Pies“):

„Собака гавкав на злодія, цілу ніч турбувався,
Побили його ранком (за те), що пана збудив.
Другої ночі спав (він) смачно, злодія не чекав,
(А) той дім обікрав: собаку побили за те,
що не гавкав“.¹⁾

Зробіть висновки: як автор використав сюжет Красицького з поглядів: 1) художнього, 2) побутового та 3) соціального.

4. Яка соціальна ідея лежить в основі байки? В чому її цінність для 1818 р.? Чи була ця ідея новою для української літератури?

5. У другому своєму віршеві („Супліка до Грицька Квітки“) Гулак-Артемовський звертається до Квітки, так каже про свою байку:

„Хто, кімуть, до когó—ми до тебе, Грицьку,
З суплікою прийшли: я, бач, та мій Рябко!
Не дай загинуть нам, не дай з нас кешковати:
А доки-ж буде нас зле панство зновачати!
Пусти нас, Вітечку, до хати...

...Пусти та й склич до нас тих навислих панів,
Що віду їх своїх вибірють Рябків!
Знеси їм сэрцу Рябків довбенько полизати:
Адже-ж то і над нею повинно піску міяти.“
(1818 р.)

1) Pies szedł na złodzieja, całą noc się trzymał.
Obili go nazajutrz, że pana obudził.
Spał smaczno drugiey nocy, złodzieja nie czekał.
Ten dom skradł: psa obili za to, że nie szczeka.

На підставі цього визначить, яке значіння надавав у 1818 р. Гулак-Артемовський своїй байці? В чому її громадське значіння у зв'язку з тодішньою епохою і з тодішнім станом літератури в Росії?

б. Підкресліть особливості мови в байці і порівняйте цю мову з мовою „Енеїди“.

.....

2. П а н.

Жинсь десь пан ясновельможний.

І гордий, і заможний,

(А може був то й лях).

Як раз утранив на свій шлях

У пекло, до Плутона¹⁾.

Ще вєнів одважить що й поклона.

Як тут считав його Еак?²⁾

— „Ну, на тім світі, що ти, як:

Чим був ти, де родився?

Як жив і чим живився?

Ти перед нами не гріши.

Кажки живи правду, не брєши!“

Пан глянув: перед ним мужик!

А пан наш не привня.

Щоб так мужик з ним об'яснявся.

— „Я із польського естем паньства,“

Вельможний визом відповідав:

— „До півдня спав, до півночі обідав,

Був власним паном на Волині“.

¹⁾ Плутон, по античній мітології, бог пекла.

²⁾ Еак—син Зевса; після смерті став одним із трьох суддів підданного царства.

„За цеє тобі пасти свині!“
Еак так палу присудив
І вельми цим Плутонові вродив

Якби і в час таким судом судили,
Багацько-б свинюпасів наробили!

Примітки. З підписом Гулака-Артемовського або з одним з його критиків ця байка невідомо, отже немає певности, що належить вона авторові „Пана та Собак“.

3. Рибалка.

УКРАЇНСЬКА БАЛАДА.

Das Wasser rauscht, das Wasser schwoll
Ein Fischer sass daran,
Sah nach dem Angel ruhevoll,
Kübl bis ans Herz hinan.

Goethe.

Вода шумить!.. вода гуля!..
На березі *Рибалка* молоденький
На поплавець глядить і промовля:
„Ловіться, рибоньки, великі і маленькі!“
Що рибка смик, то серце тьох!...
Серденько щось *Рибалочці* віщує:
„Чи то тугу, чи то переполах,
Чи то коханнячко?... не знав він, а сумує.
Сумує він, — аж ось реве!
Аж ось гуде! — і хвиля утікає!...
Аж — гульк!... з води дівчинонька плаве,
І косу зчісує, і брівками моргає...
Вона морга, вона й співає:
„Гей! гей! не надь, *Рибалко* молоденький,
„На зрадний гак ні щуки, ні лина!...
„На-що ти вівечити мій рід і плід любенький!“

„Коли-б ти знав, як *Рибалка*
„У морі жить із рибками гарненько,
„Ти-б сам пірнув на дно к лінам
„І парубоцьке оддав-би нам серденько“.

„Ти-ж бачив сам, — не скажеш ні,
„Як сонечко і місяць червоненький
„Хлюпоцуться у нас в воді на дні
„І із води на світ виходять веселенькі!“

„Ти-ж бачив сам, як в томну ніч
„Блищать у нас зіроньки під водою;
„Ходи-ж до нас, покинь ти удку пріч:
„Зо мною будеш жить, як брат живе з сестрою“

„Зирни сюди!... чи не-ж вода?...
„Це дзеркало: глянь на свою уроду!...
„Ой, я не з тим прийшла сюди,
„Щоб намовлять з води на парубка невзгоду!“

Вода шумить!... вода гуде!...
І ніженьки по кісточки займає!...
Рибалка встав, *Рибалка* йде,
То спиниться, то вп'ять все глибшенько пірнає!...

Вона-ж морга, вона й співає...
Гуляє!... приснули на синім морі скалки!...
Рибалка хлюп!... За ним шубовість вона!...
І більше вже нігде не бачили *Рибалки*!...

27. X. 1827 р.

.....

ЗАВДАННЯ. 1. Порівняти текст баллади
„*Рибалки*“ з оригіналом Гете і зробити ви-
сновки про художню маніру Гулака-Арте-
мовського.

Der Fischer.

Das Wasser rauscht', das Wasser schwoll,
Ein Fischer sass daran,
Sah nach dem Angel ruhevoll,
Kühl bis ans Herz hinan.
Und wie er sitzt und wie er lauscht,
Theilt sich die Fluth empor;
Aus dem bewegten Wasser rauscht
Ein feuchtes Weib hervor.

Sie sang zu ihm, sie sprach zu ihm:
Was lockst du meine Brut
Mit Menschenwitz und Menschenlist
Hinauf in Todesgluth?
Ach, wüsstest du, wie's Fischlein ist
So wohllich auf dem Grund,
Du stiegst herunter wie du bist
Und würdest erst gesund.

Labt sich die liebe Sonne nicht,
Der Mond sich nicht im Meer?
Kehrt wellenathmend ihr Gesicht
Nicht doppelt schöner her?
Lockt dich der tiefe Himmel nicht,
Das feuchtverklärte Blau?
Lockt dich dein eigen Angesicht
Nicht her in ew'gen Thau?

Das Wasser rauscht', das Wasser schwoll,
Netz' ihm den nackten Fuss;
Sein Herz wuchs ihm so sehnsuchtsvoll,
Wie bei der Liebsten Gruss.
Sie sprach zu ihm, sie sang zu ihm:
Da war's um ihn gesehn:
Half zog sie ihm, halb sank er hin
Und ward nicht mehr gesehn.

2. *Порівняти текст Гуцака-Артемівського
з поетичним перекладом Н. Брандта¹⁾ і висясни-*

¹⁾ Друкується вперше.

ти художньо вартість тексту письменника початку ХІХ століття.

Рыбак.

(Пер. Н. Брандта).

Водна катится за волной.	Ведь солнце также свой
На берегу речном	почлет
Сидит рыбак, в душе покой,	Избрало в глубине,
Следит за поплавком.	И, восставая, пышный бег
	Вершит бодрей вдвойне.
И вдруг раздалась глубина.	Оттуда светит нежно тая.
В короне восстают	Лазурныя поля,
Нагая, влажная жена,	И краше образ твой, рыбак.
Царица здешних вод.	Взирает на тебя*.
„Зачем ты хитростью ма-	Пост, поет и песни клич
нишь	Младую мутит кровь.
Монх безпечных чад	Все боле жаждет он постичь
Из глубины, где тьма и тишь,	Загадочную новь.
Под зноя жгучий взгляд?	„К чему такая жизнь, к
	чему?“
О если б ты поверить мог.	На дне куда вольней!..
Как славно рыбке там!	Царица векинулась к нему.
Тебя бы радостный прыжок	Рыбак рванулся к ней!
Доставил тотчас к нам.	

.....

4. Дві пташки в клітці.

„Чого цвірінкаєш, дурний? Чого голосиш?
Хіба-ж ти триєці захотів?
Що заманулося, чого ти попросиш,
Чи сім'ячка, прієця, пшінця, чи то крупів:
Всього ти в кліточці по саме нельзя маєш,
Що й витребенькуєш, на долю нарікаєш!“
Так в клітці підлітка корив спігир старий.

— „Ой, дядьку, не глузуй!“ — озвався молодий.
„Не дарма я журюсь і слізками змиваюсь.
Не дарма я прієця і сім'ячка цураюсь.
Ти рад пожарні сій, бо зріє в ній і вродився
Я-ж вільний був, тепер в неволі опинився“.

І. XI. 1827.

5. Пліточка.

(Навка).

В славочку пліточка дрібненька
З нечев'я зуздріла на удці червяка
І так була раденька!
І думка то була така,
Щоб підвечіркувать смачненько.
Ну, дейко до його швиденько!
То збоку ускубне,
То спереду подунить,
То хвостика лизне,
То знизу ви'ять підстунить.
То вирне, то пірне,
То сігне, то смикне.
Вовтузиться, ялозиться і пріє.
Та ба! те ротеня таке узеньке, бач,
Що нічогоб не вдіє!
Хоч сядь, та її плач!
„Ой віренько мені на світоньку“, мовляє,
„За що-ж мене так доля зневажає?
Тим пельку і живіт дала з ковальський міз,
Тим зуби, мов шпички, а нам, на глум, на сміх.
Рот шпилькою неначе простромила?..
Ой, правду дялина небеса говорила:

Що тільки на світі великим рибацям жити.
А нам, малим, в кулак трубило.

Так пліточка в воді на долю нарікає.

А на гачку червяк знай хвостиком киває!

Червяк киває,—аж ось, зі дна

Гульк шука! бовть!.. вона

За удку хіп!

А удка сіп!

Із удочки шубовсь в окрі!..

„Ой лишечко! оце-ж як дядина збрехала!“

Із ляку пліточка сказала

І більш не скаржилась на долю пліточок

За ласенький на удочці шматок:

Що Біг послав, чи то багато, чи то трошки

В кушір залізши, їла мовчки.

2/хт 1827 р.

.....

ЗАВДАННЯ: 1. Зробіть глибокий аналіз першої і другої частини байки. Коли знайдете між ними якусь різницю, поясніть це. Чи логічно зв'язано ці дві частини?

2. Яка соціальна ідея лежить в основі байки? Виясніть ідейну цінність першої і другої частини байки

3. Порівняйте байку „Пліточка“ з байкою „Пан та Собака“ з боку їх громадського значіння. Тим пояснюється зміна поглядів Гулака-Артмовського? В якій байці виявились його найбільш сталі погляди?

4. Проаналізуйте мову байки (особливо синоніми).

.....

6. До Пархома ¹⁾.

I.

Aequam memento rebus in ardua
Percipere mentem: non secus in bonis,
Ab insolenti temperatam
Laetitia, moritari Dolli, etc.

Lib. II. Od. 3.

Пархоме! в щасті не брикай!
В пудзі притьмом не лізь до неба.
Людей питай—свій розум май:
Як не мудруй, а в смерті треба!

Чи каратаєш вік в журбі,
Чи то за поставцем горілки
В шинку варізують тобі
Цимбали, кобзи і сонілки:

Чи п'яний під тиньом хропеш,
Чи до господи лізеш рачки
І жінку макогоном б'єш,
Чи сам товчешся павкулячи:

Ори і засівай лани,
Коси широкі перелоги,
І грошми за бантани
Дупи.—та все одкинеш ноги.

Покинеш все: стійки й скирти,
Всі ласощі: паслів, цибулю;
Загарба инший все, а ти
Ззієш за гірку працю дулю...

¹⁾ Ці два вірші Гулака-Артемовського є переробка відомих од римського поета Горація (65—8 р. до Р. Х.); початок з них автор умістив як motto до своїх творів. Переклад цих motto—у відповідних рядках українського твору М. Зерова.

Чи соцьким батько твій в селі,
Чи сам на панщині працює,
А смерть зрівняє всіх в землі,
Щі з ким скажена не жартусь...

„Чи чіт, чи пашка?“ загука;
Ти крикнеш: *чїт!*... „Ба брешеш, сину!“
Озветься панлюга з кутка,
Та й вцупить з ночі в домовину...

1 XI 1827 р.

.....

ЗАВДАННЯ: 1. Порівняти віри Гулика-Артеловської „До Пархома“ з сучасним точним перекладом відповідної оди Гарація, на яку посилається автор (переклад М. Зерова), і зробити висновки що до світоглядної й художньої маніри автора.

До Делія.

В години розрачу умій себе стримати
І в хвили радости заховуй супокій
І знай: однаково прийдеться умірати.
О Делію! коханий мій,—

Чи весь свій довгий вік провалитимеш в тужі,
Чи лежачи в траві прикрашений вінком,
Рої понурих дум на затишному лузі
Фалерським гнатимеш вином.

Для чого там сосна й тополя бізокора
Пронесли по землі гостинний холодок.
Но що на лузі нам виблискне прозорий
І гомонить дзвінкий струмок?—

Випа і пахощів і яєних рож без краю—
Короткочасний цвіт!—несіть, сюди несіть.
І хай давенить бенкет, покидь твій вік бунт
І невблаганна царка снить.

Бо прийде, прийде час. Покинеш поле й дуби
І віллу, і садок, де Тибр тече мутній—
І на усі скарби пожадливі руки
Наложить спадкоємць твій.

І чи в достатку жив, а чи, не мавши дому,
Тяжким судилося шляхом тобі йти,—
Кінець однаковий: Плутонів грізному
Роківаний на жертву ти.

І всі ми будем там. Надійде мить остання
І в човен кине нас, як діждемо черги,
І хмуρο саринуть нас довічного вигнання
Понурі береги.

.....

7. До Пархома.

II.

Tu ne quaesieris, scire nefas, quem mihi quem tibi
Finem Di dederint, Laocoonis, nec Babylonios
Tentaris numeros, etc

Lib. I, Od 12.

Пархоме! не мудруй, ворожки не питай,

Як довгий вік прокаратаєш:

Що викувала вже зозуля,—поживай.

А більше... шкода, що й бажаєш!

Хоч всіх ти ушнів збери і знахорів,

Хоч покумайся ти з відьмами:

Ніхто не скаже нам, так як-би ти хотів,

Що доли завтра зробить з нами.

Чи доведеться що на панщині робить?

Чи до снаги вже обробився?

Нащо, про що тобі над цим чуирину грить?

Дурний, дурний! а в школі вчився...

Терпи! за долею, куди похне, хилнев.

Як хилється од вітру сілка.

Чи будеш жить чи змиреш, Пархоме,—не журись.
Журись об тім, чи є горілка!.

Жк е, так при на стіл! частуй та й сам круглай
Чи нам, Пархоме, треба скідки?

Та вже-ж чи вгорочать свій вік, то вгорочай
В шинку над бочкою горілки.

От, ми базікаем, а час, мов віл з гори
Духра, його не налігаеш.

От скільки-б до цієї ми випили пори.
Так ти-ж буцім не дочуваеш.

Ну-ж! цуп останню ти гривняку з кашука,
Поки стара пере ганчірки;

Бо вже—як вернеться, то думка, бач, така.
Що помремо ми без горілки!

Мхт 1827 р.

ЗАВДАННЯ: 1. Порівняти знову й цей вірш
Гулака-Артемовського з перекладом М. Везова
відповідної оди Горация:

До Левконої.

Не рожко знати сам, дівчинонько бохана.
Яку тобі й мені судила доля путь.
В ворожок не питаєсь: хацдейського туману
Ніколи, друже, нам з тобою не збагнуть.

¹⁾ Текст віршів Г.-М. перевірено з текстом тихих
видань, переважно перводруків (бо редакції Куліженій з
статті його в „Основах“ 1861 р. кн. 3 віршити не можна):
„Щан та Собака“—з текстом „Українського Вѣстника“ (1819);
„Щан“ і „Юзацька мати“—з текстом „Зорі“ (1896, ст. 386 і 426);
„Дві пташки в китці“—з львівським виданням Ю. Роман-
чука; всі інші—з перводруками в журн. „Вѣстникъ Европы“
за 1827 р. Тільки де-які російські заголовки змінено на
українські.

Чи довго житимем, чи скоро час розстання,
Приймаймо з дякою, що доля нам дає,
Хоч, може, ця зіма для нас—зіма остання,
І вже не чути нам, як море в берег біє.

Розумна завше будь. Важкий і пінний келих
До вохких уст своїх бездумно підіймай,
І безліч днів живи, безжурних та веселих,
І лиш на це життя надії покладай.

Мина летючий час, мина. Дови хвилини,
Не вір прийдешньому, що нам назустріч лино.

.....

8. До Любки.

Нащо ти, Любочко, козацьке серце сушиш?
Чого, як кізонька маленька та в бору,
Що, чи то нізкою сухенький лист зворушиш,
Чи вітерець шепче, чи жовна до кору
На липі де подовбе, чи ящірка зелена
Заполестить в куці,—вона мов тороплена,
Дрожить, жахається, за матір'ю втікає:
'Чого-ж, як та, і ти жахлива така!
Як зуздрини, то й дроздині себе й мене дикаєш!
'Чи я до тебе,—ти як від мари втікаєш!
Та я-ж не вовкулак та й не медвідь-бортник
З Литви; влюдовав я не з тим твою уроду.
Щоб долею вертить твоєю саяк і так
І славу накликаць на тебе і невзгоду!
Ой час-би дівчині дівочьку думку мати:
Не вік-же ягоді на гілці червоноги,
Не вік при матері і дівці дівувати...
Ой час теляточко від матері одлучити.

16/III 1856

.....

ЗАВДАННЯ. Порівняйте твір *Артемівського* з поезією Горация „*То Хаос*“:

„Зіткнеш, Хаос, з-перед мене, як та сериочка, що на безпудних горах не без пустого страху перед вітрами і лісом шукає боязливої матері. Бо чи весна, що надходить, шумить у легких лісах, чи зелені ящирки порушили корч, її (сериочці) дрижить серце і коліна. Не їду за тобою, як страшний тигр або гетульський¹⁾ лев, щоб тебе роздерти. Покинь вже раз матір, ти, що вже зріла йти за чоловіком“. Переклад *І. Студинського*.

.....

Матеріали до біографії П. Гулака-Артемівського.

II.

До характеристики поглядів Гулака-Артемівського.

З тих споминів про нашого автора, що їх було наведено вище, видно, який з Гулака-Артемівського був професор на протязі 30—40 р.р. тоб-то тоді, коли вже він написав краєцї свої твори. Під впливом своєї службової кар'єри поет забуває колишні свої краєцї ідеали і поступоу починає перероблюватися на звичайного бюрократа, що тільки й мріє про службове щастя. Ось деякі витяги з його творів, що не мають жадної літературної вартости.

Чого ви, праці,?) розвербілись?
Який вас гаспид розчесав?
Було-ж вже трошки й заструнились.
А тут упяць вас гедзь напав?

¹⁾ Гетудія—частина Африки.

²⁾ Правцями називають французів калмики (Прим. Гул.-Арт.).

Ой, не своїм ви вузлом, праниці:
За сю дурницю узялись!
Вас піддьковали Ягличванці,¹⁾
Що вам не раз в-знаки дались!

Оцінюючи далі англійську політику, поет так висловлюється про Пальмерстона, відомого тоді державного діяча Англії:

Не спить він вдень, не спить і ночі,
А що найгірше дошкуля
Його і шилом коле в очі, —
То слава білого царя!
Ні, каже, не зможу ніколи
Знести, хоч ти мене заріж,
Важкецької руки Миколи.
Бач! Що підсує, те і їй!
Нащо орудіє (?) він, каже,
Всім світом і до всіх добравсь?
Тих маслечком по губках маже.
Другим в-тямки до суду вдавсь.
Нащо в угорську пожогу²⁾
Паливодів угамовав?
Цесарцеві послав підмогу?³⁾
Голштинській справі раду дав?⁴⁾

1) Ягличванці — англійці.

2) Угорській революційний вибух 1848 р., що його придушив Микола I.

3) Цесарцеві — австрійському цареві Францу Йосифу, що звернувся до Миколи I за підмогою.

4) Тут автор має на увазі заходи Миколи I р. 1850-го коли примушено скласти зброю тимчасовий революційний уряд Голштинії, а всю країну віддано знову під владу царя.

Нащо він пишним месцянином ¹⁾
На карк ²⁾ шляхецький наступив
І їх сеймове ніє rozwałam ³⁾
В Спобір погріться однустві? ⁴⁾

„Воззаванне к Франції по случаю воєни з Англією в 1853 г. против России по восточному вопросу“)

2. З приводу поразки, що завдав в 1853 р. ген. Бебутов турецькому загонові Абди-паші Гулак-Артемовецькій звертається до останнього з такими словами:

„Та припад і повинися,
Низько в ноги поклонися.
В церкві Богу помолися,
Та не дуже то й скушися.
І на сповідь кинь гривняку
Щоб Бебут не втер ще маку.
Побожися та й дай заріаку,
Що до смерти, що до віку
Не зачепиши більш ніколи
Вілого царя Миколи.“

3. Нарешті, кілька віршів присвячено ще таким справі. Високі знайомі Гулака обіцяли поклопотатись про орден Станіслава для його: поет хвилю-

1) Тоб-то полякам; названо так од польського слова miłość (скорочене miłość), що в титулах має характер ввічливости.

2) Карк—шия.

3) Ніє rozwałam—відоме право заборони (veto) на вирішення сейма з боку кожного прешутнього.

4) Натяк на жорстокі заслання поляків після невдалого повстання 1832 р.

ється, що обіцянка довго не справджується, і тоді тільки радіє, коли одержує Станислава.

Світить місяць у віконце
Та в очах темніє!
Сяє в небі ясне сонце
Та серця не гріє!
Коли-б швидче вже оттая
Звіздочка засяла,
От тоді-б та болість злая
Камнем з серця спала!..

І наприкінці він звертається з подякою до свого високого приятеля:

Через плечі почепив ти
Стрічку червоненьку,
А над серцем пришилив ти
Звіздочку ясененьку;
І на radoщах серденько
Під звіздою б'ється,—
Що аж стрічка та частенько
На грудях трясеться!
Та й гарна та галка біла,
Що до Петра прилетіла.
І на грудях йому сіла!

.....

ЗАВДАННЯ. 1. *Зформулюйте погляди Гулака-Артемовського в другій половині його життя.*

ЗАГАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДО ТВОРІВ ГУЛАКА-АРТЕМОВСЬКОГО: 1. *Зробіть оцінку творів Гулака-Артемовського з боку художнього: а) форма творів, б) сюжети, в) композиція деяких творів, г) мова.*

2. Простежте еволюцію поглядів Гулака-Артемовського. Зробіть правдиву оцінку ідейного значіння байки „Пан та Собака“ на тлі літературної діяльності поета.

3. Що нового вніс Гулак-Артемовський в українську літературу після Котляревського? Оскільки тут, між иншим, можна згодитись із виразом П. Куліша: „Мова Артемовського-Гулака балеко чистіша і різноманітніша ніж мова Котляревського“?

.....

Поетична творчість Гулака-Артемовського.

Два напрями в літературі. Гулак-Артемовський почав писати в той час, коли у всесвітній літературі змагались дві течії, два напрями: сентиментально-романтичний і реалістичний. Перевага ще безперечно була на боці сентиментально-романтичної течії (Горман, Тік, Новалис у Німеччині, Віктор Гюго у Франції, Байрон і Шеллі в Англії, Жуковський у Росії, Красицький, Словацький, Міцкевич у Польщі), що явилася до певної міри літературним висловом потреб нової соціальної верстви — буржуазії. Неокласицизм з його дворянсько-феодалними тенденціями не міг уже задовольняти буржуазію, що з початком Великої Французької Революції виступила на коні політичного життя, і власне сентиментально-ідилічні картини з їхньою ідеалізацією, а також романтизм з його бажанням утекти від реального життя в сферу фантастики або славного минулого — все це мусіло задовольняти естетично-ідейні змагання нової соціальної сили на світанку її політичного життя.

Але вже в XIX столітті те бажання в художньо-му творі бачити відбиток реального життя, що оточує (а це бажання в малій мірі було ще в сентименталізмі), розжеврилося в ту могутню літературну течію, яку ми звемо реалістичною. І ось перша половина XIX століття проходить у цьому хитанні між романтикою і реалізмом; це вагання ніколи не перетворюється на щось стале, бо й те й друге (і романтика і реалізм) мають глибокі основи в співзвучних вічних струнах людської психики: ці напрями літератури сплітаються і у Гете в Німеччині, і у Гюґо у Франції, і у Міцкевича в Польщі, і у Гоголя та Тургенєва в Росії.

Що до української літератури, то тут неокласичний напрям, що вплився ще в XVIII ст. в формі нікільних драм, змінився ще здавна яскравими реалістичними малюнками: уже в тому-ж XVIII ст. ми знайомимось з інтермедіями і вертепом, різними сатиричними віршами, що цілком підходять під назву реального письма. Котляревський своєю трагестованою поемою „Енеїда“ лише використав цю традицію і вклав у мертвої формі античної поеми реальний зміст сучасного українського життя. І лише в „Наталці-Полтавці“ Котляревський, перебуваючи під впливом народньої української поезії, переважно особистої лірики, а також пригадуючи образи тодішньої сентиментальної літератури, дав зразок ідилічного малюнку селянського життя; але сюжет „Наталки-Полтавки“ можна назвати вічним, і тому вже він наближається до реального, бо торкається основних підвалин людської психики.

Два напрями у творчості Гулака-Артемовського. Наш поет розпочав свою літературну лі-

завжди заблизеним до реальної творчості Котляревського: „Пан та Собака“ разом з „Супилікою“ Грицька Квітки, „Дві пташки в клітці“, „Пан“ (коли визнати його авторство) промовляють ті думки, що висловив Котляревський у III частині своєї „Епопеї“. Уже тим самим, що автор значив найбільшине соціальне лихо — кріпацтво, він довів бажання у своїх художніх концепціях виходити з того реального життя, що оточувало людину України. Але поруч з цим уже року 1827-го він перероблює романтичну баладу Гете „Рибалка“ і перекладає фантастичну поему Міцкевича — „Твардовський“; тут він схиляється до романтичних сюжетів, повторюючи той творчий шлях, який пройшла більшість з тодішніх поетів. Проте дуже цікаво, що і в цих поемах він скористувався головне тільки сюжетом, бо останній нагадував нашому поетові твори української народної поезії. Обробку-ж цих сюжетів переведено в реальних тонах (напр., відношення Твардовського до жінки), і це яскраво доводить дійсні літературні симпатії Гулака-Артемовського.

Характер творчості. Розцвіт діяльності Гулака-Артемовського припадає на десятиліття — з 1818 по 1827 рр., коли він був написав свої найкращі з художнього боку твори. Пізніші-ж поезії, в переважній своїй більшості, не мають літературно-громадського значіння, бо складено їх здебільшого з приводу особистих інтересів поета й навіть у свій час їх не було видруковано.

Гулак-Артемовський з охотою користувався чужими сюжетами, коли бачив, що вони підходять до його власного настрою. Але ці чужі форми він обов'язково заповняв своїм змістом, для

якого він знаходив матеріял у сучасному житті України. Никколи художня обробка примушувала забути про другорядний сюжет оригіналу („Пан та Собака“), бо детальне в'яснення теми висунуло різку яскравих постатів, блискучу мову та інші атрибути художнього твору. Никколи він тільки своєрідно й цілком по-своєму тлумачить оригінал („До Пархома“), нарешті — никколи він наближається до оригіналу („Твардовський“, переклади псалмів). Отже Гулак часто брав ідею твору в інших письменників і переносив її в умови українського побуту, рідного оточення початку ХІХ століття („Пан та Собака“); часто-ж він користувався й формою твору („До Пархома“), але тоді весь зміст твору він давав цілком свій, цілком оригінальний.

Всі реалістичні твори Гулака, що мають літературне значіння, перейнято було спочатку різною громадською тенденцією і скрашено яскравим гумором. У байці „Дві пташки в клітці“ його симпатії на боці того молодого епігура, що колись був вільний і тенер, опинившись у неволі, не може й не хоче з нею примиритися. Та вже в одночасно написаних інших байках Гулак-Артемівський значно обмежує ці світлі погляди, що він висловлював, дуже можливо, під свіжим враженням визвольних ідей у російському суспільстві у двадцятих роках ХІХ століття. Так, ще в найбільш ушлавленій його байці „Пан та Собака“ (1818 р.) соціальні симпатії автора обмежуються протестом проти зловживань кріпацтва, а не стільки проти самого інституту величезної соціальної несправедливості — поневолення людини людиною. Нечувана неспра-

вдливість пана, що не вмів оцінити відданости Рибка, дала, правда, привід авторові намалювати якраву картину гнітючого кріпацького насильства й знущання; але в остаточному присуді автор не даремно прикладає до панів епитети дурних („Той дурень, хто дурним іде напам служити...“) або злих („А доки-ж буде нас зле панство зневажати...“¹⁾). Рибко страждає через те власне, що він потрап до таких панів. У пізнішій байці „Пліточка“ (1827) ця тенденція визнати непорушною соціяльну нерівність визначається ще якравіше, бо „тільки на світі великим рибам жити, а нам малим в кулак трубить“; маленька пліточка врешті не бажала більшого, а все, „що Бог послав, чи то багато, чи то трошки, в кушір заліши, їла мовчки“, і це, очевидно, автор радить усім „маленьким“, усім соціяльно пригніченим.

Поруч з цією тенденцією й майже одночасно з нею виразно визначаються у творах Гулака інші ідеї: думка про марність цього світу і про неминучість смерги, що врешті зрівняє всіх, багатих і бідних, проймає оди до Пархома, до Гараська та ин. вірші. І через те поет радить у веселому житті забувати цю неминучість нещасливого кінця.

Та й доки-ж користать, Терешку, вік в журбі!

Що з воза впало, те й пропало!

Так на роду написано тобі...

Гей, братіку, бодай тебе опановало!

¹⁾ Цікаво, що з цими словами звертається він саме до Квітки, який, маюючи шноді не добрих панів, цілком приймав проте самий інститут кріпацтва.

Та ти не гедкайся! вибмай лиш ключ мёрщій
Та дачь калганної скажй твоїй Одарці,
Та люльку ке лишень!.. Ось, ось і Онопрій!
Гей, хлонці, виі'ємо калганної по чарці...

(„До Терешка“, 1882 р.)

Тим-же настроєм, напр., перейнято другу оду до Пархома (1827 р.). Бажаання забути про тяжкі суперечності сучасного, бо це може позбавити можливості вести веселе безжурне життя, опановує автора уже з двадцятих років і призводить його врешті до тих останніх творів, де вже виявилося його поривання до урядової кар'єри, до тепленької посади, до різних зовнішніх прикрас. У цих останніх віршах („До химерних франців“, „До Терешка“, „Ой часе нам, Грицьку, пошануваться“, панегірики до Андронікова й Бебутова, вірші, що він писав у Петербург з метою одержання „Галки“) Гулак-Артемовський виступає перед нами, як кар'єрист-урядовець, що користується українською мовою тільки для того, щоб потішити яку-небудь вельможну особу в столиці і тим самим примусити її звернути свою увагу на автора. Пристосовуючись до тодішнього урядового курсу, автор виступає, як російський патріот, прихильник Миколаївської теорії про „православ'є, самодержав'є і народність“, ні три основи російської державності. У відносинах Гулака до „Франців“, „Ягличваньців“, поляків—виявляється його надзвичайна пиха й великодержавні мрії, які так само цілком відповідають тодішній урядовій політиці, що таку страшну поразку зазнала лише за нещасливої кримської війни.

З 1853 р. цей урядовий патріотизм робиться ще помітнішим, бо царь нагородив автора орденом Станіслава. Автор, надзвичайно вихваляючи добрість царя, тільки про те й думає, коли прийде орден і який вишив він матиме на окремій. Всі інші інтереси зникають у автора. Він, наприклад, пише до Лонгінова в 1852 р.:

„Колі моєї розмови не втиєте, за що-ж мене кабоните? Колі моїх віршеї не читаєте, за що-ж мене потрікуєте і ласте? От бач, змінився ти й зледащився? Та над яким-же гасиндом буду я працювати і бебехи надривати? Була робота, була й охота; лежав на шні обов'язок.—ну й роботи було чимало в'язок. Було діло—ну й робить кортіло; а коли тепер від обов'язку на-втікачі, так поневолі треба лежати на печі. От і лежимо, і їмо, і п'ємо, і спимо, і вертаємо та ви'ять лежимо, і їмо, і п'ємо, і спимо... Ми так собі і пануємо і ще догори пиндючимо і—знай то діло, що мацаємось за груди, чи вона—от та біла Галка стирчить та сие, та народ лякає?“..

У цю добу свого життя Гулак-Артемівський уже якоесь інакше дивиться й на Україну. Правда, він ще собі яскраво уявляє національну різницю між українцем і москалем: принаймні, в багатьох віршах він свідомо уживає термін москаль у розумінні етнографічно-національному. Він навіть не раз кепкує з москаля та з його мови; Навіть уже 1860 р. поет пише віршованого листа Іванові Сливцькому з пропозицією передплатити український журнал „Основу“:

Пошли грошей, козаче,
В П'ятенбурх Основі:
Бач, як просить, плаче
По рідненькій мові.

Але політично він Україну вважає за неподільну частину Росії і прикрашає свою батьківщину тим-же блюзнірським урядовим коханням до „білого царя“, „царині“, великодержавних мрій, як і Росію. Так, відносно полтавських інститутів він каже так:

Хто-ж їх мати? Хто родина
Об їх печалиться?
їх родина—Україна.
А невічка—царинця...

Перед смертю вже він склав вірш „Козацька мати“, присвячений Кулішеві, де вже цілком песимістично дивиться на майбутність України:

Та й хвацька-ж то колінь була
Козацька мати!
Еге!.. була та поплила,
Ії не вертати.
Не слить, Паньку, і не журись,
Бо й сліз пожальсь, Боже,
Найми неавтир та помолись —
Журба не поможе.
Тни попові коповика,
На „Со Духи“ в церкві,
Нехай лежать там мовчакі,
В сирій землі мертві!
Та й ти з поном хоч у кулак
Прохлинай „партесне.“¹⁾
А що-ж робить, що сталося так...
Царство їй небесне.

Художні особливості творів. Твори Гулака з боку художньо-психологічного дають надзви-

¹⁾ Партесне—потно понне, як висявля Гулак.

тайно вдали зразки. Образи Рабка, Митуха, маленької рибки, Солошя — те постаті з цілком індивідуалізованими рисами. Владчу їх розроблено дуже детально, і всі вишки виявлено з психологічного боку.

Цьому цілком художньому вражінню надзвичайно сприяє стиль автора з його соковитою, образною мовою. Мова Гулака цілком позбавлена тих москалізмів, вульгаризмів і провінціалізмів, що в такій кількості ми подибуємо в „Енеїді“ Котляревського. Гулак, користуючись українською мовою не тільки для поезії, а й для прози, цілком обходився лексичним запасом рідної мови. Він збагатив літературну мову силою нових художніх синонімів, вдалих термінів: досить перелічити баладу „Рибалка“ або байку „Пліточка“, щоб побачити це художнє багатство мови Гулака. І всі ці терміни він брав виключно з народньої мови, з народньої фразеології; твори його пересипано різними приказками, прислів'ями, гострими словечками, що або існували в живій народній мові до Гулака, або перейшли туди вже з творів нашого автора. Гулак уже ступив далі Котляревського в розвитку української мови ще й тим, що він уже вільно використовував мову для нових мотивів, напр., для малювання картин природи: початок байки „Пан та Собака“ являє собою класичний взірець такого пластичного малюнку тільки з засобами народньої фразеології.

Поруч з цим треба згадати, що Гулак-Артемовський узаконив той особливий стиль, що запанував в українській літературі 30—40 рр. Це стиль легкої пародії, що найбільшу популярність здобув через Котляревського, у творах якого без-

посередні його наслідувачі зрозуміли тільки жанр народії без жадного громадського змісту. Ось, напр., початок „Писульки“ з приводу надрукованої байки—„Солопій та Хивря“.

Повгране!

Баяв єси казки: от-тобі „Солопій та Хивря“! Не здивуй сам, та нехай вибачить і громада, коли казка не до шмиги. Сам бачив єси, та де-яким і не повиглязло, що я захрїв так, що й голови не підведу; та що може її доведеться вистоять добрий калантир у домовині! А вже сам здоров знаєш, що лежачи не далеко зайдеш; я-ж кажу: лежачи яка робота? Воно, Повгране, лежачи добре тільки напам: їм скрізь спїрно йде робота; бо хоч і лежачи нападуть, то вони все таки дармо часу не зрають; крикнути: давай,— дають; а коли нема,—то б'ють...

Цього навмисне простакуватого стилю народії в прозі перший почав уживати Гулак-Артемівський, і приклад цей надзвичайно добре прищепився у творах українських письменників 30—40 років (напр., листи Квітки, Бодяньського, Мажемовича; проза Гребінки); тільки Шевченко своєю „строгою“ музою позбавив українську літературу цього стилю.

Нарешті, наш автор перший дав зразки нових художніх форм, цим самим надзвичайно поширюючи українські літературні обрії. Він перший дав класичні приклади романтичної балади, байки, сатири, реалістичної оди, влучної епіграми; він перший дав зразки оригінальної української прози з своїм особливим стилем. Цим самим Гулак-Артемівський робив дальший ступінь в піднесенні української літератури до рівня європейського.

Творчість Гулака-Артемівського у світлі критики.

I. М. Костомаров.

1. Вірші Артемівського-Гулака, що набули такої популярності, написано, виключаючи переклад Гетевого „Рибалки“, в дусі пародії, подібно до „Енеїди“ Котляревського. Надзвичайна легкість і правильність мови, свобода у виразах і безпосередній комізм виявляють у творцеві високий хист, од якого можна було б чекати дорогоцінних наслідків. Кращий із його творів — це „Пап та Собака“, казка, що в ряді аналогічних творів російської літератури посідає почесне місце.

2. Ніхто не перевищив його в знанні всіх відтінків української народності і в ненаслідкованому вмінні передавати їх поетичними образами її чудовою народньою мовою.

II. Ол. Котляревський.

За автором української Енеїди виступає на літературну сцену талановитий Артемівський-Гулак. Його становлять у ряднаслідувачів Котляревського і вказують на одинокі його твір — переклад „Рибалки“ Гете, як на виняток, що не підходить під загальний характер його творів, які начебто мають нахил до пародії. Дійсно, не можна казати, щоб твори Гулака-Артемівського були цілком позбавлені пародії, але-ж вона виникає більш зовнішнє, як форма: зміст вже змінився, і варто тільки порівняти перелицьовану „Енеїду“ Котля-

ревського з переробками Горацієвих сатир Артемівського, щоб побачити всю різницю між ними. На нашу думку, в розвитку української літератури твори Артемівського-Гулака значно поступають наперед. Правда, що обмежені тісним колом перекладів чи переробок із старовинних письменників, вони не були багаті на внутрішній зміст і не являли собою нічого повного, художнього; але-ж ви не зустрінете в них жадної риси, що могла-б виявляти не їхнє українське походження. Під дотепним пером його, наче-б наперекір історичним умовам, латинські шати до смаку прийшлися українській натурі: вона в їх трохи дивна на перший погляд з її філософськими порадами дати спокій життю й смерті та поміркувати над тим, чи є горілка, з її кумедними жартами; але-ж це все щиро й позбавлено циничних каверз попередньої народії і так у згоді з українською народньою вдачею, що не можна відмовити переробкам Гулака-Артемівського в особливому значінні і не визнати їх у тісному розумінні народніми. Така своєрідність творів Артемівського виявляється ще ясніше в його байках.

Романтичний напрям російської літератури також не зостався без сліду в молодій українській літературі: ми згадували вже баладу „Рибалка“, перекладену з Гете; це, безумовно, найкращий твір Артемівського: вона склала-б честь кожному з українських письменників. Особливо визначається тут візна гучність вірну, з якою автор передає грядущі німецького твору. В цьому відношенні він був знавцем своєї справи, і те, що на мові інших явилось-б обов'язково у вульгарній одежі, у його приймає просту, але витворну форму.

III. П. Куліш.

Якби Артемівський Гулак помер, написавши тільки „Пана та Собаку“, то на підставі націй, які повинен збудити подібний твір письменника, що тільки починає, ми-б сказали, що позбавились у йому великого поета. Але автор віршованої трагикомедії щасливо лишається в живих, наділяє нас ще де-кількома п'єсами, вже слабшими що до вигляду і не такими значними що до змісту, нарешті зовсім замовкає. Ці обставини підвищують ціну першого його твору і ставлять його талан у ряд пасивних таланів, що цілком підлягали настроєві розумів свого часу, не в силі стати органом найшляхетнішої меншости, що плонді байдиуже губиться серед юрби, і не здатні стояти самотно посеред громади із своїми безсмертними переконаннями. Одлаючи проте належну данину поваги попередникам сучасних письменників, що зійшли з літературного кону, ми повинні визнати за Артемівським-Гулаком велику заслугу у справі розвитку українського слова після Котляревського. Його мова ще й досі не втратила своєї вартости й заслуговує пильного вивчення.

За наших часів змінився смак що до вибору предметів, мови й самих зворотів; але, незалежно від цієї зміни, що утворилася в нас більшою, проти попередньої, повагою до народу, форми мови, сила виразу, різноманітність відтінків слова, гнучкість і разом міць мови—все це надає нечисленним творам Артемівського-Гулака високої вартости.

IV. Ол. Кониський.

Першим печатним писанням Гулака був „Пана та Собака“, котрий зразу поставив його високо, яко письменника-мислівця. Навряд хто не читав у нас і не знає „Пана та Собаку“? „Рябком“ поет показав гарно намальовану картину того безправ'я, в якому находилися крепаки: тих утисків, які вони терпіли від панів; того самоволля, яке пани чинили над людьми! То стояв перед читателем не Рябко, не собака,—а увесь обернутий в крепацтво український народ! То не Рябко піклується всю ніч, не знаючи спочинку,—то безталанні крепаки; то не Рябко кричить під батогоми панських наймитів, то не Рябка переїщать пугою, то не з Рябка летить клоччя шерсти,—то крик, гук, стогнання і сльози крепаків од панів, і народа огулом від урядників і старшини! Що-ж робити було в той час крепакам? народові збодженому, обезсиленому? Хіба те саме, що й Рябкові—жалітись, але не на панів, а на „добрих людей“. Цими словами поет сказав усе—і причину народнього безправ'я і тяжку долю народню! Як художник—поет намалював гарними віршами побит цілого краю, зрабованого крепацтвом.

V. Ф. Пискунов.

Пан П. П. Артемовський-Гулак і один із перших українських писателів по часу, і перший послідовець І. П. Котляревського, тільки далеко дотепніший, як Котляревський, а проте земляки наські більше знають Котляревського і про Котляревського, ніж про шановного поету того славного трояка писателів, що заснували на Укра-

ни самотинну літературу і своїми утворами дали їй добрий початок; троєж цей складається в нашої літературі, як звісно, з автора комедії Простаки—Гоголя-батька, Котляревського і Артемовського-Гулака, котрий пізніше всіх з'явився писателем, але зате і кращим, як два перші: перший утвор Гулака з'явився на Україні, ледве через 20 років опісля першого видання „Енеїди“, в „Українському Вістнику“ в Харькові: то була поема—„Пан та Собака“, найкраща споруда нового поета, котру тогочасна громада прийняла з великою шанобою, і довго ця поема ходила в рукописах по руках громадян, аж поки незабутній Шевченко не заспівав своєї лебединої пісні; тоді забули Артемовського-Гулака в громаді на якийсь час, бо всяке жадно слухало тільки кобзарського співу невмирущого Шевченка; да й не диво, що громада за сонцем не бачила зорь: але тепер настав для України инший час, час оцінки того, що зробили для її літератури не тільки Шевченко да Квітка, а навіть вся громада українських писателів, а Артемовський-Гулак, як один із перших писателів наших, має в нашій літературі велику вагу і ціну і час-би нам усім познати його твори, котрих хоч і небагато, зате вони коштовні і вповні народні, як по духу своєму, так і по чистій народній мові, до чого не досягав пан Котляревський ні своєю „Енеїдою“, ні своїми оперетами; да і теперешки¹⁾ небагато українських писателів як на Україні, так і в Галичині, таких, щоб зделали потягатися своїми утворами з Артемовським-Гулаком, хоч і на йому одбилася трохи

¹⁾ Писано 1877 р.

котляревщина¹⁾, негодними для української народної поезії ямбами²⁾, котрих накидав багато Котляревський в свою чудасійну „Енеїду“, що так довго потішала наше панство небувалими українськими троянами.

Примітки. I. 1) Взято з статті М. Костомарова (Ієремі Галки): „Обзоръ сочиненій, писанных на малороссійскомъ языкѣ“: „Молодыкъ на 1844 годъ, украинскій литературный сборникъ, издаваемый П. Вецкимъ“, Харькѣ, 1848, стор. 166.

2) З книги Костомарова „Литературное наследіе“ (автобіографія), СПб. 1899.

II. Витяг з статті Ол. Котляревського, що писав під псевдонімом—„Скубент Чуприна“ (стаття 1856 р.): „По поводу сочиненія г. Данилевскаго объ Основьяненкѣ“. „Сочиненія А. А. Котляревскаго“, СПб. 1893, т. I. с. 16—17.

III. Витяг з статті П. Куліша—„Обзоръ украинской словесности. III. Артемовскій-Гулакъ“. „Основа“, 1861, кн. III, стор. 112—113.

IV. Витяг з статті Ол. Ковпеського—„Видипти з історії русько-українського письменства XIX віку. II. Петро Артемовскій-Гулак“ — журн. „Світ“ 1882 року, ч. 11, стор. 240.

V. З „Переднього слова“ до „Кобзаря П. П. Артемовського-Гулака“—Київ 1877, стор. 3—4.

ЗАГАЛЬНІ ЗАВДАННЯ I. З'ясувати еволюцію соціально-політичних і національних поглядів Гулака-Артемовського на підставі наведених вище матеріалів.

1) Котляревщина—тут автор має на увазі невідне наслідування Котляревського в 20-х роках XIX ст. а збільшенням грубо-гумористичного елемента.

2) Тут автор має на увазі ямбичний склад (тоб-то двохскладову стону з паголосою на другому складі: Е-неї | був пі | ру-бів | мо-торній...), який, на думку ще Куліша, не був властивий українській народній поезії

2. Визначити особливості літературної діяльності Гулака Артемовського.

3. Як значіння у творчості письменника має його перекладна балада „Рибалка?“

4. Оскільки справедлива епіграма Полевого відносно діяльності Артемовського:

„Пускай в Золле сердце поет.
Он Артемовскому вреда не принесет:
Рябко хвостом его прикроет
И в храм безмертья унесет!“

5. Чи можна погодитись з думкою Куліша про мову Артемовського: „Язык г. Артемовского-Гулака также далеко чище, сильнее и разнообразнее языка Котляревского. Его язык бо сих пор не потерял цены своей и заслуживает прилежного изучения?“

6. Що нового вніс Гулак-Артемовський в українську літературу з боку а) змісту і в) форми?

.....

Що читати про Гулака-Артемовського?

1. Н. Куліш. Артемовський і Гулак. „Основа“ 1861, ч. 3. Стаття дає загальну характеристику творчості письменника, наводить де-які напів-забуті або її нові його твори, а також сповіщає про факти біографічні. Стаття безумовно цінна.

2. Кир. Студинський. Характеристика поезії Петра Гулака-Артемовського (в книзі „Літературні замітки“, Львів 1901). Це дуже цінна студія, де автор особливо увагу звертає на ідеоло-

гю Гулака-Артемовського на тлі тодішньої української та російської літератури. Для цього проф. Студинський уперше використовує рідучо всі писання Гулака, а не тільки поезичні; його аналіз у значній мірі обмежує думки про „демократизм“ дошевченківського письменства.

3. Сторінки про творчість Гулака-Артемовського в „Історії українського письменства“ С. Сфремова.

.....

ЛЕВКО БОРОВИКОВСЬКИЙ.

20 - 40 ер. в Укр. дів. 3

66

Девко Боронковський.
(1806—1889).

Левко Боровиковський

(Біографічна основа).

Року **1806**-го народився Левко Боровиковський у дрібній панській сем'ї, коло м. Хорола на Полтавщині. Учився в Полтавській гімназії.

Р. **1830**-го—закінчив словесний відділ Харківського університету; будучи студентом, надрукував українську баладу „Маруся“. Потім учителював у Курському, пізніше в Полтаві.

Р. **1852**-го виїхав „Байки й прибайотки Левка Боровиковського“ з передмовою Амвросія Метлинського; тут зібрано всі ті байки, що до того часу вже були опубліковані, а також і де-які нові. Це гарно й чепурно зладжене видання.

Р. **1839**-го Левко Боровиковський упокоївся на своєму хуторці коло м. Хорола, куди він переїхав, покинувши службу в Полтаві, і де безвиїздно перебував останні роки свого життя; літературної діяльності Боровиковський після 1852 р. як видно, не продовжував.

Матеріяли до біографії Левка Боровиковського.

(Лист Левка Боровиковського до Михайла Максимовича¹⁾).

Шановний добродію, Михайле Олександровичу! Вишукуючи мене жаданим знайомством і як аматор укра-

¹⁾ Переклад з російської мови.

тиського слова, ни даєте мені сміливості турбувати вас своїм проханням.

Працюючи більше як п'ять років над збиранням різних пам'яток мови спітьної для нас батьківщини і царського побуту земляків, я, скільки дозволяв мені час при праці на службі, надавав зібраному запасові лад і по змозі бажав знайомити прихильників української мови в переказами й повір'ям українців, убіраючи їх у своїй формі поезії. Ось плоди моєї праці:

I. Зібрання народних українських прислів'їв і приказок, всього понад тисячу. Надає їм алфавітного ладу.

II. Бачки на українській мові, в кількості 250. З них понад 200 оригінальних, інші—наслідування Браєшичкому ¹⁾.

III. Народні українські пісні (ще піде на видані або варіювати виданих), коло 150.

IV. Словарь української мови, з покажчиком інших слів,—літери А, Б, В, Г.

V. Власні вірні на українській мові (думка несправдана, ніби мова українська придатна тільки для вислову смішного й брутального). Тут:

1) балад 12; 2) дум 12 (сюжети—перекази, повір'я та ін. українські); 3) переклад семи кримських сонетів²⁾ Ад. Міцкевича³⁾; 4) пісень 20; 5) різню—26 п'єс, деякі перекладено з Міцкевича.

¹⁾ Гнат Красицький (1735—1801)—відомий польський байкарь, що а його користав, як ми бачили, і Гулак Артемовський.

²⁾ Адам Міцкевич (1798—1855)—славний польський поет-романтик, що великий вплив справив і на українських письменників першої половини XIX ст. Найвідоміші його твори: *Dziady* (так на Литві звалюся свято померлих), *Konrad Wallenrod*, *Pan Tadeusz*, а також слаа ліричних творів.

VI. Переклад (сонетами) кримських сонетів Ад. Міч-ковича—на руську мову.

Крім цього я записував забобони, повір'я, перекази, засоби народнього лікування хвороб та ині і мало: переклад (у віршах) Федрових байок (царця моїх учнів—гімназистів), кілька пояснених і віршами перекладених од Горация, і дрібні вірші—на руській мові..

Щирій жалю, що бажання мое—служити на Україні—пять років залишається тільки бажанням. А це позбавляє можливости вжити на користь—любів і допитливість мою до всього рідного українського відносно мови. Не була мета, для якої вивчив я й мову польську..

. Курськ, Січня 1 дня, 1836.

.....

1. Маруся.

БАЛЛАДА.

З вечора під новий год
Дівчата гадали:
Вибігали в огород,
В вікна підслухали:
З тіста бгали пишечки:
Оливо топили;
Слухали собак: в пустки
О-північ вихрили:
Віск топили на жарку
І з водою в черенку
Долю виливали:
Бігали на шлях вони:
З приказками в комини
Сужених питали.

Темно. Місяць над ліском
В хмари завернувся...
Пригорнувшись під вікном
Рюмада Маруся.
„Ти-ж, сестрице, ти чого
З нами не гадаєш?
Під віконечком кого—
Відкіль виглядаєш?..
Встань, голубко, не журися!

Вийди з хати, подивись,
Де каганчик світить.
Відтіть буде милий твій...
Під віконечком постій —
Слухай, хто одвітить...

...Ох, сестриці, як мені
З вами ворожити:
В дальшій милій стороні.
Як без його жити!
Год минув—а все не чути.
Де, чи жив мій милий?
Дні, неділоньки пливуть —
Світ гірший, остиглий!

Слова, вісточки нема:
А без любого сама
Горе я горюю!
Де-ж мені його знайти?
Що робить, куда піти?
Де я помандрую?

В хаті каганець блищить:
Жар від піччо тліє;
Повна мисочка стоїть—
Віск Маруся гріє.
Ну, Марусю, загадай.
Віск на воду вилий;
Що там вилється—пізнай.
Як живе твій милий:
Чи живо він, чи мертвець,
Чи з тобою під вінець.
Піде з старостами:
Зв'яжуть руки рушником.
Коло столика кругом
Обведуть з свічками...

Віск шварчить -- а в серці тьох',
К почі підбігає:
Ухватила черепок --
В воду виливає..
Тихо в хаті під кутком
Раз пержун цвірінькнув.
Північ: грині під вікном
Півень кукурікнув:
А Марусенька дрожить:
Страшно, страшно ворожить,
Трується лебога:
Слуха -- мов що в хату йде,
Мов балака, мов гуде..
Риннуло в порога..

Що ж Марусе! -- На воді
Плила воску плава.
І дівчиненька тоді
На ній прочитала:
Домовина, хрест, свічки
Заступ, дві лонати.
Цоює ама, рушники,
Мара, еклеп тощатий..
„Горе, милий мій -- мортвєр!“
Загаєна каганець --
Дівка лихо чує..
Сїда, бідна, у вівна.
Серце б'ється, серце зна,
Серце цоєь відчує..

Це! -- Під хатою скрилять
Сапки на причіаку
В двір; бояре гомонять --
Ідуть сватать тівку.

Тихо дівчата скриблять.
Молодий уходить.
Щи вас жде, сички горять.
Дівчани говорять
„В церкві вас ровуть аки,
Ждуть свічки, ждуть дружки,
Ждуть хустки весільні“.
За вперодом санки ждуть,
Коні-змії з серця рвуть
Новоди реміни.
Сили в санки коні мчать.
Аж іскрять ногами.
Полозочки аж шумлять.
Сніг летить клочками:
Ззаду так як дим курить,
Степ кругом сичіє.
Місяць із-за хмар блищить.
Тільки-тілко мріє.
Серце в дівчини дрожить:
„Що-ж мій молодий мовчить?
Забалакай, милий!“
Ні привітання, все мовчить
І насупившись сидить—
Так, як глина, білий.
Коні по полю летять:
З поля вітер віє;
А навігшиб—гін за п'ять—
Церква бовваніє.
Двері вихор відхилив;
Люде в церкві тліють
Стівники і від кадця
Тілко-тілко мріють.
Серед церкви чорний гріб

І над ним співає піп;
„Буде вічна пам'ять!“
Гірше дівчина дροжить:
Копі мимо; все мовчить.
Блідий милій в саних.

Заверюха підвилась:
Рветься сніг ключками!
Чорний ворон раз-у-раз
Кряче над санками:
Чорний ворон не добро
Дівчині віщує!
Лихо в душу залягло.
Лихо серце чує.
На полі огонь блищить:
Між замети́ми стоїть
Хутірок чималій:
Копі швидко понесли,
Дим ногами підняли —
К хутору примчали.

Прилетіли до дверей,
Зупинились, стали:
Копі, санки, молодий—
Як у воду впали!
Синіє сніг—як з рукава;
Крутить заверюха:
В полі вітер завива,
Надуває друга...
Їй вернуться?—Шлях пронав!
От, каганчик заблищав—
І, перехрестившись.
Двері тихо відвела,
Поподумала, ввійшла,
Богу помолвившись.

Що-ж нашла?—Мертвець лежить—

В головах у їли

Свічка воскова горить—

Дівка обімліла!

Перед мертвим на столі

Образ—Возка Матин..

Страшно в хаті бути самій.

Страшно кидать хати!

В полі вітер все свистить..

Дівка блідная стоїть—

Богу помолилась.

Страшно підійти к столу:

Перед припичком в углу

Тихо прислонилась.

Вітер стихнув, все мовчить:

Буря утихає:

Свічка тільки що блищить

Свічка догоряє.

Темно в полі; в хутірку

Змовкло, заніміло;

Сумно в хаті... це!.. в кутку

Щось залопотіло—

Мов-би вітер зашумів.

Глядь—із покутя злетів

Голубок біленький.

Крильцками замахав.

Дівчині на груди нав,

Пригорнувся логенько.

Змовкло ви'ять усе кругом..

Блідная Маруся

Глядь—під білим полотном

Мертвий повернувся..

Впало подогно: мертвець
(Тварь—темиша почу)
Звився; на долі кісточка,
Відігнувши очі..
Хоче ноги розвести,
Хоче мертвої розвести
Руки зоргані;
А Маруся їй: „Дожити..
Лихо бланка з твоїм життям..
То уборі сніжини..
Стрепенує, розстає..
Кітчике, вийди..
К мертвому снігу вихнує..
Сніг на ній зникне..
Застогнав, засирігав..
Віниме зубами..
На Марусю втарив..
Вікни, слодко..
Знову мертвої побідує..
З естафети вихнує..
„Де ж ти, Марусю..
Хто ж? —“ „Де ж тій свитині!“—
То Марусин молодий—
„Ох!“ і пробудилась..
Де ж? На лаві, у вікна,
В хаті, де гадала,
Де, задумавшись, вона
Вчора задрімала..
День сіріє; за ліском
Жовтий місяць зникнув;
Тричі ранній під вікном
Півень кукурікнув..
А Маруся не встає

Йй покою не дає

Сон: щось серце чує...

— „Ох, чого-ж то ждуть мені:
Жив мій милий, чи в землі—

Що мій сон віщує?“

Так, як вкопана, сидить.

Під вікном небога

І в кватирочку глядить

В поле, де дорога:

Скрізь сідий туман наліг

На широке поле;

А в садочку іншій ліг

На дерев'я голє...

Коні через мерзлий сніг

Сапки мчать; з-під кіньських ніг

Дим піднявся білий:

Їдуть, їдуть до воріт.

В санках парубок сидить—

Хто? Марусин милий!

Що-ж, Марусенько, твій сон? —

Сужений з тобою!

Із далеких він сторон

З серцем і любов'ю

До дівчини прилетів:

Піп вас обвінчає—

Вибірайте старостів,

Хай музика грає.

Русу косу розплітай,

Хусточки заготовляй,—

Під віноць ідіте!

Заготовте рушники.

Заспівають вам дяки

В церкві „многа літа!“.

ЗАВДАННЯ. 1. Порівняти переспів Боровиковського з оригіналом — баладою російського поета Жуковського „Светлана“ (1811) і вияснити художні особливості переспіву.

СВЕТЛАНА.

(Балада Жуковського).

Раз в крещенский вечерок
Девушки гадали,
За ворота башмачок,
Сняв с ноги бросали;
Снег пололи; под окном
Слушали; кормили
Счетным курицу зерном
Ярый воск топили:
В чашу с чистою водою
Клали перстень золотой,
Серги изумрудны;
Расстилали белый плат,
И над чашей мели в мяд
Песенки подблюдны.
Тускло светился дуба
В сумраке тумана,
Молчалива и грустна
Милая Светлана.
„Что, подруженька, с тобой?
Выволви словечко,
Слушай песни круговой,
Вывь себе колочко.
Пой, красавица: „дузнец,
Скуй мне алат и пов венец.
Скуй кольцо влатое;
Мне венчатся тем венцом.
Обручатся тем кольцом
При евитом налос.“
— Как могу, подружки, петь?
Милый друг далеко;
Мне судьбина умереть
В грусти одинокой.

Год промчався — вести нет,
 Он ко мне не пишеть.
 Ах! а им лишь красне свет,
 Им лишь сердце дышет.
 Чья не помянешь обо мне?
 Где, в какой ты стороне?
 Где твой обитель?
 И молюсь в слези люю!
 Угоди печаль мою,
 Ангел-утешитель.
 Вот, в светлице стол накрыт
 Белою скатерцю;
 И на том столе стоить
 Зеркало с свечюю.
 Два прибора на столе,
 „Загадай, Светлана!
 В чистом зеркала стекле
 В полночь, без обману
 Ты узнаєшь жребий свой —
 Стукнет в двери милый твой
 Ласково рукою;
 Упадет с дверей замок;
 Сядет он за свой прибор
 Уживать с тобою“..

2. На підставі аналізу „Марусі“ визначити особливості балади, як поетичного твору.

.....

Примітки. Сюжет своєї „Светлани“ Жуковський узяв з балади „Ленора“, що належить відомому німецькому поетові Бюргерові (1747—1794). Її складено було на підставі численних народніх переказів, дуже давніх, про дочасну смерть закоханого парубка й про мандрівку дівчини з мерцем, її колишнім коханим, ніби-то до церкви на вінчання. Головна різниця „Ленори“ од „Светлани“ в тому, що тут ця страшна мандрівка — не сон, а ніби-то дійсність, і дія, звісно, розвивається зовсім не на тлі російських народніх звичаїв, як це вже ми спостерігаємо в „Светлані“. „Ленора“ побачила світ 1774 р. і зараз-же набула великої популярности серед усіх народів Європи, як перша ознака нової літературної течії — романтизму. Її

сюжету учени різних національностей досліджують ось уже
 яких півтори сотні років і викрили досить складну, але
 цікаву історію походження її трансформації цього сюжету.
 Ось початок німецької балади поруч з досить точ-
 ним перекладом Жуковського:

Lenore.

Ленора.

Lenore fuhr ums Morgenrot.	Леноре снился страшный сон:
Empor aus schweren Träumen.	Прознулася в испуге.
„Bist untreu, Wilhelm, oder tot?“	„Где милый? Что с ним?“
„Wie lange willst du läunen?“	„Жив ли он?“
Er war mit König Friedrichs	И верен ли подруге?“
Macht.	Пошел в чужую он страну
Gezogen in die Prager	За Фридрихом на войну:
Schlacht.	Никто об нем не слы-
Und hatte nicht geschrieben,	шил:
Ob er gesund geblieben.	А сам он к ней не па-
Der König und die Kaiserin,	шел:
Des langen Haders müde,	С императрицею король
Erweichten ihren harten Sinn	За что-то раздружились:
Und machten endlich Friede;	И кровь лилась, . . .
Und jedes Heer, mit Sing	доволь.
und Sang,	Они не помирились.
Mit Paukenschlag und Kling.	И оба воюва, кончив бой,
und Klang.	С мушкетой, пиками, паль-
Geschmückt mit grünen	бой,
Reisern,	С торжественностью
Zog heim zu seinen Häusern,	ратной
Und überall, allüberall	Пустылись в путь об-
Auf Wegen und auf Stegen.	ратной.
Zog alt und jung dem Jübel-	Идут! идут! за строем строй:
schall	Пылят, гремят, свер-
Der Kommenden entgegen.	змят:
Gottlob! rief Kind und Gattin	Родные, ближние толпой
laut.	Встречать их выбегают:
Willkomen! manche frohe	Там обнял друга нежный
Braut.	друг.
Ach! aber für Lenoren	Там сын отца, жену супруг:
War gruss und Kuss verloren.	Всем радость... а Леноре
Die frug den Zug wohl	Отчаянное горе.
auf und ab	Она обходит ратный строй

Із живої душі не ласкається.
Тільки ластівки три,
З-під сідої гори,
Пригоргаються: першая ластівка —
Мати рідна рйда:
А другая — сестра:
Третя ластівка — жінка покійного.
Де матуся рйда,
Там кровава ріка
Протікає до моря глибокого:
До рідненька сестра,
То вже річка пройшла
І просохла, не влившись до моря:
А де жінка була —
І росиці нема
І зав'яла трава край покійного.

.....

Б А Й К И.

3. Багатий, бідний.

У Прокопа обід, у Прокопа христини,
У Прокопа бенкет, весілля, іменини:
Зато-ж у Прокопа куми і побратими.
І всякий Прокопові сват,
І всякий Прокопові брат,
За Прокопа усякий рад
І в воду, і в огонь скакати...
Аж глядь —
У Прокопа пожеар, все в Прокопа згоріло.

Насилу вивів сам з огню з душею тіло!..
 Що-ж рідні та куми
 В пожежі помогли?
Не дуже: ріднічі його її не пізнавали —
До Прокопа її стежки в бур'ян позаростали!

Не даром люде гомонять:
 Поки багат,
 То поти й сват.

4. Шука і Пліточка.

Край річки, ставши на плотину,
Рибалка удочку закинув,
 Наткнувши на гачок
 Чималий червяхок.
Маленька Пліточка крізь сльози жалувала.
 Що із гачка,
 За малим ростом, червячка.
 Бідняжка не достала.
Де Шука ні возьмиє — хвать зразу червичок!..
Рибалка нею борщ заток.

Пропала Шука, бо великою була;
А Пліточка жива — бо Пліточка малá!

5. Голова.

У Йванів огород понадилає корова
 Петрова.
Іван, подумавши, у хлів її загнав,
 Убив і обідрав,
А шкуру — Голові подаровав.

Петро та Голові позбів подав на Івана
Буяна.
А Голова тер доб, подумав і рішив:
„Петрові в другий раз корови не вискати
(Коли-то буде другу мати)
Іванів двір топтати;
А за трудно, що Іван корову обдушив,
Петро щоб гроші зацлати!“.

Крий, Боже, в нашому селі
Такому бути Голові!

6. Свій дім—своя воля.

Хомиха чоловіка била;
Не на-лихо-ж Хому Хомиха вчпала!
Хома Пестія
Від жінки заховавсь — під ніл,
І в-три пошибені звертувшись, трусився.
І плакав, і пресився..
Хомиха з рогацем прискалась: „вилася!
Вилазь, личине зла!“ Хома в куточку бгавсь,
І плачучи, озвався:
„Не вилізу! — тобі я востурати годі!
Я господни в своїй господі!“

7. Капшук і Калитка.

Начинений Капшук шагами,
З калитки глузував,
Що в неї з голоду боти позанадали
(Червонець в ній один лежав).
На ярмарку Капшук розкашлявсь, похудав:
З калиточки-ж -- і врану кубували,
Та грошей веїх не поспімали

8. Суд.

Петро у Хведора кобили позичав
А діти у тіс, заждав то Оларки.

Шингарки.

Та, вишпий, по тем часам

Кобили хвіст при ринці вв'язав

«В Петра вісок нечестий мав»

А Хведір на Петра у суд позов подав:

Суддя тобетів — Петрів Кашчук худав.

А далі діти так рішили:

«Може боий Петр у Хведора взайми

Не брав безхвостой кобили.

То ми

Решеному Петрові присудили:

Кобилу ту йому доржати.

А виросте їй хвіст — хазійну відлати.»

За Хведорове, бачили, зито

Та Хведором і бито!

9. Крила у Вітряка.

Раз Крила в Вітряка гуділи й горгогали.

Що все село вони насуцним гудували:

А камінь, п'ятіря і колесо, мовчали.

Приказують, що хто мовчить —

Той двох навчить.

10. Рябко й Зюзько.

Штав Рябко Зюзька: „в хоробах ти живеш, —

Чого-ж на ретязі я бідний пропадаю?»

Зовько сказав: „ти — все хазяйство стережи:
Я — Паню забавляю“.

11. Троянда.

Парася по садку гуляла,
З Троянди квіточку зірвала —
Та шпильку в рученьку загнала!
А чом її не вчила мати
Троянди не займати:
В троянди єсть шпильки прокляті!

Якби Троянд шпильки не охранияли,
Охотники — з корінням-би порвали!...

12. Учитель.

Якийсь панок, Москаль,
Паняв Француза¹⁾ сина вчити.
І страх як дешево: Француз той був — коваль!
Що з паничем робити?
Учить кувати! Кував, кував.
Взяв гроші за сім рік, і нічю — драла дав.

Журилась з паном пані, мати,
Що син навчивсь — тільки кувати...
„Волод-ж вам коваля учителем наймати!“ —
Не втерпів син, із кузні закричав.

.....

*ЗАВДАННЯ. 1. Які твори народньої поезії
нагадує вірш „Торно морець“? Пригадайте віпс-*

¹⁾ Замість — Француза.

відні судовани образи з народних пісень і дум.
Зверніть увагу на форму поезії Боровиковського.

2. Чи всі з останніх десятих пісес Боровиковського можна назвати байками? Коли ні, то які саме?

3. Які з байок нагадують відомі вам байки інших байкарів? Порівняйте їх і зробіть висновки відносно літературної маніри Боровиковського.

4. Яку байку Гулика-Артемовського назидче „Щука і Пліточка“? Порівняйте й обміркуюте.

5. Порівняйте байку „Рябко й Зюзько“ з байкою Крилова „Две собаки“ і зробіть висновки що до літературної маніри Боровиковського.

ДВЕ СОБАКИ.

(Байка Крилова).

Дворовий верний пес,

Барбос,

Который барекую усердно службу нес,

Увидел старую свою знакомку,

Жужу, кудрявую болонку¹⁾,

На мягкой пуховой подушке, на окне.

К ней ластяся, как будто бы к родне,

Он с умиленья чуть не плачет,

И под окном

Визжит, вертит хвостом

И скачет.

„Ну, что, Жужутка, как живешь?

С тех пор, как господа тебя в хоромы взяли?

Ведь, поминишь: на дворе мы часто голодали.

Какую службу ты несешь?“

¹⁾ Болонка — маленький цуцик з м'якою вовною.

— „На счастье грех роптать“, Ёжушка отвечает:

„Мой господни во мне души не чаёт:

Живу в довольстве и добре,

И ем и пью на серебре.

Валюсь с баринном, а ежики устану.

Валюсь по коврам и мягкому дивану.

Ты как живешь?“ — „И“, отвечал Варбос:

Хвост шестью опустил и свой повеял нос:

„Живу по-прежнему: терпю и холода

И голода.

И, сберегаючи хозяйский дом.

Здесь под забором силу и мочку под дождем.

А если невнятаю залаю,

То и собор принимаю.

Да чем же ты, Ёжуку, в случий попал,

Везилен бывши так и мал.

Меш тем кар и из кожи рвушь напрасно?

Чем служишь ты?“ — „Чем служишь? вот

прекрасно!“ —

С насмешкой отвечал Ёжуку:

„На задних лавках я хожу“.

Как счастье многие находят

Лишь тем, что хорошо на задних лавках ходят.

6. Яке значіння в байках Боровиковського миє перша частина—художнє оповідання? Проаналізуйте окремі діві особи в байках, виясните їмню психологію і вчинки.

7. Які думки піносять Боровиковський и наведених байкал?

8. Мова и творил Боровиковського.

9. Особа Боровиковського на підставі біографичних матеріалів і зрідженія творів.

Загальний характер творчости Боровиковського. Боровиковський виступає через нами

найбільше як епіграф-паралелі, що свідчать про любов і допитливість до всього рідного українського відносно мови“ і світомо хоче зібрати і зберегти цю цінну скарбницю народної творчості. І в своїй поетичній діяльності Боровиковський хоче довести, що мова українська здібна не тільки „для вираження смішного и низкого“ і тому він дає серйозний жанр тодішнього письменства — балади, з другого боку — популярні тоді байки і, нарешті, ліричні п'єси, що в значній мірі наближаються до народної пісні. У своїх баладах Боровиковський використав найбільш популярний тоді жанр романтичної доби в літературі і пішов тут слідом за Гулаком-Артемовським, що лише за два роки перед тим видрукував свою перекладну баладу „Рибалка“ (1827). Боровиковський у баладі „Маруся“ (1829) взяв за основу баладу-ж Жуковського „Светлану“, але в значній мірі переробив її, пристосувавши до умов українського життя, так мовити — локалізувавши її дію.

Пробував себе Боровиковський і на ліричній поезії („Чорноморець“ та ін.), але ці ліричні п'єси або наближаються до утворів романтичної поезії — переважно ідеалізацією героїв і взагалі старовини або імітують народню пісню, хоч уже сама спроба дати ліричні твори для тих часів була досить цікава. Найбільше-ж значіння придбав Боровиковський своїми байками, що склали врешті окрему книжечку.

Сюжети байок. Усього „байок і прибаюток“, що їх видруковано — 177. Значна частина з них — власне не байки, а коротенькі оповідання з народнього життя, побутові сценки. Напр.:

П'яний.

Раз п'яний Хрім схотів
Перешлигнути рів.
Упав і, хоть не вб'яся,
А нос-калікою протверезався.

Хрім снуватий з-спива:
Що-ж?— П'яному— і море по коліна!

Це ті твори, що сам Боровиковський назвав „прибаютками“, виразно одмежовуючи їх од байок. Ці сюжети автор брав з народнього життя (теж „П'яний“— „Чуренка жінка із шинка“), з народніх переказів і казок („Свій дім— своя воля“).

Але більшість творів Боровиковського — то байки, алегоричні оповідання дидактичного змісту. Тільки в оцих своїх байках він часто використовує відомі вже сюжети, напр., російського байкаря Крилова („Рябко й Зюзько“— „Две собаки“, „Андрій“— „Тришкин кафтан“, „Сороківка“— „Червонец“ і т. д.), польського—Красицького та ин. Позначаючи сюжета, Боровиковський звичайно його прибірає в українську одежу, пристосовує до українського побуту. Крім того, автор позичений сюжет робить більш елементарним, простим, скорочуючи його і Криловське багатство характерів замінюючи инколи голою схемою (порівн. „Рябко й Зюзько“ з байкою „Две собаки“). Проте це скорочення байкового сюжету в Боровиковського цілком позбавляє твору характеру перекладу, і дуже наближає до творчої переробки, до самостійного оброблення мандрівного сюжету.

Художні особливості байок. Боровиковський не любить довгих байок— усі його твори

дуже коротенькі, іноді навіть занадто, з нікчемою для змісту. Ця стислість вислову робить те, що в байках зовсім майже немає розвитку характерів певних осіб, немає окреслення їхньої психології, немає умотивування їхніх учинків. Байки Боровиковського наближаються до абстрактних художніх схем автора, які треба було б розробити й конкретизувати в умовах місцевого життя. Ось через це головна частина півниці байки—художнє оповідання—не має в Боровиковського самостійного значіння, часто не переконує читача мистецькими образами в справедливості основної думки автора: художнє оповідання пивідче в часткова, навіть випадкова ілюстрація до думки автора.

Мораль байок. Головна думка байок, їхня мораль, дуже невиразна і в усякому разі не виявляє авторового світогляду. В багатьох байках дидактичний кінець випущено, а стислий спосіб вислову призводить до того, що читач не розуміє як слід байки („Пані“, „Жевчик“). Автор не цікавиться соціальним питанням і дуже рідко торкається сюжету про багатство й бідність та й то з погляду загально-людських взаємовідносин („Покри багат, то поти й сват“). Найулюблєніша тема байок Боровиковського—це вперта праця, при чому соціальний бік питання його не цікавить (умови праці, громадські наслідки праці): „хто дбає, той і має“. Він карає недоцільну працю („Климів млиня“), пустопорожнє самохвальство в праці („Муха“, „Метелик“), ледарство („Клим“) і шукає дійсного активного робітника („Лихтарь“, „Перо й каламарь“). Боровиковський малює неправдивість судів („Голова“, „Лисиця“, „Суд“) і виявляє інші хибні людської природи—шияцтво, недбалість, жор-

стовість, задрієть, скушесть, у де-яких байкал („Сороківка“, „Учитель“) освітлює Боровиковелький неправдиве виховання.

Своїй байці автор не надає глибокого сатиричного значіння: вона тільки „виеміює“ хибні людські, але досить мирно, без обурення й гніву:

... байка всякого, хто прочитати схоче,
І поскубе, і залоскоче.

(„Байки та Дяк і Петрусь“).

А у вірші „Моя байка“ автор так оцінює свої твори:

Моя байка	А всяк на ус собі мотас,
Щі бійка, ні лайка:	Хто усн має...
Шахай піхто на себе не	
приймає,	

І беручи на увагу цей мирний напрям своєї творчости, автор твердо тямить, що його байки не переутворюють громадянства, не переробляють суспільних взаємовідносин:

Давно, давно Езон ¹⁾ байки писати настав,
Осміював звіряк, пад миром гдухавав.

Кричав на гріх зо всієї мочі
І пальцем тикав людам в очі:

А що-ж він викричав?—Не став гусак орлом,

Не заревів ведмідь волом,

Не привикав вовк до сіна,

Не вижав патоки із хріна;

Не надобив ума Максимові в маслак,

Не вкоротив ротів у Сидора на лобі,

Не відірвав хвостів в відьом та в волкулак...

Грішнить хрещений люд без каюття й при гробі!

¹⁾ Про грецького байкаря Езопа (VI століття до Р. Х. див. у статті Г. в. III а ді.

Ті вано-ж и байки пишу ще, вєборак!

Та так!

(„Байки“).

Проте тут можна ще одно підкреслити: свідомість Боровиковського як письменника. Знаючи, що діяльність його не може мати широкого громадського значіння, він усе-ж таки бажав-би їй надати такого значіння, бажав-би, щоб вона перетворилася на могутній чинник людського прогресу.

Мова. Автор свідомо почав писати по-українському, добре простудювавши живу полтавську говірку і пам'ятки багатой народной творчости. Ось чому в байках Боровиковського ми маємо мову чисту й багату з лексичного боку. Автор не шукає слів, не почуває обмеження в лексичному запасі тодішньої літературної мови. Він з охотою користується народніми приказками, влучними виразами, а з другого боку—і сам творить такі художні речення, що увіходять до всенародного вжитку („Найлучча птиця—ковбаса“ в байці „Найлучша птиця“ *).

Значіння Боровиковського. Боровиковський виступив на поле української літератури тоді, коли слава Котляревського дуже поширилася і Гулак-Артемовський надрукував кращі свої тво-

¹⁾ Окремих статтів про Боровиковського немає (кілька слів йому присвячено в загальних оглядах літератури — Петрова, Оголювського, Концського, Сфремова); єдина замітка — вступне слово Гр. Коваленка до видання байок Боровиковського (в-ва „Сіяч“, Черкаси 1918). Текст творів перевірено з перводруками: „Чорноморець“—з текстом у „Ластівці“ Гребінчиній (1841); байки—з першим виданням їх („Байки й прибаутки Левка Боровиковського“. Київ 1852); що-до балади „Маруся“, то текст взято з перводруку в журн. „Вєстникъ Вароны“ за 1829 р. кн. III—IV, стор. 117—127.

ри. У своїх баладах та причинних творах Боровиковський простував уже торкованими годі шляхами, оброблюючи романтичні сюжети або наслідуючи народні пісні. Ці твори її мало відомі й не мають літературного значіння, хоч деякі з них („Чорноморець“) доводять, що Боровиковський досить добре володів формою віршу.

Найбільше значіння мають байки. Побачили світ вони вже після байок тоді дуже відомого письменника Гребінки (1834 р.), хоч почав їх писати Боровиковський, мабуть, раніше. Що-до змісту вони zostалися позаду байки „Пан та Собака“: соціальні взаємовідношення не цікавлять автора та її взагалі громадське обличчя його неясне. Але форма байок досить влучна і своєрідна, і це, власне, зберегло їм право на існування. Не визначаючись тут особливими вартостями, байки Боровиковського доводять нам, що українська література почала єднати все нові кола письменників, почала все помітніше набирати ролі художнього й культурного чинника.

.....

ЗАВДАННЯ. 1. Вияснити ролі Боровиковського в історії українського письменства.

.....

Левко Боровиковський у світлі критики.

I. Ів. Франко (про „Марусю“).

Мова Боровиковського чиста й гарна, віршова форма оброблена старанно. Можна-би добачити деякі москалізми, прим., „клочки“ зам. наших гру-

дов, та їх в усякім разі не багато. Розуміється, композиція цілості—діло Жуковського і з цього титулу нашому письменникові не паде ніяка похвали ані догана; та на похвалу заслугує його вмільсть, з якою він надав творозі Жуковського українського колориту і зі сфери шаблонових пейзажів переніс його на реальний ґрунт українського села.

II. Ол. Кониський.

З усіх поезій Боровиковського найвартше коштують його „Байки“. В „Байках“ не проходить без перерви одна ідея, в їх автор торкає і панське і мужиче життя з різних боків, одначе слабо, дуже слабо, через що „Байки“ його і не одержали на Україні ні впливу ні-ходу. Сатиричного талану Боровиковському природа зовсім не дала. Природний юмор світиться в „Байках“, але в автора, не наділеного художественними образами, юмер виходить якийсь грубий. „Байки“ Боровиковського свідчать тільки нам як факти, чим недугував у його часі соціальний побит на Україні. Убожество народне, темнота, лакейство, хабарі, лакейство у судах і т. ин. Отже Боровиковський, торкаючись соціальних недугів, ні одного з них не намалював у своїх „Байках“ якими кольорами. Вказує Боровиковський, приміром, що „коли мужик буде багатіти—то буде жити добре“, але вказує так несміло, так неярко, що вказку його можна й не примітити...

Ясній розумів він, яко сам педагог (він учив у гімназії), і ясній намалював болячку не національного, а чужоземного виховання і освіти.

Однієї з головних болячок України—крепацтва Боровиковський зовсім не займав, немов він і не примічав її, чи може боявся. Одно слово, Боровиковський цілком не зрозумів того національно-соціального прямування, до котрого вказали йому стежку Котляревський і Гулак...

Примітки: I. Взято з видання: Лев Боровиковський. Маруся. Українська баллада. Видав і пояснив др. Іван Франко. Львів. 1902, стор. 45.

II. З статті (Конського) вижурн. „Світ“ 1881 р., ч. 8 і 9, стор. 145—146: „Відчити з історії русько-українського письменства XIX в.“

.....

ЄВГЕН ГРЕБІНКА.

Евген Гребінка
(1812—1848).

102

Євген Гребінка ¹⁾.

(Біографічна основа).

Року **1812**-го (12 січня) народився Євген Гребінка в небагатій дворянській сем'ї на хуторі „Убежище“ (тепер „Гребінчани Яр“), Пирятинського пов. на Полтавщині. Тут, у щиро-народньому оточенні, під доглядом бабусі-няньки, що знала багато народніх оповіданнів, казок і т. д., жив він аж до вступу в гімназію.

Р. **1826**-го після домашньої науки Є. Гребінку віддали в Нижнєську „Гимназію высших наук ки. Безбородька“, скінчивши яку він переїздить до батьків на хутір (1831 р.); живучи тут, почав складати „приказки“ (байки), вміщаючи їх у харківських та інших часописах.

Р. **1834**-го Гребінка виїздить до Петербургу і того-ж року видає тут свої приказки; тут він здобуває службу і разом з тим знайомиться з видатними російськими письменниками, під впливом яких багато пише по-російському.

Р. **1841**-го видав у Петербурзі альманах „Ластівка“, в якому вмістив свої твори, а також твори інших українських письменників — Квітки-Основ'яненка, Шевченка, Куліша, Боровиковського, Забіли, Мартовичького, Писаревського П., Писаревського С. та Чужбинського.

¹⁾ Примітки й статті в розділі про Гребінку належать П. Горецькому.

Р. 1848-го є. Гребінка помер у Петербурзі, звідки тіло його перевезено потім і поховано в рідному хуторі.

.....
Матеріяли до біографії Євгена Гребінки.

Лист є. П. Гребінки до Квітки-Оснoв'яненка.

14 вересня 1838 року.

Давно, дуже давно я вас знаю, добродію, не один раз я одводив душу, балакаючи з вами, не раз плакав від щирого серця, слухаючи ваших казок, або реготавсь, як той козак, донезмогу — от що! А ви його й не знаєте! Ще недавно отце я вам казав, та й не я один, а всі наші — превелике спасибі за Козирь-дівку; з-біса десь була гарна дівчина! Я читав ваше такеж рукописне, у цензури; прочитав та аж облизавсь! Та й подумав: Господи мій милостивий! Як то народ наш пише гарно-по-нашому, і чом от у тії журнали нічого такого не беруть? А далі згадав, що й у мене є зо дві, чи зо три приказок, та є знайомий чоловік Котляревський, та ще може зо два таких, що пишуть християнською мовою, та й кажу собі: а нехай я поклонюсь добрим людям, та зберу невеличкий „Збірничок“, нехай собі ходить по білому світові, хай потіша православних! Еге так? Так я до вас з прошенієм: будьте ласкаві, пане Грицьку, пришліте який-небудь казень — люблящому і починающому вас землякові є. Гребінці. — Р. S. Не можете ли достать чого малоросійського у Гулака-Артемовського?

Примітки. „Козирь-дівка“ — відома повість Квітки-Оснoв'яненка, яку, очевидно, Гребінка читав ще в рукопису. „Збірничок“ — це альманах „Ластівка“, що таки видав Гребінка р. 1841-го в Петербурзі.

Л І Р И К А.

1. Човен.

Заграло, зашумлоє синєє море,
І буйні вітри по морю шумлять,
І хвиля гуляє, мов чорні гори
Одна за другою біжать.
Як темна пічка, насунились хмари,
В тих хмарах, мов голос небесної кари,
За громом грома гуркотять.

І грає, і піниться синєє море.
Хтось човен на море пустив,
Бурхнув він по хвилі, ниряє на волі,
Од берега геть покотив;
Качається, бідний, один без весельця..
Ох, жаль мені човна, ох жаль мого серця!
Чого він під бурю поплив!

Ущухнуло море, і хвилі вляглися;
Пустують по піні мавки,
Оп'ять забілили, оп'ять простяглися
По морю кругом байдаки.
Де-ж човен дівався, де плавде мій милий?
Мабуть він не плаває, бо онде по хвилі
Біліють із його тріски.

Як човнові море, для мене світ білий
Ізмалку здавався страшним:
Да як заховатися? Не можна-ж вик цілий
Пробути з собою одним!
Прощай, мій покою, пускаюсь у море!
І може недоля і лютеє горе
Пограватися з човном моім.

2. Українська мелодія.

„Ні, мамо, не можна нелюба любити!
Нещасная доля із нелюбом жити.
Ох, тяжко, ох, важко з ним річ розмовляти.
Хай лучче я буду весь вік дівувати!“
— „Хіба-ж ти не бачиш, яка я стара?
Мені в домовину зв'язати пора.
Як очі закрию, що буде з тобою?
Останешся, доню, одна сиротою!

А в світі якеє життя сироті?
І горе і нужду терпітимеш ти,
Я, дочку пустивши, мовляв, на-поталу,
Стогнать під землею, як горлиця, стану“.
„О, мамо-голубко, не плач, не ридай.
Готуй рушники і хустки вишивай.
Нехай за нелюбом я щастя утрачу...
Ти будеш весела, одна я заплачу!“

Ген там, на могилі, хрест божий стоїть,
Під ним рано й вечор матуся квилить:
— „О, боже мій милий! що я наробила!
Дочку, як схотіла, із світа згубила!“
1840 р.

.....

ЗАВДАННЯ. Загальний настрій лірики Гребінчиної на підставі двох наведених уривків

Б Л И К И.

3. Ц а п.

„Мабуть, нема уже на світі правди!
Мабуть, вона уже за море утекла!

Чим я од Муцка поганини справді?
А пані те щона учора привезла,—
Сьогодні вже йому і дзвоник почули.

Да як моторно він бряжчить,
Як Муцк, бубличком задривни хвіст, біжить,
Та гавкає на мир, що-сила!”

Так навіжений Цап на весь окіл гукав.

Хазийн, річ таку почувши
(А по-цапиному він де-що розмишляв),
Щому дзвінок на шию намотав.

Здурів скажений Цап, ріжки назад загнувши,
Махнув борідкою,—замакав, засакав
І геть-то честію такою зачинився:

Да швидко став їй і не рад:

Бо тільки Цап стрибне у пацеський сад.
На шій дзвін—дзень, дзень! народ заворушився
І гости в три-шні в кошару мусять гнать.

Прийшлось бідаєй пронадать!

Проїшло йому те время, що бувало,
Майнув де здумавши, куди-б то не попало,

Поїв, пообгризав—і слід пропав,

А вибіга і долинки і гори,

Де був—то пожививсь; ніхто того не знав.

Еге я правду вам казав:

Нащо було Паньку прохатися в прокурори!

4. Ведмежий суд.

Лисичка подала у суд таку бумагу:
Що бачила вона, як попеластий Віл
На панській винниці пив, як мошенник, брагу,
 Їв сіно, і овес, і сіль.
Суддею був Ведмідь, Вовки були підсудки.
Давай вони його по-своєму судить
 Трохи не цілі сутки!
— „Як можна гріх такий зробити!
Воно було-б зовсім не диво,
 Коли-б він їв собі м'ясиво“,—
Ведмідь сердито став ревіть:
 — „А то він сіно їв!“—Вовки завили.
Віл щось почав був говорить,
Та судді річ його з починку перебили,—
Бо він ситенький був,—і так упереділи
 І приказали записать:
 „Понеже Віл признався, попеластий,
Що він їв сіно, сіль, овес і всякі сласти,
Так за такі гріхи його четверговать
І м'ясо розідрать суддям на рівні часті,
 Лисичці-ж ратиці оддять“.

5. Горобці да вишня.

Глянь, глянь, летять... да їх летить чимало!
Куди отце летять з осолі горобці?
Дивлюсь, у сад побрались молодці.
На вишеньці їх геть-то насідало,
 І бенкет зараз підняли:
Цвірінькають, джеркочуть, знай, на вишні
Ізранку самого до пізної пори.
Я протий чоловік, то й взяв собі на мислі,
Що вишеньці моїй предобре у саду,

Що їй превесело, бо як крий еї йду,
Або і так коли зирну у сад із хаги,
Все зовлять горобці по гілочкам жакати.
Ось тиждень як не був, дивлюсь—кат його ма!—

На вишеньці гостей нема...
Чого лишень вони літати перестели?
Як розібрав, бодай і не казати!

Ох! поти жевжки вчашали,
Поки всі ягоди на вишні обдзюбали—
Тепер до бідної ніколи не летять.

6. Могилини родини.

Ось чутка степом полетіла,
(На що то гріх не підведе),
Що у степу якась могила
Дитину швидко приведе.
Про диво сее як почувли,
То люде зраз в степ майнули,—

Старий і молодий к могилі знай іде.
Крий Боже, народу якого там збралось!

Як об Іллі в Ромні!

Буцім там місце починалось.

Де не взялись міняйли й шинкарі

І підняли між себе галас;

Чумак із сімлю став, із дьогтем дьогтярі,
І красти бублики шатнули школярі,
Сластьони шкварились, сідухи цокотіли,
Про Лазаря старці під кобзу голосили,
„Холодний квас!“—москаль меж народом гукав.
З нечев'я, а базар в степу як треба став.

Хрещений люд хоча гуляє,
Та на могилу все раз-по-раз позирає:
Чи швидко вродиться те чадо степове?

Могила-ж стогне, мов сопо, мов тяжко дише,
Боками сивими колише,
І з лиха на весь степ реве.
Народ дивується, да їсть, да п'є горілку.
Вже паський стадник Опанас,
Покинувши товар, що пас,
З кишені витягнув сопілку,
Та як утне московського бичка!
Підківки зараз забряжчали,
В кружку дівчата танцювали;
Москаль покинув глек та садить гоцака.
Аж ось—лулусь щось під ногами,
Заготів якийсь підземний глас.
Базар утих, баби замовкли під возами,
Із ляку упустив сопілку Опанас,
І люде, хрестючись, баньки новитріщали.
Могила тріснула, і те дитя, що ждали,
На божий світ сусіль—як нить дало!
Та що-ж за чадо те було,
Ще тільки гоміну меж нами наробило?
„Мабуть пісеудок?“—Ні!--„Так лев?“—Ні!--
„Так мішок
З дукатами“—Ні, ні!--„Так папарті цвіток?“
—Але-ж!--„Так, з нами хресна сила,
Мабуть, вона полубіса вродила?“
—Не втяв!--„Так вилила козацького коня?“
—Ні, просто привела—руденьке мишеня.

7. Грішник.

В далекій стороні, в якій, про те не знаю,
Мабуть в Німеччині, а може і в Китаї,
Хтось разом оженився на трьох жінках,

Загомонів народ, почувши гріх великий.

Жінки голосять так, що страх:

„Глянь, що се коять чоловіки!

Як їм по три нас можна брать,

Так хай дозволять нам держать їх хоч по п'ять!“

Гвалтують, сказано, навспряжки цокотухи.

Ось сая вісточка і до царя дійшла.

А царь був, мабуть, не макуха,

Розлютовався він і злість його взяла.

„О! почекайте лиш, не буде в вас охоти,

За живота чортам служити!“

Царь грізно загукав і люльку став палить,

І в люльку пхав огонь, і люлька гасла в роті!

А далі схаменувсь, за радою послав.

Як слідує, в празничному наряді

Пред очі царській совіт вельможний став.

Царь двічі кашлянув, рукою ус розгладив.

І річ таку премудрую сказав:

— „Пребеззаконія на світі завелися,

А гірше, що в моїй землі!

Мені до уст сьогодні донесли—

Один паливода (і царь перехрестився)

На трьох жінках женився!

Щоб царству цілому за його не терпіть

Біди од праведного неба,—

Його вам осудити треба,

І смерть страшну йому зробить.

Хай царству усьому в науку

Він витерпить таку муку,

Щоб з ляку більш ніхто в такий не вскочив гріх!

Крий Боже, щоб над ним хто з вас змилосердився

Щоб луснув я, щоб я до вечера сказився,

Коли не поведу на шибеницю всіх!“

Як річ таку суддя дослухав,

Низенько поклонивсь, потилицю почував.
І ну з підсудками про діло мізковать.
Над ним морочились трохи не тиждень цілий,
І тільки що пили, а мало, кажуть, їли,
І так меж себе присудили,
Щоб Грішнику тому всіх трьох жінок оддать.
Народ сміявся ї всі були в заботах,
Що раду перевіша царь,
Аж завтра дивляться, а та погана тварь,
Той Грішник, сам себе повісив на воротах.

8. Ворона да ягня.

Орлу схотілось попоїсти;
Піднявсь угору пtiчий царь.
І вгледів відтіля, що край ставка овчар
Онучі прати мусів сісти,
Отара-ж попаски попхалась навмання.
Орлу се по нутру; зложивши моцні крила,
Опуюкою згори—аж вітром зашуміло—
Орел ушкварив на ягня;
Підняв його і геть потеревнив за гору.
І треба-ж, що на сюю пору
Пило біля ставка дурне вороненя.
Страх полюбилося йому цареве діло,
І думає: „Чому-ж свого я не зроблю?
Да не ягня, а барана вхоплю!“
Дивлюсь, воно угору полетіло,
Да й пуць на шию барану,
І, кігті вишпугавши йому у вовну білу,
Смикнулося нести; та ба! вага не в силу:
Баран важенький і орлу.
Воно вже стямилось, мерщій-би полетіло,
Так з шерети вже не вишпугає ніл.

Дурно металося, поки овчар прибіг,
І, гарненько йому обскубши крила,
На іграшку дитині дав.

Мабуть, Господь так світ створив,
Що менший там не втне, де більший геть то зможе;
Що дядькові пройшло, ти не роби, небоже,
Щоб крилець хто не обчухрав!

9. Мірошник.

На річечці якійсь маленькій
Стояв собі млинок, і в нім Мірошник жив.
Хоч невеличкий млин, да, знаєш, чепурненький.
Раз-по-раз, день-у-день крутивсь і гуркотів,
І хліба вистачав хазяїну чимало.

Коли ні забредеш к Мірошнику, бувало,

У його всі хліб, і сіль, і сало,

Чи то в скоромний день—із маслом буханці,

Книші, вареники, і всякі лагоминки;

У п'ятницю—просіл, з олією блинці,

Пампушки з часником, гречаники, стовбці.

Обідать він було не сяде без горілки.

А в празник піднесе і чарку калганівки.

Мірошник паном діло жив!

І треба-ж, на біду, позаторішню весну

Його лихий поніс чогось за Десну.

Хоч не багацько проходив,

Зате багато бачив світа:

Побачив він, як Сейм мов бішений шумів,

І як Десна ревла несамовита,

Мабуть ворочавши не п'ятдесят млинів.

Вернувсь Мірошник наш додому,

До церкви прямо почухрав,

Та Богу молиться святому,

Щоб він акафисти його прийняв
І річечку його зробив Десною,
Або хоча як Сейм, такою—
„Тоді-б то вже я наповав!“
Молебні день-у-день Спасителю править,
У ставники свічки по десять хунтів ставить,
Все молиться—ні їсть, ні п'є, ні спить...
„Земляче! Бог з тобою!
На тебе десь туман у Литві навели.
Хіба забув ти, що великою водою
Ворочають великі млини?
Іх німці будовать уміють,
А вже не зляпає наш брат;
Вони самі товчуть і віють,
І мелють борошно і сіють,
Здається, що самі й їдять.
А млин хоч чепурний у тебе,
Та не для бистрини“...—„Балакайте про себе!“...
Мірошник заворчав і рукавом махнув.
Його молитви Бог почув:
По небу вітерок дмухнув,
Як ворон небо почорніло,
Шварнула блискавка—грім грюкнув і загув,
Із хмар, як з лотоків, водою зашуміло,
Маленька річечка, що так тихенько йшла,
Заклекотіла, заревла
І через греблю покотила.
Як на осиці лист, трямтить млинок од хвилі,—
Вода напре, дивись, то вискочить гвіздок,
То паля тріснула, то заставку розбило,
А далі і знесло млинок.
Схопивсь Мірошник, да пізенько:
Що поки йшла вода маленька,
Що-дня він хліба мав шматок.

Літ в десять був у нас суддею Глива.
Да, знаєш, захотів на лакомий кусок,—
В Полтаву перейшов: там, кажуть, є пожива.
Велика там вода, хоч є й багато млива...
Глядіть, добродію, чи ваш міцний млинок?

10. Рибалка.

Хто знає Оржицю? А нуте, обзивайтесь!
Усі мовчать. Гай-гай, які шолопаї!
Вона в Сулу тече у нашій стороні.
(Ви, братця, все-таки домівки не цурайтесь!)
На річці тій жили батьки мої,
І панства чортів тиск: Василь, Іван, Микола,
Народ письменний страх,
Бував у всяких школах,
Один балакає на сотні язиках;
Арабську цифіру, мовляв, закон турецький,
Все тямлють, джеркотять, як гуси, по-німецьки.
Подумаєш, чого то чоловік не зна!
Да не об тім, бач, річ. Усю торішню зіму
Рибалка ятером ловив в тій річці рибу;
Рибалка байдуже, аж ось прийшла весна,
Пригріло сонечко і з поля сніг погнало;
У річку сніг побіг, і Оржиця заграла,
І ятер, граючи, водою занесла.
„Уже-ж вона мені отгуг сидить в печінках,
Ся річка каторжна!“—Рибалка став казать.
„Куць виграв, куць програв, ось слухай лишень, жінко,
Піду я до Сули скажену позивать“.
І розні де-які казав сердега речі,
Із злости, як москаль, усячину гукав;
А далі почепив собі сакви на плечі,
У люльку пхнув огню, ціпок у руки взяв

І річку позивать до річки почвалав.
Чи довго він ішов, чи ні, того не знаю;
Про те ніколи сам Рибалка не казав;
А тільки він дійшов, як слідує, до краю.
Сула шумить, гуляє по степах.
Рибалка дивиться і очі протирає:
Не вірить сам своїм очам,
Бо по Сулі—чорти-б їх мучив матер—
Пливають хлівці, стожки, діжки, усякий крам,
І бідного його ниряє ятер!
Здихнув Рибалонька да і назад поцлівєсь.
А що, земляче, пожививсь?

Ось слухайте, пани, бувайте ви здорові!
Еге Охріменко дурний:
Пошов прохать у повітовий,
Що обідрав його наш писарь волосний!

.....

ЗАВДАННЯ. 1. *Порівняти приказку Гребінчину „Ведмежий суд“ з байкою Крилова „Крестьянин и Овца“ і зробити висновки що до художніх особливостей Гребінчиної приказки.*

КРЕСТЬЯНИН І ОВЦА.

(Байка Крилова).

Крестьянин позвал в суд овцу:
Он угоднѣе явел на бедняжку дело;
Судья-лися: оно в минуту закисло.
Запрос ответчику, запрос истцу,
Чтоб рассказать по пунктам и без крика:
Как было дело, в чем улика?
Крестьянин говорит: „Такого-то числа
Путру у меня двух кур не досчитались:
От них лишь косточки да перышки остались.
А на дворе одна овца была“.

Овца же говорит: она всю ночь спала,
И всех соседей в том в свидетели знала,
Что никогда за ней не знали никакого

Ни воровства,
Ни плутовства.

А сверх того, она совсем не ест мясного.
И приговор лисы вот, от слова до слова:
„Не принимать никак резонов от овцы:

Пожеже хоронить концы
Все плути, ведомо, искусны;
По справке ж яветствует, что в сказанную ночь.
Овца от кур не отлучалась прочь,

А куры очень вкусны,
И случай был удобен ей.

То я сужу по совести моей:
Нельзя, чтоб утерпела

И кур она не съела
И вследствие того казнить овцу,

И мясо в суд отдать, а шкуру взять истцу“.

*ЗАВДАННЯ 2. Порівняти приказку Гребін-
чину „Гришник“ з байкою Крилова „Троеженец“
і зробити відповідні висновки.*

ТРОЕЖЕНЕЦ.

(Байка Крилова).

Какой-то греховодник

Женился от живой жены еще на двух.

Лишь до дари о том донесся слух,

(А царь был строг и не охотник

Таким соблазнам потакать),

Он многоженца вмиг велел под суд отдать

И выдумать ему такое наказание,

Чтоб в страх привести народ,

И покусятся бы никто не мог вперед

На столь большое злодеянье.

„А коль увижу-де, что казнь ему мала,
Повешу тут же всех судей вокруг стола“.

Судьям худые шутки:

В холодный пот кидает их боязнь.

Судьи толкуют трой сутки,
Какую б выдумать преступнику им казнь.
Их есть я тысяча; но опытами знают,
Что все они людей от зла не отучают;
Однакож, наконец, их надоумил Бог.
Преступник признав в суд для объявленья
Судейского решенья,
Которым, с общего сужденья,
Приговорили: жен отдать ему всех трех.
Народ суду такому изумился
И ждал, что царь велит повесить всех судей;
Но не прошло четырех дней,
Как троеженец удавился:
И этот приговор такой надевал страх,
Что с той поры на трех женах
Никто в том царстве не женился.

3. Порівняти Гребінчину приказку „Рибалки“ з байкою Крилова „Крестьянин и река“ і зробити відповідні висновки.

КРЕСТЬЯНИН И РЕКА.

(Байка Крилова).

Крестьяне вышел из теренья
От разоренья,
Что речки им и ручейки
При водополюе причиняли,
Пошли просить себе управы у реки,
В которую ручьи и речки те впадают.
И было что на них донести!
Где озими изрыты;
Где мельницы посорваны и сматы;
Потоплено скота, что и не счесть!
А та река течет так смирно, хоть и пышно;
На ней стоят большие города,
И никогда
За ней таких проказ не слышно:
Так верно их она уишет,
Между собой крестьяне рассуждали.

Но что ж? Как подходить к реке поближе стали

И посмотрели, так узнали.

Что половину их добра по ней несет.

Тут, попусту не заводи хаосот,

Крестыло лишь его глазами проводили:

Потом взглянулись меж собой

И, покивавши головою,

Пошли домой.

А отходя, проговорили:

«На что и время тратить нам!

На младших не найдешь управы там,

Где делится они со старшим пополам»⁴.

4. Які приказки (крім сказаних) і чим саме нагадують байки Крилова?

5. Які картини з народнього життя дає нам Гребінка у приказках?

6. Риси Гребінчинного світогляду на підставі байок.

7. Проаналізуйте стиль Гребінчинних приказок.

8. Що таке байка, її особливості як художнього твору.

ПОЕМА.

11. Полтава.

Поема О. С. Пушкіна.

Вільний переклад на українську мову.

(Присвячується Олександрові Сергійовичу Пушкіну).¹⁾

Пісня перша.

Багатий дуже Кочубей:

Його ланам кінця немає,

Його отара скрізь гуляє

¹⁾ В оригіналі заголовок подано російською мовою.

В зеленім лузі без людей;
А луг аж стогне під водами,
Під кіньми гарними й віцями.
Багацько у його добра,
Отласу, хутра і срібла,
На-видноці і під замками.
Та пишний Кочубей не тим,
Не довгогривими конями,
Не батьківськими хуторами,
Не злотом, бачите, яким
Його що-год дарує Крим—
Дочкою гарною своєю!
Ти забагатів, Кочубею!

Та й правди нічого ховать,
Нігде нема Марусі рівні,
Вона мов квітка та дубрівна,
Що тільки стала розцвітать,
Тополя буцім на могилі,
Гнкий та гнучий стан премилій;
Як шум біліє вся вона;
Кругом дівоцького чола,
Мов хмари, коси бовваніють,
Як маківочка—ріт красіє,
Очиці—як зірки блищать.
Вродлива, ні втять, ні взять!

Та не одною лінотою
Маруся звісна стала всім;
А більше розумом своїм,
Вітливим серцем і цнотою.
Зате моторних женихів
Свати товчуться у порога,
Та щось вінця, мов кайданів,
Лякається моя небога;

Всім молодим—гарбуз як тут,
Аж ось свати гетьмана йдуть.

Старий він, снітканий війною,
Годами, працею, смутою;
Що-ж? Дух Мазени закинів,
І—знову гетьман полюбив!
Хоч він до пелеха сідого
Із парубіки молодого
По порескочив—перекрив.
По сарна під байрак втікає,
Орла почувши на спині;
По сіням паппа похожає,
І жде, що скажуть: так, чи ні.

Ось вийшла мати, і з сльозами
Пригледувливими словами,
За руку взявши, каже їй:
„Бридкий, мерзенний, глян, поганець
Чи можна? Ні, паскудний ланець,
Гріха ти не збудуєш, злий!
Тобі-б, як то ведеться віком,
Хрещениціним батьком быть...
Його чорти у неклі ждуть—
Він хоче быть її чоловіком!“
Маруся задрожала, з рук
Спуетилась хустка шовковая,
Поблідши, ніби неживая,
Упаде дівка на рундук,

Хоч одійшла вона, да знова
Зімкнула очі; ні шівслова
Не каже. Батько, мати тут
Біля її все возились:
Хрестились, плакали, молились.

Вони того сердешні ждуть,
Щоб їй на серці легше стало,
Щоб дитятко хоч закуняло,
Не тут було. Два цілих днів
Все мовчки хлипала вона,
Нічого не пила, не їла,
Опріч людей собі ходила;
Тинялась утінка, як гич
Од вітру гнеться при дорозі:
Було смутнесенько небозі,
Все рюмала. На третю ніч
Лиха годиницька настала:
Ї світлиця снуєтовала.

Ніхто не знав, коли вона,
Під пічку, силіснула з двора;
І тільки мов козацький гомін
Ту ніч в саду рибалка чув,
Та вранці слід на лузі був,
Що по росі скакали коні...

1835 р.

.....

*ЗАВДАННЯ. На підставі цього початку по-
еми „Полтава“ скласти думку про художню вар-
тість перекладу, порівнявши його з оригіналом.*

.....

П О В І С Т Ь.

Так собі до земляків.

Уже я так думаю, що нема й на світі кращого місця, як Полтавська губернія. Господи Боже мій милостивий, що за губернія! І степи, і ліси, і сади, і байраки, і щуки, і карасі, і вишні, і черешні, і усякі панитки, і во

ли, і добрі коні, і добрі люде—усе є, усього—багацько! А тих, мовляв, дівчат та молодичь... не против ночі згадуючи! О бодай їм! досі в думки не йдуть. Одну списав покійничек Котляревський „Наталку Полтавку“, та увесь світ звеселив; усі наші, і москалі, і німці, і турки—ле нахваляються: спасибо, говорять, хоть хахол, а викинул штуку знатну ю! Що-ж би було, якби всіх списать!... Та годі з ними! у мене така кумедна натура: як тільки заговорив про дівчат, то і до завтраго не перестав-би. А я таки свєє: довіку не забуду, як я жив у Полтавській губернії, недалеко від Пирятина. Може вам коли переїздом траплялось бувать у Пирятині? Город нутищій: усякі там є крамарі і бублейниці, є і церков Божка, як слід, з дзвоницею, і пошта є, і поштарі ходять, мов ті москалі з чорними комірjami, і шисьма роздають чєсно, не розпочатувавши. Гарний город! А краще усього у йому бублики: ні в Прилуці, ні в Лубнях, ні в самому Ніжені нема таких бубликів. З Київа проїзжаючі купують: да не нахваляються. От що! Жив я собі недалеко од сього леського города у селі. Кожний тобі день було що не-будь там веселить серце. Ждєш, було, весни як бозна чого. От після Стрітєння і стане подувать ген відділя з Запорожжя теплонький вітерець; сонечко, вибравшись угору, уже геть припікає, а сіроми волики, стоя біля тину, знай вигрівають свої боги. Незабаром сніжок понявся водою; скрізь вода; степ синіє як море, а по ньому од сонця як жар грають іскри. Де набереться у Господа тієї птиці; скрізь летять гусі, журавлі, лебеді; мов яке летюче військо кудись поспішає. Жайворошки щебечуть під небесами ласточки в'ються, бугай гуде у болоті, а біля його знай раз-у-раз, свєтить овчарик! Усе живе, усе дише!

Далі, трохи просохне, стануть палить степи. Вийде чоловік у поле, викрєше огню, положить його у солом'яний віхоть, розмаха гарнєнько, да й кино на долівку; за-

трещить кругом сухий комиш—і пошло пожарище гулять степом: геть покотить і дим і полем'я; гуля, як той запо-рожець. А вночі—батечки мої! Як воно горить хороше прехороше! Кругом готить та єє, мов орда підступає, та розіклала огнища—і страшно, і весело!.. Через тиждень і не пізнаєш паленого степу—як рута зеленіє. Тільки то там, то там синіє сон та жовтіє горлицвіт; по садах цві-туть голубенькі проліски; і вишеньки, і черешеньки, і груші, і яблуні окинуться пахучим біленьким цвітом; там що-ранок кує зозуля, цілісінський день висвістує іволга: покинь сани, візьми віз, що-вечір співа соловейко, а на вночі дівчата затинають веснянки, аж округи луна йде.

Так тобі легко дихать, так весело!.. Прийдеш у хату, шапку об землю, а сам мёрщій на коліна перед образами молишся і плачеш, плачеш і молишся! За що то Бог святий так любить своє створення? Чи достойни ж ми цього!..

А як настане косовиця, та вийдуть наші хлопці у степ! Попереду атаман; заломить бриль на-бакір, шаркне по косі разів зо два лопаткою—і пошов косить! за ним другий, третій, усі витягнуться мов стрічка по степу; ідуть мовчки, тільки коси блискають, тільки травиця да квіточка лягають перед ними; у долині недалечко під-нідьомка перепелиця, а од покосів так і пахне материн-кою та чебрецем; під ногами, мов розсипане добре на-мисто, червоніють половниці. Ось уже вечоріє; кашовар, почепивши на вила свитку, зійшов на могилу та знай маха, щоб ішли вечерять. Віля куреня уже стоять ваганки повнісінські галушок з салом, або коли в піст, то з тара-нею. Прийшли хлопці, вишли по корячку, сіли, їдять собі галушки, настромлюючи на спички. І пішли розказу-вать: Семен каже—підкосив деркача, Микита божитися, що накрив було шапкою на яйцях перепелицю, та якось-то

вскочила, Хтодонт трохи не наступив на зайця. Сміх, регот, гудуть як ті бджоли! А святій вечір сходить на землю, і ніч-мати засвічує зірочки на синьому небі.

Або у жива. Жарко ополудні, сонечко згори так і обливає тебе теплом; пішов-би куди, так і ноги не несуть. Овечата лежать собі у холодку; воли тож полягали біля ставка; коні, зібравшись до-купи, стоять понуривши голови, тільки хвостами обганяють оводів. Шишки—годі вже гулять по степу хмарою—сіли одпочивать біля річки; так і вкрили прездоровенну тополю, аж гілля чорніє; на що дико утя сторожка итиця, да і те забилось собі меж ситняг, завернуло під крильце головку та й куняє на озерці; кача його вода, мов той цурупалок. Усе одпочива.

Підеш собі у сад, ляжеш долі до-горичерова під грушею, і рука тобі лежить, і нога лежить, і голова лежить, увесь лежиш, хоть не спиш, а очі закриєш. Так і умер-би лежучи. Тихо, тихо, травиця не шелестить, тільки коли-ні-коли задзичить летячи мимо тебе роботяща бджола. Создав-же Господь таку трудящу тварь!.. Луннеш очима вгору, а там над тобою меж темним гіллям, як золоті капельки, вісять спілі груші; дригнеш нехотя ногою об дерево—так на тебе мов той дощ і бризнуть груші. От, не встаючи, полапцем намацаєш котру біля себе та й їси. Та що то за груші пахучі та солодкі! Як візьмеш у рот, так і ростають, із їси—аж губи злипаються, аж у грудях полегшає, таке силе, та свіже, та гарне! Щоб я тричі німцем став, коли от тут у Петербурзі хто й нюхав такі груші!..

Уберуть добрі люде з поля хліб. Обтрусять у саду зімниці! Уже урапці то й водиця у кориті, де напувають товар, зашперхає, по токам цілісінський день лопотять ціпи. Зовсім осінь! У полі пусто, тільки гаври літають; укриють ниву, поклюють чи не поклюють зернят, і полетіли дальше, да так сумно кричуть. Поїхать-би у степ

розбить тугу. Гей цюцю, Стрілька! сюди! Давай, хлопче, коня. От і виїхав у степ на бурому; коник він кривенький; сіделечко на йому справне, козацьке; біля боку біжить Стрілька. Аж гульк—під перекоти-подем зайчик зобгався мов рукавичка, ушки прищупив, дух притаїв, і оком не здвине, а пильно дивиться. Тут так у тебе під серцем і тьохне.. Спугнув зайця нагайкою—„а тю його!“ Зирк, Стрілька зосталась ззаду, обнюхує дурна якийсь кущик..

„А тю його, Стрілька!“ вона сердешна туди сюди, блись-блись очима, як уздріла, як уляже! І пішла, пішла моя ластівочка!.. Стриже сіренький степом, тільки хвостиком киває, а вона за ним так і уляга, так здається от-от ухопить; а ти летиш за нею на бурому: чи стерня, чи рілля, чи толока, нічого не бачиш, тільки вітер свистить мимо ушей, аж дух тобі захвачує.. То-то весело! У село вертаєшся уже повагом, а заець, мов порося годуване, толпається ув'язаний у тороках (бо не було зайця, щоб утік од Стрільки). „Глянь, глянь, Кулино! який заець! Ходи сюда, Прієско!“ „Отце кумедія!“ балакають у селі на вулиці дівчата. „Та що тобі зайця! від нього і лисиця ніколи не втікає!“ каже Вівдя, та й зарежочуться вражі діти. А ти мов не дочуваєш, їдеш собі ходою, тільки люлечку потягуєш. А що на душі—не питай.. Мов тебе комісаром вибрали!. Підїзжаєш до дому, а тут їсти—аж за живіт бере.. Мерщій убіг у хату—нагайку на колочок, а сам за стол, їси собі добрий борщ з уткою; каша пшопняна так і розсипається; печене порося аж примагло та ще що-небудь; виї'єш з півкварти тернівки або що; та й відпочивай добродію. Сам собі пан і знать нікого не хочеш!..)

1840 р.

1) Текст перевірено з перводруками: „Полтава“—з першим виданням 1836 р.; байка—з вид. „Малоросійські приказки“—СПБ. 1836 2-го видання; все інше—із збірником „Ластівка“ 1841 р.

ЗАВДАННЯ 1. Який соціальний світогляд відбився в оповіданні „Так собі до земляків“?

2. Проаналізувати стиль Гребінкиної прози.

ЗАГАЛЬНІ ЗАВДАННЯ. 1. Характер творчості Гребінки.

2. Значіння Гребінки в історії українського письменства.

.....

Про літературну діяльність Є. Гребінки.

Нахил до літературної праці на рідному ґрунті виявився в Є. Гребінки ще тоді, коли він учився в Ніжинській гімназії—тут він перекладав українською мовою Пушкінову „Полтаву“, яку потім скінчив 1835-го р. Скінчивши науку в гімназії і живши потім дома на хуторі, він склав свої „Приказки“; крім цих українських творів, Гребінка написав кілька віршів (усіх 5 поезій), до яких належить дуже гарний вірш „Човен“ (написаний перед од'їздом з Полтавщини до Петербургу) і всім відома пісня „Ні, мамо, не можна нелюба любить“; нарешті треба згадати його прозові спроби українською мовою—„Так собі до земляків“ і „До зобачення“—прощання з читачами в „Тастівці“.

Отже, перебуваючи серед рідної обстанови, під впливом рідного оточення, Є. Гребінка працює переважно для українського письменства і з великою прихильністю відноситься до нього (в одному місці він пише: „та й станеш у сто-десятій раз читать Котляревського „Енея“, або повісті Грицька Основ'яненка—і читаєш, і смієшся, і плачеш“—„До земляків“); але переїхавши до Петербургу, він поволі переходить до російського письменства:

Правда, і тут він з більшою любов'ю свої повісті й оповідання пише з українського життя і з української старовини („Записки Пирятинця“ (1837 р.) „Записки студента“ (1837 р.), роман „Чайковський“ і инш.), але всі ці твори, писані російською мовою, тепер забулися і в історії російської літератури не мали ніякого значіння. Зате своїми невеликими українськими творами в історію письменства українського Є. Гребінка виразно вписав своє ім'я і позначив у ньому нестертий слід.

З українських Гребінчиних творів визначаються „Човен“ і пісня „Ні, мамо“ (переклад „Полтави“ вийшов доволі грубий і незграбний), але найбільшої слави зажили його „Приказки“.

Усіх приказок-байок Гребінка написав 27. Видаючи їх уперше 1834-го р., автор писав: „содержание некоторых приказок взято мною из басен Крылова и других в сем роде писателей“. Отже, де-які Гребінчині приказки оригінальні, инші—наслідувальні; проте і ті й другі приказки визначаються великими достоїнствами. Перш за все, дієвих осіб цих приказок майже у всіх байках взято з українського життя. Перед вами тут з'являються наші тварини й птахи—цап, віл, лисиця, ведмідь; гуси, зозуля, снігурь; також рослини: ячмінь, пшениця, рожа, хміль, мак і т. п. Саму дію, про яку він оповідає, автор чудово вміє вставити у відповідну українську обстанову, з такими деталями, що кожна з цих байок дає цілу виразну сцену, картину з українського життя. Для прикладу візьміть байку „Мірошник“: перед вами дійсне життя мірошника і потім правдива історія руйни його господарства й добробуту, або, наприклад, байка „Хлопці“ дає картину дитячих забав насту-

хів на голоці. „Могилівні родини“ дають живий і яскравий малюнок старовинного ярмарку.

Крім того, в багатьох приказках Гребінчиних замість сухого, риторично-дидактичного оповідання (як це часто бачимо навіть у Крилова) знаходимо оповідання драматизоване („Ведмежий суд“, „Грішник“, „Рибалка“ і т. д.), а цей прийом надає великої цікавості й оживлення всій дії.

Що до своєї форми—приказки сконструювані легко, складені так просто й уміло; їхня мораль ясна, виявляється з самого оповідання чи дії; через те та частина приказок, що зветься „мораль“, коротка; само-ж оповідання йде плавко й легко. Нарешті, мова Гребінчиних приказок, разом з її шляхетністю, визначається правильністю, добірністю та правдивою народністю (тут не знайдемо, як хоч би у Крилова, Фертун, Аврор, Юпитера і т. д.).

.....

Творчість Євгена Гребінки у світлі критики.

І. М. Костомаров.

Гребінка перший відійшов од попереднього напрямку пародії: цей талановитий письменник, визначаючи, що слово, яким тишили публіку Котляревський і Артемовський, зовсім не є попсована говірка російської мови, а мова, яка випала на долю 12 мільйонів народу¹⁾, бажав у своїх творах довести здатність його до розвитку й багатство. Перекласти „Полтаву“ Пушкіна на українську мову—ідея смілива, що надає чести тому, хто перший вважав мову здібною до цього. Як і інші перші спроби талановитих письменників—переклад, ніде

¹⁾ Це писалося в 1843 р.

правди діти, не вдатний, але у всякому разі, цінителі українського слова завжди будуть вдячні письменникові за те, що він виявив його вартість і улегшив шлях іншим. Але його „приказки“ завжди читатимуть з утіхою: автор у них—не пародист, не кенкур з української національності і слова, а український байкар, і він чудово довів здатність українського слова до апологічних творів.

II. П. Куліш.

Тому назад двадцять шість год, покійничок Євгеній Павлович Гребінка випустив невеличку книжечку „Приказки“¹⁾. Не чули ми про його працю й досі голосного слова, а приказки були найкраще діло зо всього, що понапечатував Гребінка. Коли рівняти їх і до сусідньої словесности, то навряд чи є в її краці приказки од Гребінчиних, а тільки що московські дзвони голосніші од наших. Гребінка, пишучи приказку, малює нам тут-же наші села, поля й степи свіжими да й непозиченими фарбами. Коли сміється він, то прислухайтесь—тут-же скрізь сміх почуєте якийсь сум; коли-ж справді сумує, то слово його процвітає квітками щирої поезії української. Широкі його приказки, як наші степи, жартовливі вони та якось і сумовиті, як наші селяне; шуткуючи, ці приказки займають душу з-глибока.

III. С. Єфремов.

В нашому письменстві полишив Гребінка невелику спадщину, але їй мусить дякувати, що

¹⁾ Збірник „Хата“, де вміщено цю передмову, видав Куліш 1860 р., а Гребінчині „Приказки“ побачили світ р. 1831-го.

ім'я його й досі не пішло, та ще довго й не піде в непам'ять. Справжній талант літературний, оригінальність та ширість видко лич у його „Приказках“ та десятих поезіях ліричних (найслабший з усього переклад „Полтави“). Легка гарна мова, артистична форма, оригінальний зміст та справжній гумор його приказок, з тихим відтінком щирої сумовитости в ліричних поезіях—сталися причиною того, що ім'я Гребінки стоятиме раз-у-раз високо в історії українського письменства... Серед українських байкарів Гребінці надовго забезпечено одне з найперших місць поруч кращих заступників українського байкарства. Як мітичний Антей, що набрався сили, торкаючись матері-землі, так і Гребінка (та й чи один-же то він?) набрався справжньої творчости, обертаючись до рідного письменства й рідної мови, єдино лиш цим здобув він права на певне місце в літературі...

Примітки. I. Взято з тієї-ж статті М. Костомарова — „Обзор сочинений писанных на молороссийском языке“, „Молодик“, стор. 166-167.

II. Взято з збірника „Хата“—Петербург, 1860, ст. 41.

III. Передмова в книзі: Євген Гребінка. Українські твори. К. 1906.

Що читати про Євгена Гребінку.

1. Є. Гребінка. Українські твори. Видання „Віку“. Київ. 1906 р. (Тут єсть коротка біографія Гребінчина; твори вміщено такі: „Полтава“, „Приказки“, поезії, „Так собі до земляків“, „До зобачення“).

2. Приказки Є. Гребінки. Видання „Сіяча“.

Черкаси. 1917 р. (Тут уміщено 27 приказок і вірш „Човен“).

3. Приказки **Є. Гребінки**. Вецлар-Київ. 1918 р. (вміщено 27 приказок).

4. Загальна оцінка Гребінчиних творів: а) **Н. Куліш** в „Основі“ (1861 р.); в) **С. Єфремов** — „Історія українського письменства“, Київ. 1917 р. с) **Лесевич** — стаття „Опыт характеристики Е. Гребенки“ — „Русская мысль“, 1904 р. — січень, лютий. б) біографія — „Євген Гребінка“ — **Гр. Коваленко**. Полтава, 1918 р. (видання Педагогічного бюро Полтав. Губерн. Управи).

.....

Нарис історії розвитку байки.

Стаття Івана Шалі.

Байка — одна з найстаріших літературних форм; вона походить із казок, що складались у давній старовині, ще тоді, коли людині доводилось вести постійну боротьбу з лючими звірями й головним засобом для її життя було полювання. Постійні стосунки з тваринами призвели до доброго знання їхнього побуту й характеру окремих пород звірят. З цього матеріялу та з релігійних вірувань, що деякі тварини — ті-ж самі боги або взагалі істоти вищі, ніж люде, склались міти про тварин. У цих мітах тваринам надавались ознаки людей: вони розмовляли, думали й діяли ніби справжні люде. Такими оповіданнями легко було скористуватися в тих випадках життя, коли вчинок людини був подібний до вчинку тварини в оповіданні, — цими оповіданнями й стали користуватися, щоб повчити кого-небудь або вказати помічену хибу. Так повстала найстаріша форма байки — прозаїчне оповідання про тварин, що мало на меті сатиричне освітлення людських звичаїв і науку.

Ця форма байки дійшла до нас у збірниках індійського тваринного [епосу]. В індійському письменстві в найстаріших часів були оповідання, в яких дієвими особами були тварини і що мали на меті дати зразки обачности й розважности. Найстаріший із збірників таких

оповіданій на санскритській мові називається Панчатантрою¹⁾ (це-б то п'ятикнижжє). В VI віці по Р. Х. Панчатантру перекладено на пельвнєську мову (староперсидську). Про цей переклад зберігся такий народний переказ. За часів Нуширвана²⁾ (nushirvan—солодкий, gawan—життя або душа) поширилась скрізь чулка, що в скарбниці індостанських царів є книга, складена з розмов тварин, птахів, гадів і диких звірів; що в цій книзі викладено все потрібне царям у ділі корування державою її охорони своєї влади; що всі вважають її „ключем усякого знання й користи“. Нуширван зажадав добути цю книгу, і, на його прохання, лікар Борзуге поїхав в Індостан, де різними хитрощами йому пощастило здобути копитову книгу і перекласти її на мову Пельзи, якою говорили султани Ірана. З цього перекладу в VIII віці, з доручення халіфа Мансурі, був зроблений переклад на арабську мову³⁾. В XII ст. з арабського перекладу був зроблений знову переклад на персидську мову під назвою „Каліла й Дімна“. Але цей переклад стратив своє значіння, коли в XV в. Гусайн Ваїда зробив нову переробку арабського перекладу і вніс в неї багато з персидської народньої поезії. Гусайн свою переробку назвав „Книга світу або світ Канонуса“. Цю книгу в скороченому переказі було видано французькою мовою в 1614 році під назвою „Le livre des lumières ou la conduite des Roys composé par le

1) Історія переробок Панчатантри взята в В. Келєвича, що склав її по Бенфею. (див. „Історія двух басен Крылола“). (Скорочений переказ Панчатантри під назвою Птопадеса (ц. т. корисна наука) перекладено майже на всі європейські мови).

2) Нуширван—12-ий цар IV персидської династії Сасанідів.

3) Цей переклад у 1816 р. був видав на французькій мові Сильвестр-де-Сасі під назвою „Calila et Dimna, ou fables de Bidpai“.

ago Pitrau Judien". Мудрий Пільнай, який названий тут як складач книги, особа вигадана. Про нього нічого не сказано ні в Ванчатавтрі, ні в санскритських переробках її. Але в арабських перекладах він розповідає байки цареві Дабшеліму. Цьому цареві одного разу з'явився у сні величний муж, що сів світом, і сказав, щоб він поїхав у далеку східню країну, де для нього приготовлено незчислений скарб, за допомогою якого він піднесеється вище від всіх людей у світі. Дабшелім не гаючись вирушив в дорогу і, проїхавши багато заселених країн, досяг прекрасного поля, де побачив гору, що своїм шпилем сягала хмари, а під горою він примітив темну печеру і в ній чоловіка, що спав. Зовнішній вигляд цього чоловіка показував, що він вів суворе життя. Цей пустельник одкрив цареві скарб. Між безліччю скринь, що були набиті золотом, сріблом і самоцвітним камінням, була золота скриня, а в ній невеличка шухлядка, де царь знайшов лиматок білого саєту з паншем у декілька рядків на срібкій говіріці. Покликали вчених і вони розглумачили значіння паншеу. Це була наука царя Гушонка¹⁾ (цеб-то мудрого), що з божого веління, поклав свій скарб для великого царя Дабшеліма і заховав в цьому найдорожчу добродозважну науку й науку царям. Ця наука складається з того, що в підтверження кожного правила подано багато оповіданнів про різні пригоди,—і коли царь хоче їх почути, то хай поїде до гори в Серадиді²⁾, де жив праотець Адам: там знайде він чоловіка, що й розвяже йому всі сумніви. Дабшелім скликав своїх міністрів, розказав їм про свою пригоду й заявив, що їде в далеку країну. Міністри, здивовані такою заявою

¹⁾ 2-й царь з I персид дивасті Шидадіанів.

²⁾ Цейлон. Там є гора Адамовий-Пік, на котрій, по народньому переказу, жив Адам, коли його було вигнано з раю.

царя, попросили у його добу на міркування і коли потім зібрались у його, то великий візир сказав свою думку про небезпеку її труднощі далекої подорожі, підтвердивши її байкою про „Голуба маандрівника“. Але царь не зликався ї, щоб довести користь подорожі, розказав про „молодого сокола“, що викликало з боку міністрів нові заперечення, на які царь відповідав новими оповіданнями¹⁾. Врешті міністри побачили, що воли царя не переконують. Дабшелім впридився в дорогу й насливе досяг священої гори, де взнав, що недалеко від неї живе мудрий брамін Відпай, або, як інші його називають, Пільпай, що значить „добрий лікарь“. Цей брамін, як про нього казали тубольці, „сходив по сходах вчености й був оздоблений, крім оздоб з різних чеснот, діамантом розуму; він покинув людей і задовольняючись малим, зашав свої очі на світові речі й пицнів

1) Ось у короткому переказі зразок розмови між царем і міністрами:

Молодий сокіл, розказував царь, упав з гнізда, його знайшов ворон, приніс у своє гніздо й виховав як власного сина. Коли сокіл підрів, то побачив, що він нерідний у цьому гнізді, і захотів покинути його. Ворон радий йому залишитись у гнізді і розказав про „худу кішку“.

У одній бідній бабусі була кішка, що зовсім виснажилась, бо нічого було їсти. Одного разу вона взнала про гладку кішку, що годувалась з султанського столу, і пішла до неї. Але султан за день перед цим звелів убивати кожну кішку, яка наблизиться до його столу. Було вбито й худу кішку.

Але сокіл настоював на своєму й розказав про „лаветного вояка“. В одного ремісника був син, котрий почув, що пародився для війни. Своім мечем він здобув державу. Тоді ворон поступився й одпустив сокола. Сокіл

розум'ям огню сміття нещасливих стремління; око його нязьности, від напруження його дбання, не бачить лица сну; ухо його почувало, від напруження його стримання, не чує нічого крім покликів: „Вог кличе в житло миру“. Дабнолім ветуцяз з браміном в розмову, і з їхніх питаннів і відповідів на них склалась книга „Каліла й Дімна“.

Як бачимо з наведених прикладів, індійська байка багато чим відрізняється від тієї, до якої ми звикли. Перш за все вона не самостійна, а входить у склад чийх-небудь розмов, в ній немає характеристики дієвх осіб і мета її — ілюструвати або підтвердити яке-небудь твердження. Далі поступив у розробленні байки Езоп, який хронологічно перший ¹⁾ дав літературну обробку народнім

літав де-кілька днів на волі і харчувався ніжним м'ясом молодих птиць. Одного разу він сів на високій скелі, відкіля побачив багато ловців, що ловили птиць; був тут і царь тієї землі. Молодий сокіл погнався за чаплею, за котрою гнався вчений сокіл, і свіймав її. Царь звелів піймати молодого сокола. Скоро він полюбив його і завжди посиь на своєму плечі.

Відомо робиться висновок про користь подорож. На це візир відповів, що не слід цареві міняти покої на турботи, але царь зауважив, що турботи приводить до бажаної мети, і розказав про „молодого тигра“. Одна тигр був царем звірів. Навіть леви боялися ходити в його володіння. Коли-ж він помер, йому наслідував його молодий син, але звірі його вигнали, і царем став лев. Молодий тигр вирядився до звірів шукати помочи, але зайво. Тоді він покорився леву і своєю працею здобув його ласки і призначений був його настуцником.

¹⁾ По народнім переказам, Езоп жив у Малій Азії коло середини VI віку до Р. Х., а Панчатантра, як гадає Бенфей, складена між II вік. до Р. Х. і кінцем V після Р. Х.

оповіданням про тварин. Байка у нього це те-ж прозаїч-не оповідання, в якому, хоч і є змагання дати дотепні характеристики тварин, а з їхніх розмов утворити драматичні сцени, але художня вартість їх невисока і найголовніше значіння має дидактичний елемент.

Римський байкарь Федр (жив в I віці по Р. Х.) еволюєві байки переказав латинськими ямбами і вніс у байку елемент громадсько-політичної сатири, але з художнього боку, порівнюючи з Езопом, він нічого нового не дав, як нічого нового не вніс в байку й середньовічні байкарі.

Рішуче зреформував байку тільки в XVII ст. французький байкарь Лафонтен (1621—1695). Лафонтен для своїх байок сюжетів сам не видумував, а брав їх у Езопа, Федра, з книги „*Livre des Fables*“ і в інших старих і нових авторів, але традиційні оповідання у нього набули корінної зміни. Ного тварини змальовані з великою точністю; це живі істоти, в яких немає нічого неясного або абстрактного. Він відтворює зовнішній вигляд тварини, і як згоді про людей, він по зовнішніх рисах гадає про їхній характер; з'ясовуючи їхні зчинні мотиви, він керується дужею психологією і цим надає тваринам людського характеру. Кожне оповідання збудовано, як драму, з інтригою, викладом і розв'язкою. Мораль Лафонтена додавав до основного оповідання (іноді спочатку, а іноді вкінці) тільки з традиції, бачучи в їй необхідну складову частину байки, але центр ваги не в цьому; мораль можна зовсім і не читати, не втрачаючи закінчености вражіння. Крім того, у Лафонтена дієвими особами можуть бути неживі речі, або люди, і таким чином байка у нього губить традиційний зв'язок з тваринним епосом і перетворюється просто в алегоричне оповідання або побутову сценку.

Лафонтен дав досконалу форму байки; після нього

в розвитку цієї літературної форми щого нового що внесено, і він став учителем усіх наступних байкарів. На його байках вчилися писати кращі російські байкарі: Хемпінгер, Дмитрієв і Крилов, у котрого байка досягла вищих щаблів художньої форми, і Крилов таким чином завершив розвиток цієї літературної форми на національному російському ґрунті. Народність його байки позначає головним чином у мові й стилі. Байка по самій своїй суті, як переробка народніх оповідань, вимагає й народньої мови, — Крилов, добре знаючи народню мову, цим і скористувався, щоб внести її в літературний ужиток, як раз у ті часи, коли російську літературну мову розробляли багато запозичаючи з чужих мов. У його байках порівнюючи багато ідіотизмів, прислів'їв; влучно користуючись ними він пройняв свої твори духом російської народньої мови і, відповідно з її законами, сам утворив силу виразів що стали потім прислів'ями або приказками. В драматизації байки, в яскравості й психологічній правдивості змалювання дієвих осіб він зрівнявся з Лафонтеном, а в розробленню окремих сюжетів з художнього боку нішов навіть далі за нього. Хемпінгер і Дмитрієв а особливо Крилов, значно впливали на українських байкарів, і таким чином наша байка через російську у своєму розвитку звязана з світовою, надаючи їй деякі нові риси, що утворились на ґрунті розроблення світових сюжетів в українському національному дусі.

ДОДАТОК.

Ворон і лисиця. Лисиця й ворон. Ворона и лисица

Езоп.

Лафонтен

Крилов.

Ворон, схопивши м'ясо, сів на дерево. Лисиця во-
 Пан ворон, забравшись на дерево, твердив миру, що
 Уж скільки раз держав в дзьобі гусна, вредна,

побачила це і, бажаючи здобути м'ясо, стала хвалити його: який він стрункий та гарний і як йому найбільше личило-б бути царем, що неодмінно її сталося-б, якби у нього був голос. Ворон, кинувши м'ясо, почав голосно кричати, а лисиця підбігла й сказала: „О вороне! якби у тебе був ще й розум, то в тебе було-б все, щоб бути царем“.

бу сир. Пані лисиця, приваблена запахом, приблизно так промовила до його: „А, добродень, наше вороне! Який ви гарний! Яким ви мені здаєтесь красивим! Без брехви, коли ваш спів та подібний до вашого пір'я, ви чудодієте серед мешканців цих лісів“. Одних спів ворон не стримивши від радості і, щоб показати свій гарний голос, розкрив широко дзьоба і випустив свою здобич. Лисиця вхопила її та й каже: „Мій добрий пане! Знайте, що кожний підслепивий живе на користь того, хто його слухає. Ця наука варта без сумніву сир“.

Ворон, пристиджений і засоромлений, запрягся, але трохи замітно, що бляш його не підманять.

но тільки все не вирок, и в сердце аьстец всегда отыщет утенок.

Ворона где-то Бог послал кусочек сыру: на сь ворона загроздись, позантрикать было совсем уж собралась, да позадумалась, а сыр в орту держала. На ту беду лиса блиасехонько бежала. Вдруг сырный дух лису остановил: Лисица видит сыр — лисицу сыр пленил. Плуговка к дереву на ципочках подходит; вертит хвостом, с вороны глаз не сводит и говорит так сладко, чуть дыша: „Годубушка, как хороша! Ну, что за шейка, что за глазки! Рассказывать, так, право, сказки! Какие перышки! Какой носок! И, верно, ангельский быть должен голосок! Спой, светик, не стыдись! Что, слыши, сестрица, при красоте такой и петь ты мастерица, вей ты б у нас была царь-птица!“ Вещунына с похвал вкружидась голова.

от радости в зобу
дыханье сперло — в
на приветливы янся-
цны слова, ворона
каркнула во все по-
рохье горло: сир-
вынал — с ним біла
пнутовка такова.

Лисиця й виноград.

Езон.

Лисиця побачила стиглий виноград і захотіла ним поласувати, але, як вона не намагалась досягти його, не змогла; тому, втішаючи себе в досаді, сказала: „Він ще нестиглий“.

Байка осуджує тих, що, не маючи змоги досягти чого-небудь, хотять це прикрити брехнею.

Крилов.

Голодная кума. — Лиса залезла в сад; в нем винограду кисти рделись. У кумушки на виноград глаза и зубы разгорелись; а кисти сочные как яхонты горят. Лишь то беда — висят они высоко; отколь и как она к ним ни зайдет, хоть видит око, да зуб неймет.

Пробравшись попусту час целый, пошла и гово-

Лафонтен.

Икась гасконська Лисиця, инші-ж кажуть норманська, мало не вмираючи від голоду, побачила на вершечку виноградної лози без сумніву стиглий виноград у рум'яній шкурці. Чепуруха охоче-б ним пообідала, але, не мігши його достати, сказала: „Він завгодно зелений і добрий тільки для викчемних“.

Чи краще їй було-б жаккувати?

Глібов.

Прибігла раз Лисичка у садок; вподобавсь дуже їй привітневий куток; і гарно погулять, і любо подивиться, то тим, то сям там можна поживиться. Глядить — на тичках виноград висить, густесенько, аж тички нахилє. „От, дума, снідання смачне; усяка ягідка неваме привітає, неначе каже: „Іж мене“. Та от біда яка: відкіль вона не гляне, де не зонпеться — не достане, об-

рит с досадою. „Ну, что ж! На взгляд то он хорош, да зелен—ягодки нет зрелой: тотчас оскомину набьешь“.

Лизує роток—хоч-би десяток ягідок. „Бач, каже, люде як хитрують, пеначе посом чують“...

А на вершенку поравсь Горобець: усюди він, проворний молодець, примазався уміє на дурничку,—на те вже вдавсь. Побачив він Лисичку і зараз обізвавсь: „Здоровенька була, Лисичко! Поласуї з нами, молодичко! А виноград же то який: у вашому гаю не виросте такий!“ Лисичка думає: цвірінькало ти сучий, без тебе знаю я... „Ні, каже, нам не йде; кислючий-прекислючий, оскома пападе!“ Розсердилась вона і подалась додому, жалкуючи, що бігла по-дурному.

Так завидючий чоловік на брехні верне свій язик: чого не втне чи не достане—усе погане.

ЗАВДАННЯ. Порівняйте між собою наведені байки. В першій байці зверніть увагу на психологію дієвих осіб; у кого з авторів більш правдиво змальовано дієвих осіб? Чому Крилов замінив ворона вороною? Хто з авторів найповніше розробив сюжетні цих байок. Вкажіть нюанси в характеристичні Лисичи у другій байці. Чому Глібів увів у байку горобця?

Порівняйте мову Крилова й Глібова з боку її близькості до народньої.

АМВРОСІЙ МЕТЛИНСЬКИЙ (МОГИЛА).

Амвросій Медведівський (Могила):
(1814—1870).

Амвросій Метлинський (Могила).

(Біографічна основа).

Року 1814-го недалеко м. Гадяча на Полтавщині народився Амвросій Метлинський. Учився в гадяцькій школі, потім у харківській гімназії і харківському університеті. Студіюючи науки в харківському університеті в 30-х роках. Метлинський був у найкращих відносинах з Гулаком-Артемовським і з тим гуртком української інтелігенції, що склався в Харкові в 30-х роках і утворив значні сили (Срезневський, Костомаров, Корсун, Бецький та ин.); особливо помітним вплив цього гуртка став тоді, коли Метлинський зробився вже професором руської словесности в харківському університеті і близько зійшовся з Миколою Костомаровим.

Р. 1839-го Метлинський зібрав свої українські поезії і видав їх окремою книжечкою під заголовком: „Думки і пісні та ще дещо“; додавши цікаве переднє слово про значіння української мови.

Р. 1850-го Метлинського переведено до Києва на катедру руської словесности в університеті, але він тут довго не був: з 1854 р. ми вже знову бачимо його в Харкові.

Р. 1854-го Метлинський видав великий і

коштовний збірник пісень — „Народныя южно-рускія пѣсни“.

Р. 1858-го Метлинський через недугу покидає університет і відходить від громадського життя.

Р. 1870-го Метлинський помер.

.....

Матеріали для біографії Амвросія Метлинського.

1.

Змалку оточений вражіннями українського побуту, Метлинський і в харківському університеті, де він учився в тридцятих роках, зустрів той народній романтизм, і назавжди залишився під його впливом. Убога вчена школа, якою був харківський університет того часу, не допомогла Метлинському науково висвітлити свої погляди, але в йому міцно вкорідилася прихильність до української народності. Наука задовольняла його тією увагою, яку стала присвячувати народності, виявленням її в побуті, історії, переказах, увагою до народньої мови та її красивих відтінків: тут знайшла підвалину його любов до своєї батьківщини та її поезій. Він не міг діяти ні в літературі, ні в аудиторії своїми науковими засобами, що були дуже невеликі, але сучасники свідчать про його гарний вплив на слухачів, яким він прищепляв любов до літератури й до народніх студій. „Метлинський,—розповідає Де-Пуле,—був взірцем праці, простоти, чесноти, добродушности, по правді—різкої. Жив він бурлакою, сам один з братом студентом і служком, якимсь Грицьком чи Остапом. Жив він філософом, тоб-то бідняком, використовуючи більшу частину своїх заробітків на допомогу своїм родичам, матері, братам і сестрам, що жили десь на хуторі на Чернігівщині. Двері його квартири

були раз-у-раз відчинені для студентів, та пак, вони навряд чи й взагалі замкнулися: Метлинський, з портфелем книг зшитків, біжучи на лекції, мав право сказати: *ошибка месам porto*. Відносно його до студентів, сміливо можна сказати: були ідеальні, товариські. Метлинський записував не тільки пісні, але й народні мелодії: бандуристи, ці справжні рапсоди козацтва, що частенько бували тоді в Харькові, а тепер майже зовсім зникли в центральній Україні, звичайно гостювали у Метлинського. Студенти-українці, знавці співів і пісень українських, частіше за інших одвідували його квартиру, чаруючи душу звуками рідних мелодій "... У цій ідачі, очевидно, любов до народності була вродженням чуттям, інстинктом, що потім сам собою злився з романтичним ідеалізмом, і цим визначаються всі відносно Метлинського до предмету його етнографічних студій. Власна поезія Метлинського раз-у-раз звертається до природи рідного краю, народного побуту та історичних спогадів. Етнографічні шукання його визначається такою безпосередністю чуття, яку рідко можна надіпати в найретельнішому етнографі. вилимо, він весь жив цим чуттям глибоко-ширим, іноді наїв-найвим. Як звичайно в ті часи, додаво було й симпатій уєселов'янських: Метлинський перекладає кілька віршів з Челяковського, Козара, з Краледворського рукопису, з сербських і польських поетів.

Примітки. Це витяг з праці Ол. Шинна: „История русской этнографии. Том III. Этнография малорусская. СПб. 1891, с. 146—147.—*Omnia, mesam porto*—з латини, все з собою ношу.

2. Бабусенька

(поєзів А. Могилы).

Старую бабусеньку згадаю! вона мене кохала: нісцями пеленала, рідним словом кормила, рідній мові учила, старую бабусеньку згадаю!

Згадаю старую свротвицу! бо вже її родину давно взяла могила і землею здавила, її кровивцю прикрила, дощем-снігом змочила.

Бабусенька була свротвица: бо давно її дитина, що цареві служила, головоцьку зложила, в степу-полі заснула, грому й вітру не чула...

Про козака вона співала: як його маги прогнали дїбрівонька гомошила; як його вона викликала, з степу чутка летїла: що він з вітром там грає, його дощик вмиває, розчісує його гуєтий терен!

І про того козака співала, про якого могила з вітром говорила: зозуленька над ним плаче, його коник в степу скаче, над ним чорний ворон криче; кричо, надїтає, очі висмикає, кров'ю запиває,—і про його бабусенька співала!

Та ще бабусенька згадала: як зозуля кувала, лихо віщувала; як чорная година снисп, шаблі троєчила і довгую чуприну в крові помочила, та й в глибокую могилу зарила.

Бабусенька мені співала, мов осінь листя зривала
і в осці шелестіла: вже спав голос, бабусенька хрипіла;
вона-ж так співала, вона-ж так співала!

3. Напис на книзі, яку Метлинський надіслав О. Бодяцькому.

Спасибі тобі, братіку, по поньці рідненькій, Україні
старенькій, за твою вірну про мене пам'ять і казки Ма-
теринки. Давно я читав їх: вони іще тоді процвіли і за-
пахли мені, мов материнка на чужому полі, і про
матінку насадили, про матінку—матір нашу рідну. А хто
хоче, щоб вона замовкла навіки, хай йому заціпить.
17 лютого 1843. А. Могила.

Примітки. Осип Бодяцький (18 8—1877)—
полавець родом, українець, відомий учений. Року 1835-го
видав він наські українські казки під прибраним ім'ям
запорожця Ієвка (тоб-то Осип) Материнки. Книжку при-
святив „Матері моїй рідненькій, поньці старенькій, коха-
ній, любій Україні“. Бодяцький листувався з тодішніми
українськими письменниками (Метлинським, Квіткою, Шев-
ченком, Кулішем). М а т е р и н к а — рослина. Метлинський
на початку видавав свої поезії під прибраним ім'ям
Могила.

4. Уривок із статті про українську мову.

Коли українець висловлює яку пристрасть чи по-
чуття, він не почуватиме недостаті в своїй рідній мові.
Чи займеться він гнівом, або туга опанує його, чи пе-
реймється серце його нікністю або приїде жартовливо-
всеселій настрій—по почуватиме він недостаті в своїй
рідній мові.. все можна висловити на цій мові, випле-
каній не на мертвому ґрунті граматики, а на полі бою, її
в розпалі помети, на вільних бенкетах козацтва й в роз-
пуському (гулящому) житті гайдамаки,—мові, виплеканій

у журливих словах до багьківщини безпритульного бурлаки на чужині, в піснях кохання, розділених жагучими поцілунками закоханих, і в піснях розставання, розділених горючими сльозми очей дівочих, у ніжних і дбайливих словах матірок до синів, з якими щоденно вони готові були розлучитись надовго, надовго, як що не навіки.

Примітки. Витяг з статті Метлинського — „Замітки относительно южнорусского языка“ — вступ до „Думки і пісень“ (стор. 20—21).

ЗАВДАННЯ I. *Вияснити без-які погляди Метлинського на підставі наведених прикладів.*

Думки й пісні.

*Ой в степу могила з вітром говорила:
Повій, вітре, ти на мене, щоб я не чорніла;
Щоб я не чорніла, щоб я не марніла,
Щоб на мені трава росла та ще й зеленіла.*

1. До вас.

*Будьмо хорості, віддає ти братий
А бачити, змисли, та бачити змисли
Та на ошідурі розіграти,
В спанчій-бачити, та бачити!*

Ой не лізь, дядьку, в високій хаті,
Бо там із тебе будуть глумовати!
Ой не лізь, дядьку, в панські хорони:
Там не чувати дідівської мови!
Возьми, дядьку, гострий спис,
Сядь на коня, та й у ліс!
Там на волі, на просторі
Скакатимемо доволі;
Долі в полі спатимемо,
Собі чолі шукатимемо!

За білі руки панинок нам не водити
От по тому гладенькому, піби скло, помості..
Нам, братця, нам, братця, вже нам не ходити
Та до панів, до панів тих великих у гості:
Нам, братця, нам, братця, під коном трошити
Ворогів наших невірних проклятії кості..

Або в морі
На просторі
Цареві служити,
Славоньки собі шукати,
Ворога губити,
Та щоб наших було знати!

Гей, братця, гей, братця, то наша дорога,
А не місце тенде в панського порога!

2. Кладвище.

Дивляться з неба ясенько срібні зірки,
Мають-біліють над могилками хустки.
В тих могилках по-під чорними хрестами
Труни та труни все з козаками, з молодими.
Як-то в Великдень засвітять впершу свічки,
Як в усі дзвони вдарять.—встають козакі.
В того шаблюка при боці, той з батіжком,
А промерж ними вже де-хто є й без чуприни.
Як ото вийдуть вони на світ з домовини,
Гомін як в бурю і грім луною кругом:
Чи батьками отті Пімці загнущались,
Що чуприни вражі діти одцурались?
Трохи й кращі були, й єю потішались!
Колісь єю з України нечисть ми змітали,
Тільки що із головою її віддавали.

3. Козак та буря.

Як-то в бурю по небові галас поветане,
В чорних хмарах так грякне, що страх!
І за хвилию виширне хвиля та й гряне,
І озоветься в лісах, на горах:

Чи не той-то козак, що де стане,
І земля там потане?
Чи не той-то козак, що де гмине,
І трава там зов'яне?

Чи по степові з вітром гарцює не той-то козак,
Од якого тікає Татарин і Лях?
Чи не він-то гука, перескокує гору й байрак,
І на вражі полки синче кару і жах?

Як-же то вранці
В червоній хмарці
Сонце вишлюбає,
Чи не з чужини
То до дівчини
Козак приїзжає?

Не одсувайте пваторки в вікні,
Не обстунайте широкіх воріт
І старі, і дівки, й молодіці!
Бо вже не грає козак на коні,
Бо вже не стогне земля од копит.
Вже умер чорнобривий, умер білолиций!

Як він вертався з краю чужого в свій дім,
Та як він їхав в долині,
Буря повстала, загурило, і грім
Впав, повалився в долині!

Як розігнало ж ти хмари і геть понесло,
Глинуло сонечко, знову усе процвіло!

Що ж то в долині? Чи дуб рястий ліг?
Щі, позаченько найкращий полі!..

4. Покотиполе.

В-осени ми тряслись в таратайці в село:
Вже на нивах нічого тоді не було,
Тільки що покотиполе вітром неело.

Отто з дідом тряслись: воно все, бач, не пішки!
Сам покійник держав, далі дав мені віжки:
Тютюн виная, та й люльку повченько наихав,
Запалив, в зуби взяв: розкурив та й казав
(Коли схоче, розумно старий було каже):

„Ось послухай, малий! Як що в серце заляже,
Коли хоч, щоб не визнав того чоловік,
Не кажи і билинці, не тільки що жінці:
Бо в жінок, знає світ, дуже довгий язик...
А по-моєму, лучче не мов і билинці!
Отсе раз! а ще й те, що від кари лихий
Не втече: таки Бог покарає святий,
Хоч зайшов-би, де й вітер не здума повіять...
Так що-моєму, лучче лихого й не діять!

В-осени два товариші із заробітків шли.
А один із них був чоловік не хороший:
Він товариша вбив, щоб загарбать його гроші.
Те сподіялося, як живна вже пройшли
І у полі з людей не було нікогоїєнько;
Як на поміч заріваний клигав, стогнав,
Тільки вітер озвався, що в полі блукав.
З покотиполем мчався по ниві пустієйській.

Уміравчи, їм він казав-завіщав,
Щоб од помети по втік той лихий чоловік...
Ор і другі жінва вже прийшли через рік,
Мужик з жінкою в полі якось заціпилися.
Коли со мужикові причудився крик:
Покотило по-полю з вітром копитосе!
Він іспорну злякався, далі засмівсє,
Та й не стерпів і жінці своїй він признавсє
(Бо вже в полі з людей не було нікогоїсьнюк):
Каже, „кликав на поміч на ниві цуетієвній“...
Через три дні село уже знало, й не втік.
І від лиха не втік той лихий чоловік...
Бо в жінок, знає світ, дуже довгий язик!

Віжки в мене узяв, цотряслсє в село.
А на нивах скрізь цуето та цуето було.
Покотило вітром несею та гуло.

5. Сирітка.

Із неба на світ гуляє свята веділа,
І зрадувавсь, посеселінав світ,
І вишло сонечко, мов на весілля,
Із саду божого, мов милий квіт.
Чисьє малє край церкви плаче тихо:
Чи-то воно вже знає лихо?

Старе, малє до церкви знай пильнує,
Бо дзвін гудє, телснька, бов та бов!
Вже дяк співа, весьє околоток чує,
З кадила дим у небо вже пішов.
Одним одна на улиці дитина.

Пощарпана на Уї свитина.

Посипали із церкви чоловіки,
Тьма хлопців, баб, жінок, дідів, двічат:

Посулились старці, слнці, каліки,
Зійшлись сусід з сусідом, з братом брат.
Дитину ту ніхто не закликає
Ніхто не привітає.

Бов сонечко вже підвисло, палає:
Нам вигнав мух, і зачинившись спить.
Хто лущить сім'я, в кремнях, в паці грає.
Хто так собі під хатою сидить,—
Сирітка знай по-під тиньом блукає:
Хіба хатиньки не має?

В піску на сонці дівчора іграє,
В білоських сорочках... прийшло її воно.
Його ніхто не знає, не займає;
Само меж ними, все одним одно...
Тим сонце світить, травка зеленіє,
Хто згарбать щастя-долю вміє,

Он біля церкви ви'ять, бачу, дитина...
Кругом нікого... христиться, бредє
Шляхом, куди з покойним домовина
Та піп з вадияном виколи іде.
Прийшло туди і сіло на могилу!
Багато їх там зеленіло!

В вечерню дзвони вже людей скликали.
По-за селом гуло вже: бов та бов!
Над гробовищем ластівки літали,
Вітрець вечірній з поля йшов,
Воно к землі, мов к рідній, прилягало,
З могилою мов розмовляло...

Радосенька дитина уставала,
Мов рідних, батька, матінку, найшла:
На сонечко вечірнє поглядала.

Мов рідная там хаголька була:
З очий слізки упали як роса
На травку... може в небеса!.

6. Глек.

Посвящено Грицькові Основ'яненкові.

Йшов Глек Петро уже пізньою добою
Від панотця та й так балакав сам з собою:
„Ні, ні, паноче, ні! щоб помилився
Та не в своїй я хаті опинився...
Ні, ні, сього не буде вже зо мною!..
Доба, бач, пізня... та й сею добою,
Хоч трохи, бач, і випив, сількось! дочувалаю
Таки до хати... вже і мріє із-за гаю!
Ось божії на небі зірочки,
Мов на Великдень в церкві свічки.
„Дна за другою блись та блись,
А далі всі і занялись!..
А онде й молодик! Здоров був, молодиче!
Еге, чи він то чує, як його хто кличе?
Заліз собі за хмару та й куня!—
Та десе я? Отсе іщо пеня!
Он-там щось бовваніє мов стіжки...
Так не стіжки... е, бачу, могилки!
Се гробовище, бачу! онде мріє
Й зелений хрест.—старий там сотник тліє!
Та що, то був з його колінь за чоловік!
І довго жив: таким дай Боже й довгий вік!
В неділю, в свято спозаранку
Отсе ворота і одзяинть:
Іди, іди, хто тільки втратить,—
Є всякому горілки чарка.
Й усе! Е, вже таких, мабуть, нема на світі!

Хоч так-таки перебери в усім повіті,
Хоч з свічкою шукай, нема таки, нема!
А вже ума того було в нього, ума!..
А осьдечки й Семен Патика.
Хоч голова була й велика.
Та розуму вділив Господь їй трохи:
Все жінки було слуха він Явдохи!
Чи до людей пійти, чи жито жати,
Чи то друга даяка робота,—
Усім Явдоха вже розпорякає!
Ну, так що вже не вийде було з хати,
Не тільки щоб без жінки за ворота,
Воно-б то й чудно, а в людей буває!—

Е! не такий був Опанас Куліш!
То, бачиться, лежить він в ліву руку.
Голінний вдався на усяку штуку:
Чи віз, чи колесо, чи то леміш
Пологодить тобі, або сокиру,
До його йди; він вже такий.. хоч що ути!
З біди не раз визволював він і мене;
Та й шли до його із усього миру!
А його жінка що к тому й знахорювала,
Та таки так, що де-кому і помагала.

Побела його і Юхим Стонога:
Так ні-завидо згинув він, небога!
Поки не зстарівся, було завзяття,
Була худобинка,—і люде поважали;
А як на старість поховав він зятя
Й дочку, так таки те, що від печали.
Та й так,—від чого, хто його вже знає,
Що-дня, сердега, він в шинок було чвалає..
Не те, щоб сам він шив,—він і людей частує,

Так бач, було вже дуже часто чимчикує!

А далі ні на віщо звівся...

Зімою яюсь заціпився,

(Та і лиха-ж була година!)

Заклик сердега в хуртовині...

Он—там, біля верби Олекся Шинчика:

Русявий чоловік, а хата невеличка,

І по сусідству жив,—кумедний чоловік!

Ну так, що в вигадках пройшов його весь вік:

І видумав він на своїм віку чимало,

Та все за ним собі в могилу почувало!

Отсе було сидить він в мене або в кума,

Всі торохтять, а він тихесенько... все дума!

А там, гляди! по-своєму млин і змайструє:

„Та се не млин!“ з розумних де-хто було каже;

„Ні, ні“... Москаль народіві було толкує.

А млин тобі, як дьогтем він його підмаже,

Як віде було драть,—і вітру мов немає,—

Дере він, крилами як той орел махає!

Отсе майстри: „навчи, будь ласкав!“ та з повагом!

А він: „От бо-зна що! хіба воно так трудно?

Подумай лишень сам! хіба подумать трудно?

А вже навчить не вмю! бий хоч маківном!“

Не тільки те,—й узла по-нашому не звяже,

А все по-своєму: „На те і розум!“ було каже,—

„Тче і паук таку, як батько, павутину!“

Таківський був! Одже пішов у домовину...

В отсім кутку Ляці: їх на селі

Було не трохи; одже всі в землі!

Один із них... Павло... так той аж в монастир!

Пішов до Київа, та й у ченці постригся:

Спасений чоловік!.. вже може й присвятися..

Як зійдуться було та як почне псалтирь,—

Е, вже письмо, покійник, знав він дуже!
Воно, хто його зна, що він таке читає,
Так сльози котються, й мороз всього проньямає...

А він собі чита,—йому й байдуже!
Як в Київ раз пійшло наших з села чимало,
З ним бачився наш Федір Покотило:
„Не те (казав) вже і в чонцях, як то бувало!“
Урем'я-б то усе переробило!..

Всі полягли! Садки, ставки і хати,
Й діток покинули, хто був жонатий,—
Тут матінка моя й покійник батько:
Од них малим зостався я, й мене
Приняв Михайло Квач, покійний дядько:
Його за те Бог в царстві спом'яне!

Е, вже таких нема, вже вивелись меж нами!
Він з Запорожжя був, та як було почне
Про старину... вже вивелись такі меж нами!..
Він взяв мене, довів до розуму, женив...
Бог дав було й діток, та в світ пустив
Не надовго... і жінку розлучив зо мною...
Уп'ять я на світі зостався сиротою“...

Так Глек старий балакав дуже, далі тихше.
А там замовк, схилився на могилу...
До церкви вранці йшли,—до його, він не дише:
Взяли та й положили в домовину.

7. Смерть бандуриста.

Утрудися зовній, измолчо гор
тань мой, буря потопа мя.

Буря вие, завиває
І сосновий бір трощить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грякотить.

Ніч то углем вся зчорніє,
То як кров зачервоніє!

Дніпр клекоче, стогне, плаче
Й гриву сивую трясє;
Він реве й на камінь скаче,
Камінь реве, гризе, несе...
Грім що гримне, в берег гряне,—
З пуці полом'я прогляне.

Те не дивно, що так шумно,
Що раз-по-раз блись та гряк!
Те дивніш: співає сумно
Над Дніпром старий козак;
Пісня з вітром розлітає,
Мов той вітер братом має...

„Грім напусти на нас, Боже, спали нас в пожарі,
Бо і в мені, і в бандурі вже глас замірає!
Вже не гремітиме, вже не горітиме як в хмарі
Пісня в народі, бо вже наша мова конає!
Хай-же грім нас почує, що в хмарах кочує;
Хай наш голос далеко по вітру несе,
Поки вітром як лист нас з землі не стрясє;
Хай і Дніпр стародавній 'д нас пісню почує,
Поки він нас в море не внесе, не кине,
Поки мова й голос в нас дб-тла не згине!
Хай луною по степові голос іде
І по пушах дніпровських меж звір'ям гуде!
Може звір, може й бір,
Степ та вітр, море й Дніпр,
Може хмара,
Грім і кара
І бандуру і мене
Козакові спом'яне!

Як сивий степ білітимо,
Як чорний бір шумітимо,
Як звір в пущах ревітимо,
Як блискавка в хмарах-хмарах
Кров'ю заснується,
Грім додолу в карах-карах
Грякне, й все заньметься.
І старий Дніпр в чварах-чварах
Встане й озоветься,—
Може і пісня з вітром ходитимо,
Дійде до серця, серце палитимо;
Може й бандуру ще хто учує,
Й серце зание і затоскує..
І бандуру і мене
Козаченко спом'яне!“

Буря вие, завиває
І сосновий бір трощить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грякотить.
Ніч то углем вся зчорніє,
То як кров зачервоніє!
Дніпр клекоче, стогне, плаче
Й гриву сивую трясє;
Він реве й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе..
Грім що гримне, в берег гряне,—
З хвилі бандура прогляне!
Запалало—і стемніло..
Застогнало в небесах..
Хлинув дощ.. загомонило
На горах, полях, в борах..
Старця й бандури немає,
Пісня по миру літає!

8. Рідна мова.

Рідна мова, рідна мова!
Мов замер без тебе я!
Тільки вчую рідне слово—
Обізвалось мов сім'я,
Обізвався батько рідний,
Що умер за козаків;
Мов народ, учулось, бідний
Застогнав із-під ляхів.

І здається: кінь ретивий
Топче наших ворогів;
Й бачиться: Дніпро спесивий
Спину гне за-для човнів...
Понеслися наші хлопці,
Зашуміла хвиля гень...
І при місяці й при сонці
Їдуть ніччю, їдуть вдень!

Було щастя, були чвари,
Все те геть собі пішло,
І як сонце із-під хмари
Рідне слово ізійшло,
Приняло козачі річи,
Регіт, жарти, плач, печаль:
Озоветься як із Січи,
Стане сміх і стане жаль.

9. Навіщення з могили.

(Із Еленшлегера).

Пан посватався і взяв дівчину.
І прижив він з нею три дитини.

І три роки вона панувала
На четвертий її поховали.

Пан поплакав по своїй коханці,
Далі й оженився на панянці.

Нехорошу вибрав він панянку:
Малі дітки плакали що-ранку.

Вона од них чолом не приймала,
Сиріток ногою відпихала.

Як плакали вони питки, їтки;
Говорила: пронадіть ви, дітки!

Взяла у них подушку білоньку,
Положила соломку гниленьку.

Взяла вона свічку із кімнатки,
Лягли дітки в темній хаті спатки.

Лякалися, плакали, не спали,
Слізеньками неньку викликали.

Чує ненька, дітки жалібненько
Плачуть, кличуть: де ти, де ти, ненько?

І до Бога душечка летіла:
„Пусти, Боже, до діток з могили!“

— „Лети, мати! тільки не барися:
Кукурікне,—в могилу вернися.“

Зозуленька пізно прилітає,
Кватирочку в пана одсуває.

Входить мати до діток в кімнатку:
„Чого лягли на соломці спатки?“

— Забрала в нас подушечки пані!—
„Чом свічка не горить в ліхтарні?“

— Взяла пані й свічку з ліхтарні.
Мамо, мамо! нас не любить пані!

Мамо, мамо! дай нам їстки, питки!
Не кидай нас, бо ми твої дітки!—

Вона тихо ключі в сонних брала,
Сорочечки з скрині повиймала.

Діточку нагодувала, вмисла
І в біленькі сорочки оділа.

Далі сонним ключі оддавала,
Сумна, страшна до їх промовляла:

„Зоставила я засіки повні;
За що-ж мої діточки голодні?

Я придбала пряжі повні скрині;
За що-ж діткам слати на гнилині?

У коморах воскові кружала;
Чи то й дою на свічку не стало?

Як кликнуть ще раз мене небогу
Мої дітки,—підемо в дорогу,

На суд вкупі підемо до Бога,—
Ви, дітки мої, і я, небога.

Як заплачуть дітбчки голодні,
Ляжете ви на столі холодні.

Як без світла ніч дітки злякає,
На труні в вас свічка запалає.

Як заплачуть вони на гниліні,
Спатимете в гнилій домовніні."

Як сказала, — і пропала. Мова-ж ізлякала
Панею і пана: —

Вони дітки голубили, годували, мили
Що-дня, пізно й рано.¹⁾

.....

ЗАВДАННЯ: 1. Зазначити мотиви лірики
Метлинського.

2. Зазначити образи, якими переважно ко-
ристується поет для виявлення свого настрою;
які образи найбільше подобаються авторові?

3. Якій настрої панує в ліриці Метлинсь-
кого?

4. Проаналізуйте вірші „Сирітка“ і „Наві-
щення з могили“ і підшукайте відповідні паралелі
з народної поезії. Порівняйте вірш „Сирітка“ з
віршем російського поета Козлова „Сельская си-
ротка“: чи є що спільне між ними?

СЕЛЬСКАЯ СИРОТКА.

(Вірш Козлова).

Россталась я с тяжелым сном,
Не встретясь с радостной мечтой;
Я вместе с утренней зарей
Была на холме луговом.

¹⁾ Текст звірено з першим виданням: „Думки и пісні
та ще де-що Амвросія Могилы“ (Харьков, 1839); вірші
„Сирітка (пізніша редакція)“ — з текстом вид. „Южный Рус-
ский Сборник“ 1818; „Рідна мова“ — з вид. Бедького „Моло-
дикъ на 1843 годъ“.

Запела птичка там, над своїми кущами:
В душистої рощиці привольно їй летать;
Вдруг с кормом нежно к неї стремится.., верно мати!
І залилася я сльозами.
(Сирітка не знала матері — її знайшли на голому
камені).

Покінута здесь, далеко от своих,
Не улыбалась я родимой ласке их:
Скитаюсь одна; везде чужие лица;
Сляву в деревне сиротой.

Подружки лет моих, окружных сел девицы,
Смидитесь звать меня сестрой.
И люди добрые сиротку не пускают:
На вечерниках их нет места мне одной;
Со мною бедной не играют
Вкруг яркого огня семейною игрой...
И тихо, тихо в храм святой
Иду я с горькими слезами:
Лишь он сиротке не чужой,
Лишь он один передо мной
Всегда с открытыми дверями.
И часто я ищу на камне роковом
Следа сердечных слез, которые на нем,
Быть может, мати моя ронила,
Когда она меня в чужбине оставила.

Одна между кустов, в тени берега густых,
Где спят покойники под свежою травою,
Брожу я с тягостной тоскою;
Мне плакать не об ком из них—
И между мертвых и живых
Везде, везде я сиротою...
Родная, где же ты? Увидимся ль с тобой?
Приди; я жду тебя все также сиротою—
И все на камне том; и все у церкви той,
Где я покинула тобою!

*б. Проаналізуйте віри „Смерть бандури-
сти“ і зробіть звізниц висновок про літературну
маніру автора.*

6. Мова Метлинського; теоретичні його погляди на значіння української мови.

7. Що нового вносить Метлинський в українську поезію сироти попередніх письменників?

30-ті роки. Романтичні настрої ще панували у всесвітній літературі в 30-х роках ХІХ століття, коли почав свою літературну діяльність Метлинський. Правда, під впливом розвитку капіталізму й виступу на життєву арену нового чинника—пролетаріату старий романтизм тих часів (ми не говоримо тут про романтизм, як про одвічне прагнення людської душі до ідеального, надлюдського, іраціонального, тоб-то такого, що не підлягає законам розуму) почав заступатися новим напрямком—реалістичною літературою, де не стільки шукали заспокоєння в минулому, як спостерігали сучасне—казковий розвиток промисловости і зв'язані з ними зміни в економічному й культурному житті. Але романтизм затримався найбільше у тих народів, що оце прокинулися до нового національного життя, тоб-то переважно у народів слов'янських. Романтизм, ідеалізуючи героїчне минуле, будив згадки про ті часи, коли народ жив самостійним життям, коли в боротьбі з зовнішніми ворогами виковувалася його індивідуальність, його єдина воля; і сягаючи духовним зором у те колишнє, романтики перегортали сторінки старих рукописів, літописів, хроник, мемуарів, щоб звідти винести ідеал для сучасного. А спостерігаючи це сучасне, романтики бачили, як далеко воно одбігло від славного минулого, і, не бачучи й не вмюючи шукати іншого виходу, вони переймалися песимістичним,

елегійним настроєм; вони спостерігали в сучасному житті лише здрібнілість ідеалів, лише гніт, нещастя, сум і тугу і з тим більшою охотою поверталися до вивчення колишнього життя. Приймаючи, що ідеали колишнього все-ж таки найбільше збереглися серед народніх, селянських верств та їхньої народньої поезії, романтики велику увагу звернули на те, щоб зберегти ці дорогоцінні твори народньої уяви від остаточної загибелі в умовах нового життя.

Той-же самий настрій був і серед українських письменників 30-х років. Ми бачили вже, що й Гулак-Артемівський, і Гребінка, й Боровиковський з охотою використовували романтичні сюжети, шукаючи їх то серед західніх письменників, то серед утворів української народньої поезії. І що ближче підходимо до 40-х років, то цей романтичний настрій збільшується. Перше, жорстока політична реакція Миколи I, перетинаючи шляхи до сучасної діяльності, мимоволі примушувала поетів мріяти про славне минуле; а друге—загальна зацікавленість українською народньою поезією (збірники кн. Цертелева, Максимовича, Срезневського) звертала увагу на ці коштовні уламки колишнього. На Україні це призвело до ідеалізації козаччини, гетьманщини, до загальних мрій про минулу волю, але разом з тим це призвело до політично-соціального опортунізму з боку письменників-романтиків: ідеалізуючи минуле, вони часто примирялися з сучасним укладом життя і були вірними підданцями російського царату в особі Миколи I, а деякі з них то виправдували й страшний інститут соціального поневолення—кріпацтво.

Загальний характер лірики Метлинського. Амвросій Метлинський був один із найвиразніших представників цього романтичного напрямку. У своїх віршах він ідеалізує минуле України, він хоче „на бандурі розігратися, в старині-бувальщині покохатися“, він прислухається до козачкої спадщини і „плаче-оплакує козаків, своїх братів, кості по степах в пісках ховає, пісню поминальну співає“. Згадуючи „про де-що“, поет хоче, щоб це миле, колишнє життя „з нами шуміло, гуло, і гуркотіло, стогнало, ревло“, щоб „вітер схватився“, щоб „в лузі, в діброві загомонило“, щоб „море повстало і заревло“ і щоб під цю лиху годину вийшов гетьман з козаками і рознові-би про своє героїчне життя. Гетьмани, козаки; степ, поле, вітер, море, могили; списи, рушніці, бандура—ось ті допоміжні образи, що ними з охотою користується поет-романтик. Він утворює й відповідний пейзаж, щоб він гармонував із страшним, надприродним процесом наближення минулого життя до сучасної здрибнілості: ніч—то страшна, жахлива, то загадково-спокійна; шелестить вітерець або „грім і вітер землю й море б'є, карає“; „старий Дніпр шумів, гомонів“ чи „із моря глибокого крута скеля піднімається“, картина кладовища, де „по-під чорними хрестами труни та труни все з козаками, з молодцями“.

Правда, інколи автор зазирає і в сучасне нужденне життя, але бачить в йому тільки горе, тільки сирітство й нещастя („Старець“, „Шинок“, „Спіртка“) і з жалем згадує про минуле життя, минулих людей („Глек“).

Погляди Метлинського. Це віддалення Метлинського від мотивів сучасного й захоплення ми-

нулим спричинилося до повної відсутности критицизму й до ідеалізації режиму Миколи I.

Є, в нас віра, царь і мова
Г чимало нас, Словен,
Все своє в нас: ну, чого вам
Ще шукати в бусурмен? („Самотні снівці“).

І навіть инколи здається, що відродження козацтва потрібне авторові тільки на те, щоб „цареві служити“, „ворога губити“, щоб обороняти свою російську „родину“ (батьківщину).

Проте цей офіційний патріотизм мирно вживався в душі автора з любов'ю до України, до її народу, до її поезії й мови:

Зрадник од людей ласки не знатиме,
Сам він од себе в пущі тікатиме;
Ного рідне слово в пісні не трітїме,
Пому пісня в серці углем горітїме („Зрадник“).

Він з жалем зазначає, що „українсько-руська мова з дня на день забувається і мовкне, і прийде час—забудеться й умовкне“. Але до цього питання він підходив як романтик, він жив тільки минулим, і сучасне становище соціально пригнобленого села та його соціальне й національне визволення цілком не обходили нашого поета.

Форма віршів Метлинського. Вірші Метлинського з боку форми не дуже вдосконалено: найчастіше це силабічна метрика, що инколи наближається до тоничного розміру народніх пісень; певного ритму майже немає в віршах Метлинського.

Зірочки погасли в почнім небі,
В хмарах помутився ясний місяць...

Тут кожний рядок має свій розмір, кожне слово—свій наголос.¹⁾

Рими у віршах Метлинського здебільшого дієслівні, малохудожні, і вимоги мелодійности, милозвучности далекі від ідеалу. Ось тому автор хоч инколи й захоплює читача, але вражає неохайністю й необробленістю форми, і це значно зменшує мистецький вплив творів Метлинського.

Значіння поезії Метлинського. Метлинський збагатив українську поезію новими мотивами відтворення минулого життя України. Правда, це відтворення було романтичним, занадто суб'єктивним і далеким од історичної дійсности, але цим самим поет навертав своїх сучасників шукати в минулому стежок для сучасного і вивчати народню поезію, що зберегла найбільше пам'яток минулого. В цьому Метлинський був безпосереднім попередником Шевченка, який, одкинувши консервативну ідеологію поета-романтика, використав минуле для боротьби з сумним сучасним.

Продовжуючи перекладну діяльність Гулака-Артемовського та інших письменників, Метлинський дав зразки чеської, польської і німецької поезії і цим підніс значіння української мови як культурного фактора²⁾.

1) У примітці Метлинський і сам пише: „Розмір в одних думках і піснях—народній, у других—суто-товничний, у де-яких—товничний-мішаний“.

2) Крім загальних оглядів літератури (Огоновського, Петрова, Єфремова), про Метлинського є передмова д-ра Кир. Студинського до видання творів поета („Думки і пісні Амвросія Метлинського“, Львів, 1897); про погляди Метлинського—в книзі того-ж Студинського—„Літературні замітки“ (Львів, 1901).

Творчість Амвросія Метлинського у світлі критики.

І. М. Костомаров.

„Думки й П'єси“ Амвросія Могили—це зібрання оригінальних віршів і перекладів, переважно лірико-описового характеру. Поет впливає свої почуття, збуджені вражіннями українського побуту. Більша частина його творів визначається справжнім хистом і особливою художністю. У Могилі немає того саморозвитку, як у Шевченка; він не утворює ідеалів народньої поезії, не висловлює почуттів, що мимоволі лилися-б з невідомого джерела: його почуття йде разом з думкою; він вивчив ескарбницю поетичної сторони України й являється скрізь, як талант, свідомий свого предмету. Могила що до форми поет ліричний, але суб'єктивність в йому проривається непомітно; ви пізнаєте його індивідуальність, коли перейметеся тим, що він вам об'єктивно висловлює. Візьміть, наприклад, перший його вірш «Бандура»:

Про гетьмана, чи про гайдамаку
Дід заспіває, в бандуру заграє,—
Плаче бандура, мов оживає,
Жаль візьме дитину, візьме і бурлаку.
Його бандура, схоже він, завие;
Його бандура й вороном закряче;
Мов та дитина, жалібно плаче...
Сльози поллються, серденько ние...

Власні почуття поетові висловлюються тоді вже, коли явище, що їх збудило, опановує

вас, і вам трапляються його вражіння, і ви визнаєте їх за свої. Він ніби не хоче висловити всього, що в його на душі, і ділиться разом з вами, не признаючись. Це достоїнство справжнього мистця, і не можна не бачити тут української вдачі... Характер віршів Могили визначається глибоким сумом і вірними зображеннями стародавнього побуту. Він чудово зрозумів поезію степового козацького життя; у його козак скрізь істота висока, але разом буйна й дика; сцену дії його покрито туманом і слезами... Язика у „Думкахъ и Пѣсняхъ“ чистий, благородний й особливо оригінальний. Вірші щиро українські; Могила пише більш силабичним розміром, що инді подібний до метричного, часто-густо міняється в тій-же п'єсі: в кожній думці своя форма. Поет не обмежує себе визначеною мірою, і тому в його все так вільно й безпосереднє, і думку висловлено цілком, і гармонія віршу відповідає гармонії чуття.

II. Мик. Дашкевич.

Любов до рідного слова Метлинського уважав ніби-то обов'язком любови до батьківщини, і в одному з його творів зображується сумна доля „Зрадника“, що „зневажає родину“. Ми не знаємо про відносини Метлинського до Харківського гуртка українських літераторів, але можна гадати, що він поділяв їхню прихильність до українського слова і в єднанні з ним він черпав нове натхнення. Де-які з віршів Метлинського присвячено Мик. Костомарову (Ієремії Галці), Основ'яненкові та Ів. Срезневському. Де-який вплив цих письменників можна помітити і в поезії Метлинського.

Метлинський приєднався до романтичної школи, але в той-же час зберіг оригінальність і стояв на народньому ґрунті: він — співець української старовини, що вже згасала; про неї він чув перекази з уст козаків і кобзарів, останніх представників її, що вже вимірали.

Псевдонім (А. Могила), під яким Метлинський виступив із своїми творами на українській мові, пояснюється ототожненням України з могилами, де заховано її минулу славу... Думки Метлинського — ніби візьма брєсда покоління, що вже зі-йшли в могилу. „Старий“, „стародавній“ Дніпро не раз згадується у творах Метлинського. Поет зображував козаків, що пливають Дніпром. Діброва, що шумить над Дніпром, прохає козаків, утікачів з України, не покидати рідної матери (України), яка може дістатися до рук Татарові й Ляхові. Але визнання нових умови життя й російський патріотизм ясно виступають у творах Метлинського. Одного вірша присвятив він спогадам про 1812 р. Поет не забуває і про участь козаків у визволенні „святої Москви“ від ворогів. Горілу Москву уявляє поет свічкою, запаленою „братом на поминки“. Поет закликає співців до патріотичної служби на батьківщині, радить нічого не шукати на чужині.

Муза Метлинського — переважно народня. Поет не сподівається на особливе співчуття вищих кол суспільства. В думках Метлинського часто чути відгуки народніх переказів, напр., у легенді „Підземна церква“. У „Покотиполі“ відтворено мандрівний переказ про те, що навіть рослина може вказати на смерть неповинної людини. Так само

вплив народньої поезії позначається і в стилі, і в розмірі де-яких думок і пісень.

Вірші Метлинського, що торкалися сучасности, виявляють знання народнього життя, але не визначаються різноманітністю й глибиною змісту. В них більшість картин перейнято сумним колоритом. Зображено жебрака, сирітку, ножежку після гучної гулянки („Гулянка“, „Шинок“,) кладовище і смерть на йому діда, який згадує перед тим про своїх старих знайомих, що „почвалали“ в мстилу; у цих спогадах повстає цілий ряд характерних осіб. У піснях також оспівується іноді сумна доля („В'язнько“).

Картини природи у Метлинського здебільшого також сумні, і навіть вигляд тихої природи навіює йому сумні думи...

Ми не можемо ставити так високо українські твори Метлинського, як їх оцінювали найближчі сучасники, напр. Костомаров у своєму відомому огляді української літератури в „Молодикові“. Поетичні порівняння в Метлинського не завжди вдалі, напр., у вірші, де зображено козака, що йде „горою, долиною“ і розмовляє „з милою дівчиною“; гайдамаку, що йде лісом і розмовляє з своєю „дубиною“, і чумака, що „чвалає“ за своїм возом і провадить розмову з сином. Поезія Метлинського не визначається широтою замислів. Не завжди можна визнати гармонійною і мову віршів Метлинського. Визначна риса її — особлива образність, що полягає в силі звукоподібних слів, що Метлинський ставить на карб українській мові, і у вживанні й повторенні низки однакових чи майже з однаковим значінням слів (вірш „Гулянка“).

Вірш не завжди легкий і звучний, взагалі, поетичний хист Метлинського був, видно, не дуже великий, але все-ж таки поет заслуговує доброї згадки. Оригінальні вірші Метлинського, видані 1839 р., закінчуються „смертю бандуриста“ з епіграфом: „Утрудихся зоввій, измолче гортань мой, буря потопа мя“. Кінець „сумного співця“— бандуриста, що кинувся потім у Дніпрові хвилі, які повинні були довести його до моря, — чи не був пересторогою сумної долі поетової? Хай-же справдяться що-до його й наведені слова бандуриста: згадаємо його добром.

Примітки. 1. Витя з тієї-ж статті Костомарова в збірнику „Молодик“ на 1844 р.

2. „Биографическій словарь профессоръ Университета св. Владимира. Составилъ В. Иконниковъ“ — 13, 1884 стор. 420 — 423.

МИКОЛА КОСТОМАРОВ.

180

Микола Костомаров.
(1817—1885),

Микола Костомаров.

(Біографічна основа).

Р. 1817-го народився на Вороніжчині в сім'ї багатого поміщика Микола Костомаров. Учився напочатку в Воронізькій гімназії, а потім у Харківському університеті. Живучи в Харкові, Костомаров близько познайомився з тодішніми професорами та письменниками — Гулаком-Артемовським, Ол. Корсуном, І. Срезневським та инш., що тоді дуже цікавилися українською літературою і українською етнографією, збирали пісні й давні перекази та видавали їх у світ. Під впливом цих видань і особистих знайомств із кращими представниками української літератури в Харкові Костомаров починає пильно вчити українську мову, а через де-який час — писати вірші на цій мові.

Р. 1833-1840-го Костомаров друкує в Харкові свої драматичні сцени „Сава Чалий“, збірники віршів — „Українські балади“ і „Вітка“; пізніше містив вірші в тодішніх літературних збірниках (під прибраним ім'ям Ієремії Галки).

Р. 1845-го, після де-яких мандрівок, Костомаров прибуває до Києва для праці в 1-й гімназії і збирання матеріалів з історії України по київських архивах. Тут Костомаров зустрівся з тодішньою українською молоддю — Опан. Марковичем,

Миколою Гулаком, Василем Білозерським, Пант. Кулішем, Тар. Шевченком та инш. Після де-яких нарад вони вирішили (на початку 1846 р.) закласти „Братство на честь Кирила і Методія, первоучителів слов'янських“, що тепер звичайно зветься „Кирило-Методієвським братством“. Мета цього товариства—національно-політичне й соціальне визволення українського народу з рук російського царату й утворення вільної федерації з усіх слов'янських народів. Головні думки цього товариства подав Костомаров у Статуті товариства та инших творах братчиків; ось, напр., як це викладає відозва „До братів українців“, писана рукою Костомарова.

„Оцю розвагу полагаючи перед ваші очі, даем вам уважати, чи добре воно так буде:

1) Ми приймаємо, що усі слов'яне повинні з собою поєднатися.

2) Але так, щоб кожен народ скомпонував свою Річ-Посполиту і управляв незмісимо з другими, так, щоб кожен народ мав свій язик, свою літературу і свою справу общественну. Такі народи по нашому: Москалі, Українці, Польки, Чехи, Словаки, Хорутани, Ілїри-Серби і Болгари.

3) Щоб був один Сейм, або Рада Слов'янська, де-б сходились депутати оду всіх Речей Посполитих, і там розважали-би і порішали такі діла, котрі-б належали до цілого Союзу Слов'янського.

4) Щоб у кожній Речі Посполитій був свій правитель, вибраний на года, і над цілим Союзом був-би правитель, вибраний на года.

5) Щоб у кожній Речі Посполитій була посполита рівність і свобода, і станів не було вовсе.

6) Щоб приймано депутатами і урядниками не породу, не по недостатку, а по розуму і просвіщеності, народнім вибором.

7) Для того, щоб св. віра Христова була основою закона і общественної справи в цілому Союзі і в кожній Речі Посполитій.

Оце вам, братія Українці обох сторон Дніпра, подаєм на увагу: прочитайте пильно, і нехай кожен думає як свого дійти і як-би лучче воно було“...

Братчики гадали приєднати до свого товариства багато нових прихильників не тільки на Україні, але й по всій Слов'янщині, та цього не пощастило їм виконати: через донос одного зрадника товариство викрили, а всіх братчиків-провідників заарештували.

Р. 1847-го Костомарова заарештовано і, після допиту й сидіння в фортеці, одпроваджено до Саратова; тут, на дозвіллі, Костомаров почав пильніше студіювати старі часи на Україні і в Росії, а також обробляти зібрані вже матеріяли. Так розпочалася славна наукова діяльність Костомарова, як видатного історика.

Р. 1859-го Костомарову дозволено повернутися, і він живе в Петербурзі; студіюючи науки як учений історик і беручи близьку участь у тодішніх українських гуртках; між иншим, Костомаров багато працює в українському журналі „Основа“ (1861-62), а також допомагає виданню книжечок для української школи й народу.

Поетична діяльність Костомарова майже цілком припиняється, і він виступає тільки як історик та публіцист.

Р. 1885-го Костомаров помер.

Примітки: Розвага—тоб-то думки, міркування.
Річ Посполита (з польської мови)—державна. Общественний—громадський.

Усій Кирило-Методієвській справі буде присвячено окремий випуск „Шкільної бібліотеки“.

.....

Матеріяли до біографії М. Костомарова.

I.

Захоплення народньою поезією.

Перший раз у житті я здобув українські пісні видання Максимовича 1827 року, російські пісні Сахарова заходився читати їх. Мене вразила і захопила непідроблена краса української народньої поезії; я ніяк і не передбачав, щоб така виборність, така глибока і свіжість чуття була у творах народу, такого близького до мене, про якого, як мені ясно стало, нічого я не знав. Українські пісні до того захопили мого чуття й уяву, що за який-небудь місяць я вже знав напам'ять збірник Максимовича, потім заходився коло другого його збірника, познайомився з історичними думками і ще більше заховався в поезії цього народу. Коли-ж я прочитав „Запорозьку Старину“ Срезневського і наівно вірив у правдивість уміщених там пісень, під назвою народних, а також історичним поясненням видавця цієї книжки, то книжка ця довела мене до помилки. Одначе, не мене одного вона спокусала: багато знавців і любителів народньої поезії вірили в те, що в ній видавалось за народній витвір і за історичну істину. За допомогою Амеросія Лук'яновича Метлинського, з яким я зійшовся ще живучи у Артемовського-Гулака, де він був домашнім учителем, я познайомився з видавцем „Запорозької Старини“, Ізмаїлом Івановичем Срезневським, що тоді вже одержав звання ад'юнкта-професора статистики в університеті. Знайомство це мало

надовго для мене сильний вплив. Ізмаїл Іванович, у той час хоч і дуже молодий чоловік, був глибоко начитаним, надзвичайно розумним, з великим запасом і охотою до наукової роботи. Й став часто бувати в нього і хата його зробилась для мене улюбленим місцем відпочинку й обміну думок. Ізмаїл Іванович Срезневський жив тоді за Іонанію, в будинку Юнкфера, разом з матір'ю, жінкою дуже розвинутою, доброю, гостинною і гарною музикою. Хоч фахом його була статистика, але-ж він не цурався красною письменства й поезії, мав особливу любов до слов'янських мов і літератур. Любив також українську народність, з якою мав нагоду близько ознайомитись, коли учительовав у одного поміщика на Катеринославщині, Почільського, подалеко від дніпровських порогів. Взагалі наближення моє до цього чоловіка сильно сприяло моему нахилу до вивчення української народності. В цей час од народніх українських пісень я перейшов до читання українських творів, яких, як відомо, тоді було дуже мало. До того часу я не читав ні одної української книжки, крім Енеїди Котляревського, яку ще в дитинстві, за батька, задумав було читати та, мало розуміючи, кинув її. Тепер озброївшись новими поглядами, я здобув Квітчині оповідання, які він видав у той час під псевдонимом Грицька Основ'яненка. Моє знання української мови було до того не велике, що я не міг зрозуміти „Салдатеського Патрета“, і дуже шкодував, що не було словника; відсутність словника заміняв мені мій слуга, родом з нашої слободи, на прізвище Хома Голубченко, молодий хлопець років шіснадцяти.

Крім того, де тільки я зустрівався з близько-знайомими українцями, то без церемонії закидав їх запитаннями: як зрозуміти таке-то слово, чи такий-то зворот мови. В невеликий час я переріхав усе, що тільки було надруковане по-українському, але-ж цього було для мене мало; я хотів ближче ознайомитися з самим народом не по книжках, а з

живої мови, з живих стосунків із ням. З цією метою я почав улаштувати етнографічні подорожі з Харькова по сусідніх селах, по шинках, які в той час були справжніми народними клубами. Я слухав розмови, записував слова й вирази, вмішувався в бесіди, розпитував про народне життя-буття, записував всі відомості, що мені подавались, і примушував співати мені пісень. На все це я не шкодував грошей і як що не давав їх прямо в руки, то годував та поїв тих, з ким вів бесіду.

II.

Поетична діяльність і видання творів.

Не дивлячись на невелике моє знайомство з українською мовою й народністю, я задумав писати по-українському і почав складати вірші, що в майбутньому вийшли з друку під назвою „Українські балади“. Коли я пробував читати мої твори знайомим українцям, бувшим своїм товаришам, те зустрівав дуже непохвальні думки, де-хто глузував з мого незнання і зазначав мені огріхи, де-хто звертав на сміхи саму ідею писати на українській мові.

Дивно, що Амвросій Лук'янович Метлинський, що потім сам писав і друкував по-українському, належав до супротивників моїх ідей про українське писання. Я не піддався нічому і все більше і більше захоплювався.

В лютому 1838 року я розпочав драматичний твір і протягом трьох тижнів створив „Саву Чалого“, взявши зміст з відомої народньої пісні, але зробив велику історичну помилку, не до речі віднесши подію, про яку співалося в цій пісні, до першої половини XVII віку, тоді як воно відносилось до першої половини XVIII. Коли я прочитав свого „Саву Чалого“ І. І. Срезневському в присутності де-яких знайомих українців, він дуже похвалив мій твір, а інші знаходили в ньому різні огріхи.

За „Савою Чалим“ я видав до друку і свої вірші, давши їм загальну назву „Українських балад“, назву, що не цілком підходила до змісту всіх уміщених там віршів. Обидві книжки, після всіх цензурних митарств, побачили світ весною 1839 року. Любов до українського слова все дужче захоплювала мене; мені було прикро, що така чудова мова залишається без усякої літературної обробки і крім цього підпадає під цілком незаслужоване призирення. Я скрізь чув грубі вибрики й глум над „хохлами“ не тільки од росіян, але навіть од українців вищого класу, що вважали за дозволене глумитися з мужика та його способів виразу. Таке відношення до народу та його мови мені здавалось зневажанням людської гідности, і що частіше зустрівав я подібні вибрики, то дужче привертася до української народности. Переїзжаючи з Харькова у свій маєток і назад до Харькова, я по дорозі завів собі в різних місцях знайомих селян, до яких я заїздив і за їхньою допомогою сходився з народом. При цьому я записував велику кількість пісень і різних відомостей про обряди та звичаї.

III.

Харьківський гурток українських письменників.

У цей час я споріднився з цілим гуртком молоді, таких-же як і я відданих ідеї відродження української мови й літератури; це були:

К о р с у н, юнак, вихованець харьківського університету, родом з Таганрогу, син досить заможного поміщика; — П е т р е н к о, бідний студент, родом з Ізюмського повіту, юнак меланхолійного характеру, що у своїх віршах завжди звертався до своєї родини, до своїх родинних відношень; Щ о г о л і в, студент університету, юнак з великим поетичним таланом, який, на жаль, рано зник; його жива уява найчастіше неслась у старе козацьке життя; К о р е н и ц ь к и й, сільський

дьякон: в його віршованій поемі „Вечорниці“ помітний великий нахил до сатири і вплив „Енеїди“ Котляревського: самий його твір написано тим-же розміром і складом, що й „Енеїда“; нарешті семинарист Писаревський, син багачки, що писав вже по-українському, і видав драму „Кувала на Івана“: цей юнак володів добре мовою, вірш його був правильний і звучний, але великою творчого таланту він не виказував. Корсун упорядив видання українського збірника („Сніг“) і наповнив його віршами як власними, так і своїх співробітників; самому видавцеві належали віршовані оповідання, взяті з пародійного вплисту про мандрування Христа з апостолом Петром по світу і про різні пригоди, що були з ними; оповідання переказано правдиво, але цензура не дозволила друкувати ім'я Христа й апостола Петра, і Корсун мусив замінити їх іменами „Білбога“ та „Юрка“.

Я вмістив туди переклад де-кількох єврейських мелодій Байрона і трагедію „Переяславська ніч“, написану п'ятистопним ямбом без рим, не розбиваючи на дії, з хором, що надало їй характер наслідування стародавній грецькій трагедії. Сюжет трагедії взятो з доби Хмельницького, з самого початку його повстання, але-ж мені значно пошкодило довірря, що я надав таким мутним джерелам, як „Історія Русов“ Копицького і „Запорозька Старина“ Срезневського; крім того я ухилився од суворої відповідности умовам віку, який я взявся відбивати, і внаслідок бундючність та ідеальність, що розвинулась в мені під впливом Шіллера. Слідом з'явився другий діяч по відродженню української літератури: то був Бецький, що почав готувати збірника, якого хотів зановити статтями, писаними по-українському, або які мали відношення до України. Познайомившись зо мною, він виявив добре бажання збирати в єдине розкидані сили духовних діячів і скерувати їх до того, що мало місцевий етнографічний та історичний інтерес. Я зрадів такому по-

явленню, тому що бачив в цьому зорю того літературного відродження, що давно стало мою улюбленою мрією. В цей час я познайомився з Григорієм Федоровичем Квіткою і став частенько їздити до нього в село Основу, недалеко від Харькова, де він жив у маєтку свого брата сенатора, займав там невеликий будинок, що стояв окремо від науських будівель. Я дуже полюбив цього дідуся, що від щирого серця любив свою народність; його дружина сирвила на мене приємне вражіння; вона не була родом з України, але говорила з великою любов'ю про все українське. Іноді я їздив до нього з Бецьким, іноді—з Корсуном.

IV.

З листа Костомарова до Максимовича.

8 вересня 1861 р.

Хотел было я перебраться на Украину, чтобы провести остаток дней в стране своей, текущей млеко и медом, но увы! сильные мира сего, сидящие на седлицах власти, по наущениям суетаголивых клеветников, не допустили меня. Я любил всю жизнь Украину, ее народ, ее язык, ее природу; за это меня следует лишить возможности дожить и умереть там.

.....

Примітки. Всі ці матеріали (перші три уривки) з автобіографії Костомарова:—„Литературное наследіе“ СПб. 1890.

Стор. 186, рядок 9 зв.: Максимович Михайло (1804-1873)—відомий учений етнограф і письменник, перший ректор Київського університету. Року 1827-го Максимович видав „Малоросійскія пѣсни“, де вміщено 130 пісень, з передмовою, словарем і замітками. 1834 р.—„Украинскія народныя пѣсни“, тут українські думки й козацькі побутові пісні—всього 113 пісень. 1849 р.—„Сборникъ украинскихъ пѣсень“ ч. I, де подано 40 пісень. Ці збірки Максимовича, хоч і подають ніколи неповний ма-

теріял, але-ж складають високу художню цінність; ними захоплювалися найвдадніші українські та російські письменники 30-40-х років.

Стор. 186, ряд. 9 зв.: Сахаров Іван (1807—1863) — відомий видавець російських народніх пісень, казок, легенд, переказів та інших творів народньої поезії, при чому ці твори він переробляв на стародавній ніби-то лад („Сказанія русскаго народа“, 2 тт.; „Пісни русскаго народа“, 1828—1830. „Русскія народныя сказки“—1841 та ин.).

Стор. 186, ряд. 12 зв.: Срезневський Ізмаїл (1812—1880)—професор Харківського, а потім Петербурзького університетів, знаменитий російський учений—філолог. Живучи в Харкові, Срезневський, хоч і великорос родом, дуже захопився уламками української народньої поезії. 1832—33 р. він скрізь записував пісні, а особливо на Катеринославщині, в маєткові поміщика Подільського, коло Дніпра, де він хтив дітей цього поміщика. „Ч тепер, мамо,— піше він звідти до матері 27 лютого 1833 р.,—знаю старовину запорозьку, як своє власне життя. Поволі я зібрав відомостей дуже багато“. Він вишукував там на Запорозьких землях, старих колишніх запорожців і записував од них думи й пісні. Так виникла чимала збірка, куди ще додано було „перекази літописців“—„Запорожская Старина“ у 6 частинах, р. 1833.—1838, що велику службу справдла в пробудженні української інтелігенції, хоч наукова критика виявила там багато фальшованих, підроблених творів у дусі того романтичного часу; тут автор мав на меті „виявити важливість української народньої поезії з боку історичного та етнографічного“.

З 9 вересня 1837 р. до 17 вересня 1839 р. Срезневський посідав катедру політичної економії та статистики, а потім, повернувшись з наукової командировки з Слов'ящини, Срезневський цілком припинив свою роботу з української етнографії.

Стор. 188, ряд. 14 зв.: „Українські баллади“ Костомарова побачили світ 1839 р. й містили в собі 17 віршів, з них 1 („Співець“) подано вище.

Стор. 188, ряд. 8 зв.: „Драматичні сцени в 5 дійх“ під заголовком „Сава Чалій“ Костомаров видав окремою збіркою 1839 р.

Стор. 189, ряд. 11 зв.: „В цей час...“, тоб-то 1840 р.

Стор. 189, ряд. 8 зв.: Корсун Олександр (1818—1891), в 40-х роках учився в Харківському університеті і служив у Харкові (до 1848). Тут він видав 1841 р. альманах „Сніг“, де вмістив твори таких українських письменників: 1) М. Костомарова (трагедія „Переяславська ніч“); 2) П. Кореницького (сатирична поема „Вечориці“); 3) Писаревського Петра (віршована повість „Стецько-мобилиція“, кілька байок); 4) Писаревського Степана, батька Петра, і 5) Писаревської Марти, дружини Стоянкової (кілька віршів, між иншими—наслідування італійському поетові Петрарці, вірш М. Писаревської); 6) Мих. Петренка (кілька журливих віршів) і 7) самого Ол. Корсуна (кілька оригінальних і перекладних віршів).

Під заголовком „Українські повір'я“ Корсун вдав 7 народніх казок, де-які—сперш на апокрифічних переказах. Костомаров писав Корсуну 1878 р.: „Ваш лист переніс мене знову в минулі часи молодости; пригадався мені і маленький будиночок проти озера, де ви жили, і „Сніг“, що ви тоді видавали. Скільки було тоді надій, скільки юнацьких захоплень! Багато де-чого стало пустоцвітом, але не з нашої вини; ми-ж тримали себе широким одверто, і в тому нашому сумлінню на старості-літніх нагорода“.

Поетична діяльність Корсуна з художнього погляду мало чого варта, а з громадського боку людина це була дуже поміркована, навіть ретроградна.

Стор. 189, ряд. 7 зв.: Петренко Михайло (народ. 1817 р.), автор кількох меланхолійних віршів, між иншими відомої думки—„Дивлюсь я на небо та й думку гадаю“, під заголовком „Небо“.

Стор. 189, ряд. 4 зв.: Щоголів Яків (1824—1898)—відомий український поет, що у 40-х роках (1843) лише почав свою поетичну діяльність, а розгорнув її як слід значно пізніше, у 70—80 рр. (власне, з 1864). Пізніше він видав дві збірки поезій—„Вореклю“ 1883 р. і „Слобожанщина“ 1898 р. (Нова збірка творів під редакцією проф. Сумцова—Харків 1919). Але перші свої спроби поет навіть не вмістив у ці збірки і висловився про них так у передмові до збірки „Слобожанщина“:

„Як що в ранньому юнацтві я написав ще кілька п'єсок, уміщених колись у Харківському „Молодику“, то

й змістом і формою вони настільки мізерні, що їх неможливо було й завести в мої збірки.

Стор. 189, ряд. 1 зв.: Кореницький Порфирій—досить талановита людина, життя якої складлося дуже невдаю. В 40-х роках він умістив свій кращий твір, поему „Вечорниця“ у „Снопі“, а байку „Панько і верстива“ в альманаху „Ластівка“; пізніше знайдено ще два його твори („Нехай“, „Дяк і гуся“).

Стор. 190, ряд. 12 зв.: „Історія Русов“—так звалися праці з історії України, що подає огляд історичних подій на Україні до кінця Гетьманщини. Автором її колись вважали письменника XVIII століття Юрія Кониського, але тепер гадають, що її склав Грицько Полятика.

„Історія Русов“ ідеалізує українську старовину, особливо значиння української старшини до політичної самостійності України, і цей настрій падав їй великого значиння й серед української інтелігенції всього XIX століття. Її видано в 40-х р.р. XIX століття, але ж відома вона була з сил рукописних списків.

Стор. 190, ряд. 6 зв.: Бецький Іван—видав у 1813—44 р.р. три збірки під заголовком: „Молодикъ. Украинскій литературный сборникъ“, але тільки в одному маємо поетичний український матеріал: 1) Квітині повісті—„Черекотипоне“, „Підбрехач“; 2) Костомарова М.; 3) Шевченкові вірші і балада „Утоплена“; 4) Щоголева Як.; 5) Чужбинського А.; 6) Бодяньського Ос.; 7) Мегли А.; 8) Петренка М. і 9)—25 народніх пісень. В другому збірникові (на 1841 р.) кілька історичних та етнографічних статей, крім того—цінна критична студія Костомарова—„Обзоръ сочиненій, писанныхъ на малороссійскомъ языкѣ“.

Стор. 191, ряд. 3 зв.: Квітка Грицько, відомий український письменник, що писав під прибраним ім'ям Основ'яненка (1778—1843).

Переяславська ніч.

Трагедія.

*Тако свободився народ руський з-под ига
ляцького, єгипетського.*

Ой у нашій у славній Україні
Бували колись преславні азігодні, без-
дольні години.
Ніхто Вєраїнцив не ратував,
Ніхто за їх Борови жодить не посилав,
Тільки Бог святий наших не забував.
Отже и прощай, і вийшли всі неводини,
Немає нікого, щоб нас подолила!

Дієві ^лдіюде.

Переяславський староста.
Анастасій, священник.

Иїд Оврам,
Зацвиліковський,
польськ. офіцер.

Семен Гердик.

Петро Корженко.

Опанаас, його племенник.

Чужестранець (Лисенко).

Марина, сестра Лисенкова.

Козаки—Переяславці.

Польські жовніри—Хор.

Діється в 1649 році в городі Переяславі під Ве-
ликимдєнь.

СЦЕНА І.

Петро, Чужестранець.

Петро.

Чи се-б то й правда так, як ти казав?

Чужестранець.

Чи Дніпр у вас так широко розлився,
Що чутка з тої сторони доходить,
Як із Московщини?... Все Задніпров'я
Мов грім його ударив, запалало.
З лугів, з ярів виходять гайдамаки.
Вівчарь міня на сніг свою гірляну,
Забув плугатерь ниву: леміши,
Серпи ідуть на військове діло;
Старі на конях їздять, і жінки
І діти поробились козаками.
Що-дня біжать до гетьмана кравчини,
Страшенне військо стало. Лях і жид
Не мають місця голови сховати.
В Покутті, по Подоллі, по Волині
Всі городи повизволялись: скрізь
Побили старостів, повипахали
Жовнірів, замки оддались із-сили,
В церквах ніде служить нема поміхи,
І скрізь, скидаючи кроваву одежу,
Йдуть козаки до церкви дякувати Богу.

(На запитання Чужестранця, чому не піднімаються на Ляхів Черенславські козаки, Петро відповідає, що дужчі і завзятіші порозходились або забиті, а у інших усе одняли: ані шабліюки, ані рушниці, ані грошей—

„Гаразд, де сила є?“)

Чужестранець (показує на груди).

Тут наша сила! (Показує на небо). Там надія
наша!

Я чоловік бувалий, багато бачив;
Багацько й сам одбув і бід і лиха;
Бач, ока правого нема, і права
Рука відрублена, і тут у грудіх
Дві кулі вліплено..
Хоч золотом всього мене обвієш,
Воно не буде того кошту мати,
Як отєї рани: через Їх я мушу
Усякому українцеві сказати:
Дивись і знай, що й я служив родині;
І ти, мій брате, так служив їй муєши!..

(Як на приклад, Чужестранець вказує на криваві події в Каневі, де сила було загублено і винних і безневинних, але ж, як наслідок, було відімкнено церкви, і козаки мали задоволення, що досить помітилися над ворогами.)

Лунає Великодній дзвін до церкви.

(В сценах II—IV описується тяжке непорозуміння на релігійному ґрунті, од якого визволяє переяславців Чужестранець).

СЦЕНА V.

Герцук з товпою хлопців.

(Герцук у страховному запалі кличе людей піти і визволити від Польського старости Марину, Лисенкову сестру, його наречену, яку староста одняв у Герцюка. Крім цього зазначає, що взагалі вже час зовсім скинути Ляцькез ярмо. Анастасій закликає від помсти до миру, щоб люде схаменились і замість бою йшли до церкви на Великодню заутреню).

Чужестранець.

Пан гетьман вам поклон свій посилає,
І отсей лист вемиць вам прочитать.

(Ч и т а є):

„Дознались ми, що у Переяславі
Ляхи втіняють руських, і що досі
Не вислабонились Пораяславці.
Оттим от-се, кохані православні,
П'ять тисяч війська послаю в поміч.
Повибивавши всіх ляхів проклятих,
Умісті з нами славете, діти, Бога.
Що снає свій люд від тяжкої неволі.

Петро.

Як?

Чужестранець.

Так. (шум між народом).

Герцик.

Вони сього не стоять, та й не хочуть.

Чужестранець.

Готове військо, я його привідця.
Увечері, як стане вже смеркати,
Й католики в костьол свій ізберуться,
Намітьте кожний дом, де лях живе,
Ударте в дзвін і ріжте супостатів;
А ми, почувши, явимось зараз,
Оступимо кругом весь Переяслав,
І ні одна проклятая душа
Не вихопиться відсіля із пекла.
Уранці всі ви будете слабодні,
У день святий Великдень буде двічі,
Святіш для нас: умісті з воскресінням

Христовим ми святитимемо й наше
З невольної неволі визволення.
Уранці всі ми будем християне,
Увечері сьогодні будем звірі.
Щоб шани із ляхів не дати нікому,
Щоб ні одиний не утік від смерті,
Катуйте їх: маленька дівора
Щоб іспеклась у полонї сьогодні..
Щоб завтра не було тут ляцького і духу:
Бо так велить вам пан вельможний гетьман!

Всі.

Смерть католикам! смерть їм, супостатам!
Весь рід скоренимо!

Чужестранець.

Не дуже-то гвалтуйте, щоб не вчули.
Ти, Герцику, вернеш свою коханку...

Петро.

Хто ти,
Кумедний чоловік? Скажи, будь ласків,
Наш визволителю, хто ти такий?

Чужестранець.

Лисенко! (Усі з криком до його кидають-
ся; розпроси, шум, гвалт).

Тихше, тихше!

Голоси.

Як? що? Хіба вже мертві устають?
Коханий, милий батьку! Визволитель!
Чи мабуть се брехня, що вражі Ляхи
Тебе убили? Ні, увесь на ранах! Правда!

Чи ти живий, чи ти воскрес із мертвих?
Мана! Мана!

(Лисенко переказує, як його звільнено від немину-
чої смерті):

Хор.

Хор усіх.

Та вже засвітила зоря весняна!
Ущухнули криги на рідній ріці,
І золотом ся горницвіт по луці,
І стали понурії нутрі вдягатись,
І стали к ледчизнику ближко збіратись,
І звір'я іграє, іптаство співає,
І коник дорожку, ружичи починає:
Всім радощі й щастя звістила весна--
І щастя не має Україна одна!
Україно! Україно! Така твоя доля!
Забули тебе рятувать із неволі!
Забули сусіди і діти родини;
Чи й ти, милий Боже, забув Україну?

Хор хлопців.

Дівчата-небожаточка,
Не чуєте весни?
Чому ви не співаєте,
Не водите танків?
Чому ви не квітчаєте
Чорнявих кіс своїх?
Чи хочете співаночки,
Щоб ми вам почали?
Чи хочете віночечки,
Щоб ми вам заплели?

Хор дівчат.

Не треба подаруночків,
Готуєм їх для вас.

Ой знаєм ми співапочки.
Ой є у нас вінки!
Іспершу ви родинонні
Слабоду узверніть;
Іспершу мужестранців ви
З родини проженіть.
Тоді приходьте гратися
Із нами на луку,
І кожному дівчинонька
Співанку заспіва,
І кожного коханочка
Квітками завітча.

СЦЕНА VI.

(Марина дуже сердечно зустрінається з покаліченим братом (Лисенком), але-ж на пропозицію кинути старосту і йти до Герцика—вона одмовляється, заявляючи, що старосту вона любить, а Герцика ні. Разом з цим вона клянеться, що не зрадить в боротьбі з ляхами, навпаки, допомагатиме: старосту сама віддасть в їхні руки, хоч його її любить.)

СЦЕНА VII.

Ніч. Марина з Старостою йдуть умісті.

(Марина запевняє старосту в безкрайї любови до нього і поруч з цим страшенно його дорікає, що за його управління багато злого робилось українцям. Вона каже про ту помсту, яку готують Переяславці ляхам. Коли звідусіль стало чути крик, плач, староста у Марини просить шаблю, але-ж вона її кидає в Альту. Коли став наблизатися народ, староста каже:)

Я чую—

Сюди біжать... в мене немає шаблі..

Немає бережіння... Лихо! смерть!..

Марино! Що ти наробила?..

Марина.

Серце

Мое! мій милий! мій коханий! мій
Францішку вічно любий! Чую, чую!
Йде смерть до нас!. О серце! дай прилинем
Губами дружка к дружці і загинем!..
(Кидається йому на шию і цілує його)

(Вона й козакам, що заарештовують старосту, заявляє про своє кохання, але йти з своїм улюбленцем одмовляється і кінчає дні свої в монастирі.)

Староста.

Кохавши за життя такую душу,
І утерявши на-вік се кохання—
Мені збирати нічого на світі..
Чого я тут не долічивсь?.. Лисенку!
Ви одоліли: завтра вранці наші
Ляхи, котрі сьогодні вас топтали,
Із города повийдуть, як вигнанці,
Із соромом, з наругою, за посміх
Блукати по світу... Ви одоліли!
Кровава свара наша закінчилась..
І ви ще, одолівши нас, як добрі,
Нас милуєте! О, ви добросерді!
.....
..... Я не дивуюсь—
Тобі огидло все одно та те-ж:
Ти й вигидав сильніщу наругу
Над ворогом своїм.. Ти молодець!
На вигадки голінний! Ох, козаче!
Чи справді думаєш, що, один раз
Пощанувавши нас, ти стер всю кров,
Що проливав два роки по Україні?
Чи справді думаєш, що одним разом

Ти розцїтався з нами.. Рїдна кров,
Що велїд тебе текла, і сльози бїдних,
Вищїденї і вишищенї країнї—
Кричать менї о пометї проти тебе..
Життя менї не дороге. Лисенко!
За всї твої наруги і мучення,
За всї бїди і лиха і напасти,
Що так колись на нас розтошно сїяв,
Тепер зо мною поцїтайся!—Вийся!
(Вихоплює із рук у козака шаблюку).

Герцик.

Безумний!

Лисенко.

Е, нї! він ще й хвабрувати!
Оттак-то, бач, їх шанувать, проклятих!
(Вихоплює шаблю; сїчуться).

Лисенко (проколює старосту).

У пекло, к шайтанам, своїм братам!..
(Староста захїтався; потїм ухопив обо-
ма руками шаблюку, рванувся на Лисенка,
вдарив його, Лисенко його удруге, і оби-
два попадали, на землю).

Герцик.

Лисенко! брате! ранили!.. лихо! лихо!..
Швидче сюди! перев'язати..

Лисенко (лежачи).

Не ранили, а вбили. Дарма, брате,
Всї перев'язки.. Я кїнчаюсь.. Ляше,
Нам смерть обом.. прости мене
За смерть твою, я за свою прощаю..

Староста (до жачи).

Лисенку! дякую!. Ти слабонив
Мене зо світу, де нема нічого
Для мене.. Помремо братами. Друже!
Дай руку, і нехай в примірі нашім
Примириться із Польщею Вкраїна!..
Ой!. Герцику... перекажи Марині,
Що я її кохаю.. (Умирає).
(Козаки збігаються коло Лисенка)

Лисенко.

Ох, душно!. Підведіть мене хоч трошки..
Де пан-отець?.. А! осьде він: у мене
Вже й очі мутьються.. Прощай, пан-отче!

Анастасій.

О господи! Твоя і власть і воля!
Козаки і наред (прибігають з криком).
Слабода! слабода!.. На-що се і хто приказав шану
вати Ляхів?..

Анастасій

Мовчіть... Вже й так Господь вас покарав!
Згляніть: ваш визволитель осьде мертвий..

Наред (кричить).

Лисенку! батьку! Хто його? Ох, дайте
Сюда убійника! Розірвемо!
Ізничемо!.. Наш батьку рідний! па-що
Покинув нас!?..

Лисенко (тихо)

Ох!.. разстебніть мені.. я хочу трошки
Сказати їм щось, та дайте мні водиці..
(Анастасій побіг за водою; Герцик під-
держує йому голову; Лисенко не).

Народе православний!.. Знайте всі,
Що і воjak буть мусять чоловік
І християнини.. Усіх ляхів
Повипускайте завтра вранці.. Хай
Ідуть собі із Богом до родини..
Прощайте, братці!.. Хай вам Бог поможе!
Моліться всі за грішну мою душу!

(Вмигає).

Герцик.

Не дише, вмер!..

Голоси.

Умер!.. умер!.. (Голосять).

(Після закликку Анастасія, беруть тіло Лисонкове й
несуть його до церкви.)

Герцик (позаді їх).

А як мені—і празника немає!

.....

ЗАВДАННЯ. 1. Порівняйте „Переяславську
ніч“ з прозаїчним описом „Історії Русов“, що пе-
реказує про ту жє добу: чи відповідає загальний
характер твору Костомарова тому історичному
джерелу, яким користувався автор.

Уривок з „Історії Русов“ про події тих часів.

Гетманъ Хмельницькій, ратоборствуя во всю зиму на
полякови, послалъ на нихъ отряды войскъ своихъ во не-
селенія малоросійскія, позади своихъ позицій состоящіа,
и очистилъ отъ нихъ и отъ жидовства ту часть Малоросіи
по самыи Кіевъ и Каневъ. Бывшіа пазъ нихъ на стражахъ
начальства и мытничества избиты до послѣдняго, а иму-
щество ихъ и вооруженіе забраны на войско, Знатѣйшіе

же шляхетство Польское, то есть, ихъ вельможи, какъ то: князь Вишневецкій, Яблопекій, воевода Кисель и многіе другіе, жившіе в Малоросійскихъ городахъ и мѣстечкахъ, прежде бывшихъ ранговыхъ Гетманскихъ и урядничьихъ, а послѣ захваченныхъ ими своевольно и присвоенныхъ собѣ въ вѣчность, по падачѣ яко бы Сената и Речи Посполитой, которыми они совершенно владѣли, именно — въ Лубнахъ, Золотоношѣ, Трахтемировѣ и иныхъ, выправлены съ честью изъ городовъ оныхъ, во уваженіе, что изъ нихъ иные были Руской породы, обратившіея въ первыи голенія въ Католичество и Поляцтво; а другіе, бывшии въ чинахъ и должностяхъ Малоросійскихъ, управляли народомъ и должностями съ благоразуміемъ и кротостію. И таковымъ всёмъ никакого озлобленія не сдѣлано, а только за провадѣніе неправильнымъ образомъ Малоросійскими имѣніями взыскана съ нихъ контрибуція деньгами, лошадыми, военными снарядами и хлѣбомъ.

2. *З чого (з якого факту) починається розвиток драматичної оїї (інакше: в чому зрубожна зав'язка, експозиція драми)?*

3. *Як саме змальовано дієвих осіб драми? Чи справедливо висловився сам автор про „ідеальність“ драми (див. стор. 190)?*

4. *Чи можна сказати, що „Передславська ніч“ відповідає психологічній правді в історичній перспективі?*

5. *Значіння слова й акції в трагедії (чи дія розвивається вчинками дієвих осіб чи їхніми розмовами)? Чи потрібні для розвитку дії такі монологи дієвих осіб?*

6. *Зробіть висновки: що таке драматичний твір, які його особливості? Чому автор назвав цей твір трагедією?*

ПОЕЗІЇ.

1. Пісня моя.

(А. Ф. Владимирову).

So strömen des Gesanges Wellen
Hervor aus nie entdeckten Quellen.
Schiller.

Од Сосни до Сяна вона простягнулася,
До хмари карпатської вона доторкнулася,
Чорноморською водою умивається,
Лугами, як квітками, квітчається,
Дніпром стародавним підперезана,
Річками як стрічками поубирана,
Городами-наметами пообвішана.

Гуляй, моя пісне, високо, високо,
Щоб хмарами сизий орел летючи
Тебе не нагнав;

Гуляй, моя пісне, широко, широко,
Щоб по степу вітер, траву котючи,
Тебе не піймав!

Лебедем білим пливи по ріках,
Чайкою, пісне, кигич по луках.
Припотнем в лузі заворкочи,
Дрібною пташкою защебечи;
Покотиполем в степу прокотися,
По небу громом святим пронесися,
Глибоко в землю змією зарийся;
По лісах, по горах,
По степах, по ріках,

Городах, слободах
Травою,
Водою,
Луною далеко геть одівися!

К ім'янитим панам,
К неїмущим старцям,
К козакам-молодцам,
К чорнобровим дівкам
У душах,
У серцях,
Тугою, кручиною, пісне, заньмися!

Там де у лісі скеля крутая,
Дніпр через скелю реве і бурхає,
Рветься і дметься, клекоче й гудо,
Й вітер пожовклії листя несе,
Де Задніпров'я, край опустілий,
Де нема хат, бовваніють могили,
Де нема гласу, виють вовки,
Де була Січа, жили козаки,
Ходив я ніччю; місяць червоний
Сидів у хмарі й бурю нагонив;
Сп'ялись на дибки степи пісчані.
Тоді із лісу, вел у тумані,
Вийшла до мене якась молодиця:
Співай, казала, для всього роду,
Співай, казала, для всієї родини.
Співатиму, співатиму, поки гласу стане,
Хоч і слухать не захочуть, я не перестану.

Примітки: Сосна—правий приток р. Дону.
Сян—річка, що поділяє українську частину Галичини
від польської. Слободá—село, колись вільне від нап-

щини. Кручина (рос.)—журба. Родина—тут бать-
кі вщина.

2. На добра-ніч.

На добра-ніч усім на-ніч—
Годі вже блукати;
Одинокий, безталанний
Ляжу спочивати.

Холодная постілонька
У темній діброві:
Буду ждати, сподіватись
Любої обнови.

Усе небо блакитне
Покрила темнота,
Безпросвітня, нерозумна
Давня дрімота.

Що-ж за гомін чудний ходить
Од краю до краю?
Чи він що нам нагадує,
Чи що провіщає?

Не нам, Боже, розгадати
Небесні глаголи;
Суди, Боже, нашу долю
По Твоєї волі.

І холодно і боязно,
Туга серце гнітить;
Всюди темно і невидно,
Тільки зірка світить.

Світи, зоре, на всю землю,
Поки сонце зійде,

Поки божий день на землю
Красотворний прийде,—

День великий, день воскресний,
День божої слави:
В прах розсиплються будови,
Старосвітські справи.

Задрижить планета грішна,
Сколихнеться море,
Заридає змії старинний,
Горе йому, горе!

Горе тобі, розвінчаний
Правдою тиране!
За державу тобі плата:
Озеро огняне!

За злочинства—в пеклі муки,
На землі—прокляття!
Горе тобі, Вавилоне,
Душегубний граде!

Скинуть жемчуг, заголосять
Пишні блудниці:
Розкриються, розчинються
Скритні темниці.

Вийдуть мученики бліді,
Катовані тіни;
Дасться суд їм невмолимий,
Що тебе постигне!

Горе, горе лукавому,
Що в гасло неволі
Обертає хрест всечесний,
Гасло правди й волі!

Горе, горе багатому,
Що в гордощі панській
Дурницею нарікає
Голос правди братський!

Горе, горе безумному,
Що братів змущає,
У почесі, у розпуеті
Слободи шукає.

Горе вченим, що од простих
Світло заховали,
Для користи, для мамони
Правду уживали,

Всім продажним філософам:
Од духу святині
Розвіються їх хитрощі,
Як пил по пустині!

День великий, день воскресний,
День суда й любови,
Перед ним туман предиде,
Сліз туман і крови..

А в тумані сонце світить,
Туман розганяє:
Сонце правди незахідно
На весь світ засяє!

День великий, день воскресний,
День божої сили!..
Розкриються великій
Народні могили.

Прокинуться всі народи,
Завіт вічний приймуть,
Ворогів тисячолітніх
Вороги обіймуть;

Узрять те, на що гляділи
І досі не зріли.
Узрять те, що земля й небо
Їм давно відкрили.

Тільки там, де дух Господень,
Там і правда й воля.
Де любов Господня й віра,
Там і щастя й доля!.

Світи-ж, зоре, на всю землю,
Неки день той прийде;
А ви, браття, готуйтеся,
Бо нежданно зійде!

Готуйтеся, очищайтесь
Од плям і пороку,
Готуйтеся—скоро блисне
Звізда од востоку!

Прмтїтки. Змущає (ров. смущает), бенте
жить. Слободи (народне рос.)—волі.

3. Співець.

(Амвросію Могилі).

Ой чого молодий співець закурився,
Головою жалко на гуслі схилився?
Ой чого молодий співець не співає,
А чи гласу більше до пісень не має?
Нащо собі марно жалю завдавати,
Нащо свої красні літа загубляти!
Сидить як ізмерзлий ізранку до ночі,
Облив слізюньками понурії очи.
Чи тобі із літом розлучаться жалко?
Та що тільки в полі забриніла травка!

Чи тебе не приймає своя родина,
Чи зрадила тебе твоя жінщина?

Нема в мено роду ані жінщини,
Один сиротина як в полі билина.
Ох, тим молодий співець не сліваз,
Що рідная мова як свічка скопає!
Ох, тим той співець та у гуслі не б'є,
Що його слухати ніхто не іде!
Ох, матинко моя, нене старая,
Задавила тебе вже земля сирая.
Будяк на могилі почав червоніти,
А нікому було рожі посадити.
Ох, піду я, піду на тую могилу,
А де мою матер давно схоронили.
Ох, піду до Дніпра на гору високу,
Піду, педивлюся на степ широкий:
У старому Дніпрові вода леліє,
А по степу-долині ковила сивіє,
А скрізь по ковилі свистун вітер віє!

Та припав співець до землі головою,
Покотились слізки із очей рікою.
Ох, нене моя, ти рідная мати,
Чи нам тебе, рідна, уже не видати?
Уставай із землі дітки приглядіти:
Вони плачуть, б'ються, вони твої діти!
Нехай плачуть, б'ються, вони увоймуться;
Тим що увоймуться, не хочу прочнуться!

4. Еллада.

(З Антології. I.).

Голосно в світі гула твоя чародійная слава,
Змалку героям твоїм привикав дивуватись школяр;
Сльози народів текли на руїни твої; на колінах
Мовчки стояв, глядючи на тебе, заворожений світ.

Шкода слави твоєї, вродлива, красна країно!
Шкода твого Парфенона, шкода театрів твоїх.
Шкода Солонових прав, хитромовних річей Демосфена.
Шкода великої навіть Тимолеона душі.
Ти не спиняла дітей, вони гризлись з собою як звірі;
Ти все шукала слободи—нікчемная грошей раба!
Ти прославляла війну людодну, і в Спарті проклятій
Пан для потіхи пускав злих на ілота собак!
Ти научала народи втікати до неволі од волі,
Ти зопсувала найкращий неба восточного дар...
Пам'ять посмертна твоя засліпляла маною нам очи,
Ми на тебе глядючи, не бачили самі себе.

Примітки: Еллада—давня Греція. Антологія—так звався збірник вибраних віршів. Парфенон—храм богині Атеми в місті Атеах. Солон—славний грецький законодавець. Демосфен—славний грецький промовець. Тимолеон—управитель Сицилії, що велавився своєю справедливістю й самовідданістю; Спарта—грецька держава й місто на півострові Пелопонесі; ілоти—раби в Спарті, що не мали жадних прав.

5. Єврейська співанка.

(З Байрона).

Жинва вбрали; смутно в полі,
Пожовтіли вже ліски,
І збираються по волі
В прій літній пташки.
Ой чому я не вродивел
Птахом бистрим та швидким,
Полетів-би, опинився
В краї ріднім, дідовскім.
Полетів-би, оком звів-би
На замучений Кедрон,

І головку прихилив-би
На покинутий Сіон.
Хоч населен ворогами
Край для мене доси свій,
Все до тебе думоньками
Рвуєь, Сіоне мій святій!
І далеко, на чужині
Об тобі гадать я звик.
Привитать хоч на годину—
З мене буде на весь вік.
Той но дурио в світі шлявся,
Хто на тій землі побув.
Де Господь нам показався,
Де Господь нас позабув.

1841.

6. Дівчина.

... тільки видно хрести:
Туди мені любо, маю оченькома звести.

Уп'ять спорни став вигон укривати,
Уп'ять діждались весняних святюк,
Уп'ять ідуть заквітчані дівчата
Гулятиєь в хрещика, вести танюк.

Дівчатонька! Отсе уп'ять піснями
Потішитиєь співець ваш приблукав.
Де-ж та, що він як рожу між квітками
Між усіма вродливими признав?

Вона умерла, під осінь журливу
На гробовище однесли її,
Гуртом співали пісню жалосливу
Над дівкою і подруги її чужі.

Сніги розтаяли, ви знову веселенькі
Забули по весні осінній біди.

І на дівчачій могилі зелененькій,
Барвінок розкида нев'ялні листи.

Колись вона гуляла по воді,
Крутилась з вами в жвавих короводах;
Її стапок пряменький як тополя,
Що там росте по ваших огородах.
Чи згадуєте ви її?

Колись вона з сестрицями ходила
Квіток шукати вмісті по луці,
Як воронець, в її ягідки красніли
По білим як конвалія лиці.
Чи згадуєте ви її?

Колись вона із вами в ніч гулялась,
На вас дивились з неба зіроньки,
Її душа як небо красувалась,
Як зіроньки в її грали вигадки.
Чи згадуєте ви її?

Її немає, під осінь журливу
На гробовище однесли її;
Сніги потаяли, ви'ять жартовливі
Гуляєтесь, дівчатка, без неї.

Як ластівка з плесів своїх ясененьких,
Підніметься і поуз вас пирхне,
І крутиться й вертиться веселенька
І ледве землю крилами торкне,
Тоді, дівчатонька мої,
Чи згадуєте ви її?

Як ластівка швиденько пролетіла
Вона свої дівчачії літа,
І ледве, ледве землю зачепила,
І на землі не кинула сліда.

Як зірочка вечірньою дебою
Відорветься од подруг, заблищить,
Прокотиться по небесах смугою
Ї хто зна куди далеко залетить:
Тоді, дівчатовька мої,
Чи згадуєте ви її?

Як зірочка її душа світилась
У ангельській небесній сім'ї.
Огняною смугою прокотилась
Вона між вас, і до шукать її?

Вона між вами:
Зіллям, квітками,
Тихими вітрами,
Шумом криниці
Голосом птиці

Ї душа до вас озивається,
Вести розмову з вами питається...

Дівчатовька, дивіться: он літає
Маленький жайворонек і пісеньку співає
То душка дівчача на час
Схотіла одвідати вас.

Прислухайтесь, що пташка заспівала:
І я, як ви, скакала і гулялась.
Усе чогось на світі піджидала
І радості якоїсь сподівалась.

Розлетілись мої сподівання,
Як квітки у садочку із вишень,
Ізмерзли мої піджидання,
Як метелики в осінь холодну.

І думки й вигадки
Надавили купки
Сирої землі, що мене закидали.

І ваша веселость, сестриці, зов'яне,
І вам на сёрденьку холодно стане,
І ваші думки й вигадки,
Дівчатка-сестриці моторні,
Повидавлють ті намітки,
Що закриють вам кучері чорні.

Живцем вас положуть в тісну домовину,
Живцем вас заріють у душну могилу;
Ніхто не заплаче, як вас поховають,
Ще гірше: веселі пісні заспівають.

Дівчатонька! вона співає,
І що співає, добре знає.
Он—он її могила мріє,
На їй барвінок зеленіє.
Піду туди! Щасливо вам, дівчата,
Співати і гуляти! ¹⁾

.....

ЗАВДАННЯ: 1. Зазначити мотиви лірики
Костомарова.

2. Вияснити мистецьку вартість лірики
Костомарова.

3. Що можна запитити в ліриці *Косто-*
марова з боку змісту і з боку форми в порівнанні
з творами *Метлинського?*

¹⁾ Текст „Переяславської ночі“ звірено з перводруком у збірнику „Сніп“; Харьк. 1841; поезії—„Єврейська співанка“—з перводруком у книзі „Литературное наслідіє“, СПб. 1890, а всі інші—з виданням Ю. Романчука (Львів 1914), бо не пощастило добути „Українські баллади“ та „Вітку“, але сам Романчук досить точно додержувався первісного тексту, а не переробки його в Одеському виданні творів Ієремії Галки р. 1875.

Загальний характер лірики Костомарова.

Мотиви лірики Костомарова нагадують твори Метлинського, але з помітним зменшенням суто-романтичних образів. Костомаров з охотою користується історичними фактами („Співець Митуса“, „Дід пасічник“) або народніми піснями й легендами. В напрямі цих симпатій поета видно ученого історика, який, відтворюючи минуле, не шукав там порятунку від сучасного, а лише брав його до уваги.

Правда, і в Костомарова ми здибуємо козака, лицаря на чолі війська, гайдамацького ватажка; подибуємо грізну, жахливу природу, але все це позбавлено безгрунтовної романтичної ідеалізації і наближається до дійсної історичної правди. Присвячуючи чимало творів відтворенню сучасного в наслідуваннях народнім пісням, Костомаров і тут додержується етнографічної правди: тут і хлопець, що сумує за любою дівчиною, і дівчина, що пропадає за коханим, і зрадлива жінка, хоч всі ці мотиви автор все-ж-таки часто штучно збільшує („Дівчина“), надаючи їм сентиментально-романтичний вигляд.

У Костомарова в ліричних творах ми спостерігаємо ще одно: надуманість, риторичність поезій. Знов таки тут виявляється високий інтелект ученого, що не може не виявитися навіть під час поетичного піднесення („На добра-ніч“). Ось чому поезії Костомарова не захоплюють читача своєю естетичним боком, а звертають увагу переважно своїми думками, своїми поглядами. І що до ідейного боку творів, то тут Костомаров пішов значно далі Метлинського. В його поезіях ми вже чуємо свідомого громадянина, демократа, що не буде співати про віру і про царя в

втілі попередньої школи; в його поезіях зразу-ж сидно певний світогляд, і цей світогляд не суперечить ролі Костомарова в 1847 р. („На добра-піч“, „Пісня моя“).

Горе, горе багатому,
Що в гордощі панській
Дурницею нарікає
Голос правди братський!—

так каже поет, і в подібних уривках ми вбачаємо людину, що пізніше складала статут Кирило-Методієвського братства.

П'єси. Сюжети своїх українських п'єс Костомаров брав з історії України і цим задовольняв перш за все свої інтереси ученого історика („Сава Чалий“, „Переяславська піч“, „Українські сцени з 1649-го року“). У цих п'єсах автор виявив свою щирю прихильність до вільнолюбних змагань українського народу в минулому: герої його б'ються за волю батьківщини й за знесення соціальних кайданів (як Лисенко, Хмельницький, Марина), а зрадники (як Сава Чалий і Гнат Голій) вмірають лютою смертю. Але-ж тут ще ми бачимо відсутність критичного відношення до історичних подій і заплінення релігійно-національними забобонами: так, він ще цілком неправдиво освітлив ролі євреїв у релігійних взаємовідносинах на Україні в XVII ст., і навіть всю боротьбу козацтва за своє національно-соціальне визволення поясняв ще, переважно, релігійними (боротьба за православіє) і національними мотивами (ворожнеча до ляхів). Учений історик ще не виявився тоді в Костомарові, і він йняв віри безкритичним історичним компіляціям про

події XVII ст. Та минаючи все-ж таки піднесений громадський настрій історичних п'єс Костомарова, треба сказати, що з художнього боку вони мають у собі чимало вад, як це помітив пізніше і сам автор. Дійсно, в п'єсах ніколи не видно психологічної зав'язки, експозиції, коло якої розвивалася-б дія її з якої впливали-б усі вчинки дієвих осіб: в п'єсах багато другорядних, випадкових епізодів, які тільки затіняють розвиток головної дії. Так, у п'єсі „Переяславська ніч“ головна думка визволення з польського ярма—дає початок іншій: боротьба між особистими інтересами людини та інтересами громади, колективу, батьківщини, і розвиток цих двох думок призводить до багатьох зайвих епізодів і непотрібних осіб (напр., постать Анастасія). Разом з тим, і художні образи не дуже вдалі, і вчинки їхні не пояснено психологічно: так, Марина, втікнувши від своїх рідних до ворога-старости з надмірного кохання до його, потім передає його на вірну смерть у руки козаків, і цей учинок дівчини не можна назвати психологічно-правдивим і зрозумілим. І постаті Герцика, Лисенка, Анастасія, Старости не справляють враження живих людей. І тільки згадуючи те, що Костомаров одважився 1841 року заходитися коло історичного сюжету і тим ступити на шлях місцевої, української творчості, можна визнати значіння цих п'єс в історії нашого письменства. А окремі більшість менші удачі сценки примушують нас і тепер пам'ятати про цю частину художнього надбання Костомарова.

Форма поезій Костомарова. Костомаров дав нам досконаліші зразки форми ліричної поезії,

аніж Метлинський. Ми спостерігаємо тут, з одного боку, досить правильний метротонічний склад, без силаб Метлинського, а з другого—користування народньою метрикою, з т. зв. логичними наголосами. Але мова Костомарова далека від досконалої: чимало русизмів („прежній“, „пепелище“), чимало невдалих неологізмів, які легко можна замінити народніми виразами („відпочиння“). Перекладаючи твори Байрона та інших письменників, Костомаров, видима річ, шукав нових слів, нових зворотів думки, і тут инколи й помилявся. Але самий факт бажання поета поширити теми української літератури, вивести її на шлях загально-слов'янського літературного відродження—ці творчі шукання дуже цінні для українського письменства тієї доби, яку безпосереднє заступила школа Шевченка¹⁾.

Творчість М. Костомарева у світлі критики.

І. С. Єфремов.

Як поет, не займе Костомаров визначного місця в історії нашого письменства. Його поезії та дві драми й кілька драматичних уривків, опубліковані р. 1838—39 під псевдонімом Ієремі Галки, то гріхи, мовляв, молодости, до яких

¹⁾ Про Костомарова—поета окремих праць немає, крім відповідних розділів у загальних курсах історії української літератури (Петрова, Огоновського, Єфремова). ✕

Про життя Костомарова в зв'язку з його поетичною й науковою творчістю—в книзі Д. Дзрошєнка—„М. І. Костомаров. Його громадська й літературно-наукова діяльність“, К. 1:20 (тут і повна бібліографія).

він згодом більш і не вертався. Попереду згадано вже, що Костомарова спонукало писати українською мовою і як та непереможна „страсть ко всьому малоросійському“ потягла його „йти в народ“ і зробитись опісля істориком його життя. Спершу прихильність до народу виливається у його в художніх спробах народньою мовою. Не маючи великої ціни художньої, ці твори Костомарова цікаві проте, як ознака тієї поворотки, що від безкритичного напрямку українських романтиків, од їх гірких жалів за минулим та повної безпорадності в сучаснім приводить потроху до вогневої музи Шевченка з її наскрізь соціальною поезією, що все українське письменство на новий справила шлях.

Костомаров більш од своїх попередників уміє вже зміркувати і зважити старовину й сучасність і знаходить потроху нові мотиви для рідної бандури. Не до самої тільки Еллади певне прикладав він оці, напр., рядки:

Ти не спиняла дітей, воли гризлих з собою як
звірі;

Ти все шукала слободи—нікчемная грошею раба!
Ти прославляла війну людодіду і в Спарті

проклятій
Пан для потіхи пускав злих на іота собак.

Ти наувчала народи втікати до неволі од волі,
Ти зопсувала найкращій неба восточного дар.
Пам'ять посмертна твоя засліпляла manoю нам

очк—
Ми, на тебе гляючи, не бачили самі себе
(„Еллада“)

Миколаєвська Росія з її „неправдою черной“
вразно виглядає до вас із цих ущипливих слів...
Але мана розпалась і люде таки побачили себе;

самосвідомість національна свинула вже на Україні, і Костомаров цю самосвідомість хоче використати для рідного краю. Характерні з цього погляду призначення зриваються у молодого Костомарова. В демократичному образі молодиці сама Україна йому зведіла —

Співай, казала, для всього роду,
Співай, казала для всієї родини;

і поет складає присягу:

Співатиму, співатиму, поки гласу стане,
Хоч і слухать не захочуть, я не перестану.
(„Щісня моя“).

І хоч Костомаров як-раз перестав рідною мовою „співати“, та й взагалі потім багато на що инакше дивився, ніж замолоду, проте своїй присяги додержав: Україна до останніх днів його життя одмітне мала місце не тільки в думках його, але і в праці. Тим більш замолоду: тепер ще не додумавсь він, як на схилі віку, до теорії „літератури для домашнього обихода“ і силкувався на всі потреби часу сзиватись рідним словом. У його знайдемо тепер не тільки поезії на сюжети конкретного життя, а й філософсько-поетичні міркування на принципіальні, скажу так, теми,— як „На добра-ніч“, „Зорі“ і т. и. Він уміє знайти гостре слово і проти „розвінчаного правдою тирана“, й проти того лукавого, „що в гасло неволі обертає хрест всечасний, гасло правди й волі“, і проти панства, і проти вчених, „що од простих світло заховали“; він пробачає час, коли —

Прокинуться всі народи,
Завіт вічний приймуть,
Ворогів тисемолітніх
Вороги обіймуть. („На добра-піч“).

Правда, це більше проповідь, аніж поезія. Художник у своїй історичній діяльності, Костомаров занадто багато домислу вводить до своїх поетичних творів на велику їм шкоду. Пад посереднім чуттям у його завжди панує тенденція, що призводить до однобічного погляду на стосунки людські: правда і воля, щастя і доля неподільно для Костомарова еднаються з християнством, і морально-індивідуальна сторона і в його ідеології переважає, хоча вже починають озиватися й соціальні моменти життя. Слов'янство вперше у його забирає особливу увагу („Слов'янам“), до того-ж не тільки в етнографічно-романтичному розумінні, але і в політично-соціальних своїх домаганнях вільне й рівне, як покаже незабаром програма Кирило-Методієвського братства. Інтереси народу, потроху все дужче й голосніше починають брентися у Костомарова, в якому і тоді вже озивався голосно історик,—та навіть у минулому він наперед становить моменти національного й демократичного характеру. Цього Хмельницький вже цілком свідомий з національного погляду діяч і демократ, що за програму собі ставить—вибити „із людської неволі народ руський“, не зрікаючись простого люду, бо „то права рука наша“ („Українські сцени“). В своїх драмах, як „Сава Чалий“ і „Переяславська ніч“, Костомаров пробує розв'язати питання соціологічної природи, вводючи в колізію особисті справи, як кохання, бажання слави, то-що, з гро-

мадськими мотивами, як любов до рідного краю і до народу. Ці контрасти особливо поставлено виразно, подекуди навіть гарно, в трагедії „Переяславська ніч“.

Лисенко з його бажанням помститись за особисті й національні кривди та священик Анастасій з його лозунгом „не помста, а слобода“—це антиподи, що йдуть різними шляхами й одно одного не розуміють; так само антиподами, з другого боку, виявили себе Марина з її перевагою громадського елемента над особистим та Герцик, що ввесь своєю приватною справою захоплений. Автор знаходить розв'язання колізії у християнському братерстві та людяності, бо навіть Лисенко, що горить увесь помстою, згадує в останній час, „що і воjak мусить бути чоловік і християнин“. Характерно, що не прилучається до загального замирення один тільки егоїст Герцик, так само як тільки подвійний зрадник і провокатор Гнат („Сава Чалий“) не має до себе милосердя; хоч-би який де був великий злочинець, але зрадник гірший за всіх, бо, як каже, обертаючись до зрадника, Костомаров—

...Шкода, що зробив ти,
Не зрівняється із їми („Клятьба“).

Такі, загально кажучи, були погляди Костомарова тоді, як він виступав в українському письменстві. З громадського боку це вже був ступінь уперед і дуже шкода, що Костомаров опісля не бере безпосередньої участі в українському письменстві.

З пізніших творів його треба згадати ще повість „Черниговку“, хоч у її тільки розмови

давніх осіб написано українською мовою, принаймні в тій редакції, що була надрукована. Це яскраво оброблена на підставі історичних документів картина обопільних стосунків між українцями та великоросами в перші часи після з'єднання України з Москвою. Повість справляє велике враження своїм цікавим змістом: національну колізію між заступниками „двох руських народностей“ у побутових обставинах XVII в. поставлено гостро, і нема мови, якій з їх автор свої симпатії оддає.

Примітка. Витяг з „Історії українського письменства“ С. Сфремова, вид. 3-тє, К. 1917, стор. 221—223.

.....

СЛОВНИЧОК *).

(Склав В. Г.).

Баньки—балухи, вирла, великі витрішкуваті очі.

Бришкати—пишатися, величатися, чванятися, пишдючтисся, прищитисся.

Вагани, ваганки мн.—довгаста дерев'яна миска на їжу (слов. vahan).

Вада—нікоде, хіба (п. wada, ч. voda).

Варувати—забезпечувати, заперити (п. wagoваć, нім. wahren—хоронити, стерегти, пильнувати).

Витребенькувати—перебрати, вередувати, комизатисся.

Вихрити—гнати, прудко бігти, чухрати.

Віддзяпити—відчинити, розчинити (двери, ворота).

Вітливий—привітний, ласкавий.

Гаври—граки, гайвороня, галич (п. gawron—грак, ч. і слов. havraч—ворон).

Гасло—знак, символ, лозунг, девіз (п. hasło, ч. heslo, слов. hoslo).

Гевал—мужик, хам.

Гич (гичка)—ботва, гудина, бадилля.

Голінний—до чого, на що—здатний, здібний, охочий до чого.

Ґедзь—овад (п. giez).

Ґерлига—палиця чабанська (пастуша) (п. gierlyga).

Далебі—ей-Богу, Біг-ме (п. dalibóg).

Дейко—ну, (моск. ну-ка, давай).

Довбиш—котляр.

Жевжик—фінтик, фертик, вітрогон.

Живіт. За живота—за життя.

Жовна—дятел (п. żółna, ч. žluna, слов. žlna, моск. желна).

*) Скороченням п а т. позначено слова латинські, м о с к.—московські, ні м.—німецькі, п.—польські, с л о в.—словацькі, ф р.—французькі і ч.—чеські.—З технічних причин в чеських і словацьких словах літери, що визначають звуки ч, ш і ж передані знаками č š ž, а чеський звук м'яке рж знаком řž.

Запи́шнитися—запи́шатися, заведи́чатися, заанатися (п. zapysznić się).

Зисом дивитися—с соса, порівн. зивоокій—кривоокій (п. zozem patrzyć).

Зимни́ця (зімниці).—Зимницями звуться фрукти, що досягають пізно в осени (яблука, груші).

Зіпати—кричати (слов. зірат' і зірат').

Знаві́снити—здурити, з'їхати з глузду, сказитися.

Зна́ймовати стар.—оповіщати, повідомляти, оголошувати, об'являти (п. oznajmiać, oznajmować, ч. oznajmovati).

З-нечев'я—із нічого; з пустої причини.

Йолоп—хам, дурень, бецман (п. jolop).

Кабенити див. кобенити.

Казень—казань, слово, промова, проповідь (п. kazanie, ч. і слов. kazeň).

Ква́питься—носі́пшатися (п. kwapić się, ч. kvariti).

Келих—кубок, чара, пугар (п. kielich, ч. kalich).

Кобенити—лягати, бештати, шпетити.

Коло́вик, — півкарбованця.

Коряк—корець, ківиц, кінва, коновка, кухоль.

Корячок—ковшик, кухлик, коновочка.

Крий—край, коло, біля.

Куць виграв, куць програв—хоч пан, хоч пропав.

Куши́р,-у—водяна кропила (моск. кушир).

Лагоми́нка в мн.—ласощі (п. lego(m)ina—зелень).

Ледве, ледві (п. ledwo, ledwo, ч. ledva)—на-силу, в-силу.

Леліти—блищати, поролитися, відсвічувати.

Лепський—гарний, хороший (з п. lepszy—кращий, луччий).

Лещинник — діалектична форма зам. ліщинник, ліщина.

Ліхтарня,-ні — ліхтаря, ліхтар, фінар (п. lichtarz—свічник; нім. das Licht—світло, der Leuchter—свічник).

Ліпота—краса, урода.

Лотоки—корито з дощок, що їм вода збігає на млинові колеса (п. lotoki; моск. лоток—даховий жолоб).

Мавка—русалка (п. mawka і miawka—русалка лісова).

Макуха — (про людину) вайло, вахлай, кнюх, тлохтій, бецман, незграба.

Мана—привид, маняк, мара, манія, омана, облуда (п. man, u).

Мандрувати — подорожувати, їздити (п. wędrować, ч. vandrovati, нім. wandern).

Мара і мари, мар—носилки, ноші, щоб носити мерців, (п. maru, ч. máru, слов. máru).

Мара—привид, мана, манія, омана (п. mara, моск. мара).

Маслак, а—кістка.

Навідшиб—осторонь, на узбіч, з боку.

Навіженство—шалепство безумство, божевілья.

Навісний — навіжений, причинний, торонений, шалений, сказаний.

Навспряжки — навсправжки, наспраду, справді.

Накри, -ів. мн. — дубни чи то мідяні котли військової, що їм скликано козаків на раду.

Обора—загін, загорода. кошара для скоту (п. obora).

Обрадована—доля. призначення.

Ожерел—скирта сономи. сина.

Окіл, околу — околиця, округ.

Наливода—шибеник, прова.

Наплюга—розпугна жінка.

Нея—напасть, халена. нахаба, біда (лат. poena—кара, штраф).

Нинішні—надавати, набивати пихи.

Підсудок—менший суддя в земському повітовому суді (п. podśudek, ч. podsudí).

Пожадливий—жадливий. завидливий, жадний (п. pożądliwy).

Половинця—полунця.

Посільство—посілля, оселя, резиденція (порівн. п. posiadłość—маєток).

Поспільство—простий народ (п.ospółstwo; ч. prosperitast—громадянство).

Потала.—Дати, пустити на поталу—віддати на пожевірня, на погибіль; покинути на здобич диким звірям. Пошмагати—висікти, побити, вибити різками, пазьями (двн. шмагати).

Привідня—привідець, огамп, ватажок (п. przewódca).

Привіденний—майбутній, будущий.

Притьмом — невідмінно. безнепремінно.

Причілок, ка—бокова сторона хати і взагалі всякої будови.

Просіл, -олу—страва з солоної риби.

Протрипкати (гроші)—протрипкати, програти.

Ратиця—роздвоєний копит (напр. у корови, у овеки) (п. ratiśca, слов. ratiśca).

Региментувати—командувати, верховодити (п. regimentować).

Регязь—цеп, ланцюг (ч. řetěz, слов. řetěz).

Розвага—міркування (п. rozważa, ч. rozvažna).

Роківаний — призначений, засуджений.

Рюмати, рюмати—платки, (слов. rymácat).

Сакви, сакви — бєсаги, подвійний мішок дорожній з двох клунків, носить його панеребєса (через плече) (п. sakwy, sakiw).

Саквєт — вид бєдєтєно трави.

Сількиє (Сількось) — добро, хай буде її так.

Скалка, -и — іскра, сонячний промінь відбитий від водної поверхні; бризка.

Скомпонувати — 1) скласти, утворити; 2) скласти, зладити (знизку то що) (п. skomponować. Порівн. нім. komponieren з лат. componere).

Спадок — спадщина, наслідство (п. spadek).

Спадкоєць — той, що дістає спадщину.

Спис, а — копія, -пії (п. spis, u i spisa, u з нім. Spiess).

Стан — верства, клас (в соціальному розумінні) (п. stan).

Страва, и — потрава, їжа (п. strawa, ч. strava).

Стригти — бігти, чесати, чухрати, драти, пестити, мчати.

Суїліка, -и — прохання (лице) (п. suplika, ч. suplika з лат. supplico, —are — молити, благоді, любенько просити).

Сусіль — шість, шість, тичь; слово, що визнача несподіваний появ чогось.

Тварь, -и — вид, обличчя, лице (78) (п. twarz, ч. tvář).

Тиск — сила, багато.

Тороки, -іє — ремінці позади сідла, щоб прив'язувати здобич (п. troki, ч. troky, моск. торокà).

Тривати — бути; перебу-

вати; держатися, титися (п. trwać, слов. trvat', ч. trvati).

Тривай, -те — погулий, -те, пожди, -іть, (по)токай, -те.

Умикати, уминути — тикати, втекти (п. umykać, umknąć, ч. umykati se, umknouti se, слов. umknúť).

Універсал — маніфест або грамота королівська, гетьманська (п. uniwersał, лат. universalis — загальний).

Урядник — урядовець, чиновник (п. urzędnik, слов. uradnik).

Фуга (хуга) — метелиця, хуртовина, хура, хвища, заверюха.

Халепа — нахаба, біда, нещастя, невя.

Хвацький — молодецький.

Хирий — мзерний.

Хлюбитися чим — заноситися, пишатися, величатися, хвалитися, чванитися, (п. chlubić się, ч. chlubiti se).

Хуртовина — хвища, фуга (хуга), заверюха, хура, метелиця.

Хугро — шкура звіряча з волосом (шерстею, вовною) (п. futro; нім. Futter — підшивка, підбій, підбійка, підбивка; в такому-ж значінні й ч. і слов. futro).

Цнота — чеснота (п. cnota, ч. ctnost').

Чвара — свара, бійка, колотнеча, заколот.

Черінь — долівка в печі (п. czeryn, u).

Чухрати — 1) обрубувати

вітти, гілля на дереві; 2) бити, шмагати; 3) гнати, бігти, (п. *czu(o)chrać* і слов. *čuchrat* —чесати, тіпати льон, конопці).

Швадрон, у—загін військовий (п. *szwadron*, нім. *die Schwadron*, фр. *Pescadron*).

Шляхетство—панство; пани (п. *szlachectwo*, ч. *šlechta*, *šlechetsví*, слов. *šľachta*).

Шмагати—с кти (різками) (п. *szagać*).

Шмига.—Не до шмиги—не до речі, не до ладу, не в лад.

Шухляда, **шухлядка** —шкатулка, скринька (п. *szufłada*, нім. *die Schublade*—шухляда в столі).

Ятір, **ятера**—жак, пристрій на рибу із сітки, нап'ятої на обручі.

.....

З М І С Т.

	СТОР.
Переднє слово	3
І. Павло Білецький-Носенко	5— 16
Біографічна основа	7
Твори:	
Гуси	8
Мудрець да старшина військовий	9
Завдання	11
Загальний характер творчости Білецького-Носенка	11
ІІ. Петро Гулак-Артемівський	17—61
Біографічна основа	21
Матеріали для біографії Петра Гулака-Артемівського: І. Гулак-Артемівський, як професор, у спогадах сучасників	22
Твори:	
Пан та Собака	24
Завдання	29
Пан	31
Рибалка	32
Завдання	33
Дві пташки в клітці	35
Пліточка	36
Завдання	37

До Пархома—I	39
Завдання	39
До Пархома—II	40
Завдання	41
До Люби	42
Завдання	43
Матеріали до біографії П. Гулака- Артемівського:	
I. До характеристики поглядів Гулака- Артемівського	43
Завдання	46
Постична творчість Гулака-Артемівського	47
Творчість Г.-Артемівського у світлі критики:	
I. М. Костомаров	57
II. Ол. Котляревський	57
III. П. Куліш	59
IV. Ол. Кониський	60
V. Ф. Шискунов	60
Загальні завдання	62
Що читати про Гулака-Артемівського	63
III. Левко Боровиковський	65—98
Біографічна основа	69
Матеріали до біографії Левка Боро- виковського: Лист Левка Боровиков- ського до Михайла Максимовича	69
Твори:	
Маруся	72
Завдання	80
Чорноморець	83
Багатий і бідний	84
Щука й пліточка	85
Голова	85
Свій дім—своя воля	86

Капшук і калитка	86
Суд	87
Крига у Вітряка	87
Рябоко й Зюзько	87
Троїнда	88
Учитель	88
Завдання	88
Поетична творчість Леска Боровиковського	90—96

Леско Боровиковський у світлі критики:

I. Ів. Франко	96
II. Ол. Коцицький	97
IV. Євген Гребінка	99—132
Біографічна основа	103
Матеріали до біографії Євгена Гребінки: Лист Є. П. Гребінки до Квітки Основ'яненка	101

Твори:

Човен	105
Українська мелодія	106
Завдання	106
Цап	107
Ведмежий суд	108
Горобці та вишня	108
Могилни родици	109
Грішник	110
Ворона да ягця	112
Мірошник	113
Рибалка	115
Завдання	116
Полтава	119
Завдання	122
Так собі до земляків	122

Завдання	127
Поетична діяльність євгена Гребінки (стаття ІІ. Горещького)	127
Творчість євгена Гребінки у світлі критики:	
І. М. Костомаров	129
ІІ. П. Куліш	130
ІІІ. С. Єфремов	130
Що читати про євгена Гребінку	131
Нарпе історії розвитку байки (стаття Ів. Шалі)	133
V. Амвросій Метлинський (Могила)	143—178
Біографічна основа	147
Матеріяли до біографії Амвросія Метлинського	
1.	148
2. Бабусенька	150
3. Цяпце на книзі, яку Метлинський на- діслав О. Бодянському	151
4. Уривок із статті про українську мову	151
Твори:	
До вас	152
Кладовище	153
Козак та буря	154
Покотиполе	155
Спрітка	156
Глек	158
Смерть бандуриста	161
Рідна мова	164
Навіщеня з могили	164
Завдання	167
Поетична творчість А. Метлинського	169
Творчість А. Метлинського у світлі критики:	
І. М. Костомаров	174
ІІ. Мик. Дашкевич	175
VІ. Микола Костомаров	179—219

НАЙГОЛОВНІШІ ВИДАННЯ
Київського Відділу Державного Видавництва.
(Миколаївська № 2).

КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО.

- Франко І.—Вічний революціонер. Збірник віршів.
—Вівчар. Бориславські оповідання.
—Voce Constrictor.
Леся Українка.—В Катакомбах. Поеми.
—Поеми.
Коцюбинський.—Fata Morgana.
—Сміх. Оповідання.
Винниченко.—Голод. Оповідання.
—Голода.
—Талісман. Оповідання.
Васильченко С.—Чорні маки. Оповідання.
Нова українська поезія. Збірник віршів.
Ромен-Ролян.—Жан - Кристоф. ч. I—Зоря.
—Жан - Кристоф. ч. II—Ранок.
Перець.—Народні оповідання.
Шевченко Т.—Революційні поезії.
—Кобзарь.

- Сінклер А.—Герой Капіталу.
Уелс.—Війна світів.
Гайне.—Німеччина. Перекл. Д. Загула.
Богданов.—Інженір Менні.
Коцюбинський.—Повне Зібрання творів, в V томах за редакц. акад. Єфремова. Друкується.

ІСТОРИЧНО-РЕВОЛЮЦІЙНА БІБЛІОТЕКА.

- Міяковський.—Революційні відозви 40 р.р
Троцький.—Туди й назад.
Стеглов.—Степан Халтурин.
Степняк.—Джузеппе Гарібальді.
Селіванський.—Пестель.
Павлов.—Пролетарська боротьба в Росії.

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНА БІБЛІОТЕКА.

- Шарлемань.—Про охорону природи.
Тімірязев.—Рослина й соняшна енергія.

Вагнер.—Природознавство, ч. I,
II, III.

Вінпер.—Підручник Історії се-
редніх віків.

Постосв.—Початкова географія.

ДИТЯЧА БІБЛІОТЕКА.

Рукавичка. Народна казка.

Калиточка " "

Колобок " "

Перша в'язочка бубличків. Збір-
ник казок.

.....

Щоденний окривний календарь
на 1922 р.

Табели календарь на 1922 р.

Піміт.—Психологія малювання.

Богданов.—Наука про суспільну
свідомість.

" —Мистецтво й робіт-
ничий клас.

Бухарін і Преображенський.

—Азбука комунізму (два
видання).

Курило Ф.—Уваги до сучасної
укр. літературної мови.

Дюлаїцький.—Фрідріх Енгельс.

Ленін Н.—Імперіялізм, яко но-
вітній етап капіталізму.

Феллерс Г.—Державне регулю-
вання народного господар-
ства.

Шарлемань.—Провідник по Книгу
й його околицях для природ-
ничих екскурсій.

Збірник пам'яті Т. Шевченка.

Тухгенгольд.—Французьке мис-
тцтво.

Ларин і Крицман.—Народне
господарство.

Збірник секції мистецтв Науко-
вого Т-ва,

Зоологічний журнал Н-го Т-ва.

Ботаничний " " "

Природничий " " "

Медичний Збірник " " "

.....

П О Т И.

Революційні пісні. Збірник.

Веріківський.—Десять народних
пісень.

" —На жидани.

Степовий.—Десять народних пі-
сень, в. I, II, III.

" —Ой на горі ромен
щита.

Блюменфельд.—Десять народ-
них пісень.

" —Три трагічних
уривки.

Козицький.—10 пісень на слова
ріжних авторів.

.....

Книжки можна набувати на складах і в книгарнях
Державного Видавництва.

Великий вибір підручників для всіх шкіл, портре-
тів, альбомів, нот і инш.

Склади й книгарні Державного Видавництва:
Прорізна № 2, Хрещатик: №№ 38, 33, 41, 29 (нога
книгарня, був. Іздіковського).

.....

Андрєв.—Про найдавніші часи людської культури.
Янґата.—Життя рослин.

СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАР-СЬКА БІБЛІОТЕКА.

Григорович.—Хліборобський реманент.
Терниченко.—Курс хліборобства. Грунтознавство.
Мельник.—Кукуруза.
Терниченко.—Про боротьбу з посухою.
Календарь-Порадник на 1922 р.

ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА.

Шарельман.—Трудова школа.
Яновська.—Соціальне виховання.
Чепіґа Я.—Азбука трудового виховання.
Монтесорі.—Науковий метод педагогіки.
Уодль.—Вступ до психології дитини (друкується).
Барт.—Із історії виховання (друкується).

ПІДРУЧНИКИ.

Титаренко С.—Сонечко. Букварь.
Курило О.—Початкова граматики.
Лебединців.—Ліба й міра. Арифметика.
" — Алгебра, ч. I.
Чепіґа Я.—Веселка. Читанка ч. I.

Дорошкевич.—Українська література в школі. Методика.
Бернашевський.—Живий рахунок. Задачник ч. III.
Чепіґа Я.—Задачник ч. I.
Віппер.—Підручник стародавньої історії.
Кістяковський.—Нариси географії України.
Голоскевич Г.—Правписний Словничок.
Дорошкевич О.—Письменники 20—40 рр., вип. I.

Друкуються й готуються до друку:

Чепіґа.—Веселка. Читанка ч. II, III.
Чепіґа Я.—Задачник ч. II, III.
" — Методика початкового виховання.
" — Веселка. Букварь.
Лебединців.—Алгебра ч. II, III.
" — Збірник алгебричних задач.
" — Методика математики.
" — Геометрія.
" — Лічба й міра. Арифметика ч. II, III.
Дорошкевич О.—Хрестоматія укр. літератури ч. I, II.
" — Українське письменство.
" — Україн. письм. 20—40 рр., вип. 2-ий—Квітка-Основ'яненко.
Баранов.—Початкова фізика.
Киселів.—Геометрія.
Білоусенко.—Вінок. Чит. ч. I, II.

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PG
3901
D67
1922
t.1

Doroshkevych, Oleksandr
Kost'ovych
Dvadtsiati-sorokovi roky
v ukrains'kii literaturi

